

Міністерство культури України
Одеська державна наукова бібліотека
ім. М.Горького

ВЧЕНІ ВУЗІВ ОДЕСИ

Біобібліографічний довідник

Випуск I
Природничі науки. 1865-1945
Частина 4
Фізика. Астрономи

Упорядник
І.Е.Рікун

Одеса
2003

Рецензент
В.М.Бєлоус,
доктор фізико-математичних наук

Редактор
І.С.Шелестович

© І.Е.Рікун. Упорядкування, 2003
© ОДНБ імені М.Горького, 2003

ВІД УПОРЯДНИКА

Одеська державна наукова бібліотека ім. М.Горького 1994 р. започаткувала випуск біобібліографічного довідника “Вчені вузів Одеси: Природничі науки”. Упорядники взяли за мету зібрати, систематизувати й узагальнити відомості про педагогічну, наукову та громадську діяльність працівників одеських вищих навчальних закладів. Пропонований читачеві випуск продовжує цю серію і містить персоналії фізиків та астрономів, які працювали в Одесі з 1865 року (рік заснування Новоросійського університету) по 1945-й.

У посібнику подані біографії професорів та докторів наук, а також тих учених, які зробили значний внесок у розвиток фізики та астрономії, але з різних причин не дістали професорського звання і докторського ступеня. Автор також вважав своїм обов’язком знайти й оприлюднити матеріали про фізиків В.Кондогурі та О.Чернюка, які загинули під час Великої Вітчизняної війни.

Автор прагнув не тільки скласти якомога повніші біографії вчених, а й проаналізувати їхній творчий доробок, розкрити внесок у розвиток фізики та астрономії. Кожна біографічна довідка – це результат копіткої роботи з надрукованими матеріалами, досліджень в архівах та пошуку в Інтернеті.

При формуванні покажчика праць учених фіксувалися насамперед ті, що були створені в Одесі, стосуються нашого міста або зберігаються у найбільших його бібліотеках. Максимально повна бібліографія наводиться у тих нарисах, які складені вперше. Слід відзначити, що з 44 нарисів посібника 13 – це біографії, які раніше годі було шукати у друкованих джерелах, 11 – значно доповнені та уточнені. Нові факти містить майже кожен нарис.

Довідник проілюстровано портретами вчених. Розшук деяких з них теж вимагав значних зусиль.

Видання призначається фізикам та астрономам, історикам науки, викладачам, студентам, краєзнавцям, бібліотечним працівникам, а також читачам, які цікавляться історією науки півдня України.

Автор висловлює щиро подяку працівникам Наукової біблі-

отеки Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова, Державного архіву Одеської області, архіву Одеської національної академії зв'язку ім. О.С.Попова, а також особисто Л.З.Гроссману, О.Жардецькому, В.Інгве, В.Наскрецькі, І.З.Приблуді, Е.А.Талько-Гринцевич, Т.В.Шевчук, Е.Шейну, М.І.Шуту.

Ф І З И К И

АЛЬТБЕРГ *Вільгельм Якович*

16 січ. 1877 – 11 лип. 1941

Народився в маєтку Свольня, Дрисського повіту, Вітебської губ. (нині Верхньодвинський р-н, Білорусь). Закінчив гімназію у Смоленську. У 1897-1903 рр. вчився на математичному відділенні фізико-математичного ф-ту Московського ун-ту. Учень П.М.Лебедева і М.П.Кастеріна. В студентські роки за інструкцією Лебедева та під керівництвом Кастеріна виконав працю “О давлении звуковых волн и об абсолютном изменении силы звука”, відзначену премією ім. В.П.Мошніна Московського т-ва любителів природознавства, антропології та етнографії за 1902 р. Закінчивши ун-т з дипломом першого ступеня, на три роки був залишений при ун-ті для підготовки до професорського звання. Водночас працював у Московському інженерному училищі Міністерства шляхів сполучення (проводив практичні заняття) та викладав у середніх навчальних закладах. У ті роки виконав працю “О коротких акустических волнах при искровом разряде конденсатора”, за яку теж отримав премію ім. В.П.Мошніна за 1906 р. Того ж року був обраний лаборантом фізичної лабораторії Новоросійського ун-ту. З 1908 р. – член Новоросійського т-ва природознавців. 1910 р. брав участь у роботі XII з'їзду природознавців і лікарів у Москві. В 1911-1912 рр. був у науковому відрядженні за кордоном, відвідав Фізичний ін-т та Радіологічну лабораторію у Геттінгені, Радіологічний ін-т у Відні, криогенну лабораторію у Лейдені та Кавендішську лабораторію (Кембриджський ун-т), очолювану Дж.Дж.Томсоном. Більшу частину часу працював у Гейдельберзькому ун-ті у Ф.Ленарда. Дослідження вченого стали основою магістерської дисертації “Мономолекулярные ионы и особый метод изучения природы газеонов в зависимости от их возрас-

та”, яку він захистив 1912 р. у Новоросійському ун-ті. Наступного року як приват-доцент кафедри фізики читав курс теоретичної акустики та (вперше в Одесі) спецкурси з радіоактивності і проходження електрики через гази. Водночас працював лаборантом фізичного кабінету.

У середині 1914 р. переїхав до Петрограда: був обраний старшим фізиком Головної фізичної обсерваторії Російської АН (з 1924 – Головна геофізична обсерваторія). Працював там до 1940 р., з 1926 р. – дійсним членом. З 1919 р. працював також в Російському гідрологічному ін-ті (з 1926 – Державний гідрологічний ін-т): старший гідролог, завідувач геофізичної лабораторії. 1935 р. був затверджений у званні професора та отримав ступінь доктора фізико-математичних наук. Перша праця петроградського періоду була присвячена питанням атмосферної акустики, друга, виконана разом з колегою по обсерваторії О.О. Фрідманом, – питанню швидкості звуку в газі. Вся подальша наукова діяльність Альтберга майже цілком пов'язана з вивченням явища внутрішньоводного льоду та розробкою засобів боротьби з ним на гідротехнічних спорудах.

В.Я.Альтберг – автор понад 100 наукових праць. У своїй першій праці він довів існування тиску звуку і виміряв його величину як для відбиваючих, так і для звукопоглинаючих поверхонь, встановив незалежність тиску звуку від форми звукових коливань. Розв'язуючи цю задачу, він створив метод виміру сили звуку, що ґрунтується на використанні тиску звукової радіації. Досліди вченого мали принципове значення: вони показали, що тиск, викликаний коливним процесом, є явище, спільне для всіх коливань, незалежно від їхньої фізичної природи. Робота, присвячена детекції ультракоротких звукових хвиль, мала велике значення для створення сучасної техніки акустичних вимірів. Виключне теоретичне і практичне значення мало вивчення явища внутрішньоводного льоду, суперечки про походження якого тривали понад сторіччя. Для розкриття таємниці внутрішньоводного льоду група працівників обсерваторії, створена Альтбергом, провела, починаючи з 1915 р., кілька тисяч точних температурних вимірів води в річках. Одночасно було проведено кілька сотень дослідів з відтворення явища у штучних умовах. Підсумки цієї величезної праці були підведені вченим у монографії “Подводный лед” (1939). Теоретична та експ-

периментальна діяльність Альтберга незмінно поєднувалася з упровадженням отриманих результатів у практику, розробкою конкретних рекомендацій для боротьби з внутрішньоводним льодом для підприємств та водопроводів.

В.Я.Альтберг був консультантом ряду наукових установ, членом Експертної комісії Держплану СРСР, комісії з вивчення звуку АН СРСР, Всесоюзного науково-інженерного т-ва водного транспорту, входив до складу правління цього т-ва.

Советов С.А. В.Я.Альтберг: (К 35-летию его научной деятельности) // Природа. – 1937. – № 12. – С.114-116: портр.

Страдынь Я.П., Власов Л.В. В.Я.Альтберг и его труды по физике // Из истории естествознания и техники Прибалтики. – Рига, 1980. – Т. 6. – С. 167-185. – Библиогр.: с. 183-185 (53 назв.).

Яковлев Г.Н. Воспоминания об учителе // Из истории естествознания и техники Прибалтики. – Рига, 1980. – Т. 6. – С. 186-189.

БАЗИЛЕВИЧ
Михайло Андрійович

10 (22) листоп. 1862 – 1940

Народився в Миргородському повіті Полтавської губ. у сім'ї священика. Закінчив гімназію у Полтаві. У 1881-1885 рр. вчився на математичному відділенні фізико-математичного ф-ту Новоросійського ун-ту. Учень М.О.Умова та Ф.М.Шведова. Після закінчення ун-ту зі ступенем кандидата та срібною медаллю за працю "Описание и теория явлений аномальной дисперсии света в связи с явлениями поверхностного цвета и эллиптической поляризации" був залишений на кафедрі фізики для підготовки до професорського звання. Того ж року склав у Новоросійському ун-ті іспити на звання вчителя гімназій та прогімназій з правом викладання фізики та математики. 1886 р. мав поїхати у наукове відрядження за кордон, але через важку хворобу очей змушений був відмовитися від цього наміру і навіть залишити ун-т. Впродовж кількох років викладав фізику та математику в середніх навчальних закладах Єлисаветграда, Мелітополя, Катеринослава. 1889 р. три місяці провів за кордоном: знайомився з науковими установами Германії, Франції, Швейцарії. 1901 р. повернувся до Одеси. Викладав фізику та математику в Рішельєвській гімназії, в жіночих гімназіях А.І.Бракенгеймер і А.В.Камінської (колишній М.А.Бальц), у реальному училищі св. Павла. В 1918-1920 рр. читав фізику у Фребелівському ін-ті. Наступні десять років працював в ІНО: викладач, професор, завідувач кафедри фізики; створив при кафедрі фізичний кабінет, у 1930-1933 рр. – професор Фізико-хіміко-математичного ін-ту, очолював кафедру методики фізики та читав цей курс, у 1930-1938 рр. – професор, завідувач кафедри фізики Одеського педагогічного ін-ту. З кінця 1926 р. провадив дослідницьку роботу в Одеському фізичному ін-ті, завідував також бібліотекою ін-ту.

Член математичного відділення Новоросійського т-ва природознавців та Українського наукового т-ва.

Досліджував кристалізацію переохолоджених дифеніламіну і азобензолу, що мають високу швидкість кристалізації, в електричному та магнітному полях. Досліджував контактну різницю тисків всередині пористих тіл, обчислив величину рушійної сили і газової течії. Займався також методикою викладання математики і фізики в середній школі.

Про вплив електричного поля на кристалізацію перестуджених рідин // Зап. Держ. фіз. ін-ту в м. Одесі. – 1928. – Т. 1, вип. 1. – С. 19-25.

Вплив електричного поля на кристалізацію перестуджених течив // Укр. фіз. зап. – 1931. – Т. 2, зошит 3. – С. 17-23.

Про контактну різницю тисків усередині пористих тіл // Укр. фіз. зап. – 1937. – Т. 6, вип. 1-2. – С. 63-73.

БАРБАУМОВ
Наум Йосипович

10 (22) лип. 1895 – 6 верес. 1937

Народився в Одесі. Закінчив приватну гімназію В.І.Малярова, математичне відділення фізико-математичного ф-ту Новоросійського ун-ту. Викладав у середніх навчальних закладах. У 1923-1924 рр. завідував 1-ю народною обсерваторією, що розташовувалася на вул. Садовій (нині школа № 75), там активно працювали і астрономи-аматори, і професіонали. Працював обчислювачем Одеської геофізичної обсерваторії, 1929 р. закінчив аспірантуру при ній. У 1932-1936 рр. обсерваторія була актинометричною секцією Науково-дослідного гідрометеорологічного ін-ту. Барбаумов очолював відділ актинометрії та атмосферної оптики. Разом з Ф.А.Белецьким вивчав фактор каламутності атмосфери, ослаблення сонячної радіації в окремих ділянках спектра за рахунок вмісту водяної пари в повітрі, актинометричні характеристики повітряних мас тощо. Пізніше, у кінці 1940-х років, актинометричні дослідження були узагальнені Ф.А.Белецьким у монографії “Радиационный климат Одессы”. У 1930-і роки був також науковим співробітником Фізичного ін-ту, досліджував фотоэффект напівпровідників. Разом з Є.А.Кириловим, А.М.Цивчинським та К.К.Демидовим виконав перші праці на куприті, присвячені вивченню електрорушійної сили, а також поглинанню світла і впливу підсвічування та температури на фотоэффект. 1934 р. брав участь у Всесоюзній конференції з напівпровідників, що відбулася в Одесі. У 1929-1937 рр. викладав фізику в кількох вузах: в ІНО (1929-1930), на кафедрі теоретичної фізики Фізико-хіміко-математичного ін-ту (викладав електротехніку та геофізику), Консервному ін-ті, ОДУ. З 1935 р. працював на кафедрі фізики Німецького педагогічного ін-ту: професор, завідувач кафедри (1936 заступив М.Г.Шейна), доцент. 1938 р. ін-т було ліквідовано. Цьому передувала дворічна кампанія “чистки класово-ворожих елементів”. В “Доповідній записці відділу шкіл ЦК

КП(б)У про результати обстеження Одеського німецького педагогічного ін-ту” читаємо: “Серед педколективу органами НКВС викрито і репресовано як ворогів народу в 1936 р. 3-х чоловік, а четвертий – фашист Барбаумов, колишній керівник кафедри фізики – покінчив життя самогубством”.

Побережний ефект піргеліометра Ангстрема. – О.: Одесполіграф, 1930. – 36 с. – (Одес. геофіз. обсерваторія).

Исследование фотоэффектов на кристаллах куприта / Соавт.: А.Ф.Цивчинский, Д.Л.Шутак // ЖЭТФ. – 1934. – Т. 4, вып. 8. – С. 802-808.

О температурной зависимости обратного фотоэффекта в кристаллах куприта / Соавт. Р.Г.Енш // ЖЭТФ. – 1936. – Т. 6, вып. 9. – С. 958-963.

Untersuchungen über Photoeffekte in Cupritkristallen / Mitverf. D.L.Schutak, A.F.Ziwtschinsky // Physikalische Zeitschrift der Sowjetunion. – 1934. – Bd. 5, h. 5. – S. 666-675.

Über die Einwirkung des Zusatzlichtes auf den Kristallphotoeffekt am Kupferoxydul / Mitverf. R.G.Jensch // Physikalische Zeitschrift der Sowjetunion. – 1936. – Bd. 9, h. 1. – S. 94-96; Bd. 9, h. 6. – S. 551-562.

Über die Temperaturabhängigkeit des umgekehrten Photoeffektes am Kupritkristallen / Mitverf. R.G.Jensch // Physikalische Zeitschrift der Sowjetunion. – 1936. – Bd. 9, h. 4. – S. 345-351.

БЕК
Гвідо (Жозефович)

29 серп. 1903 – 21 жовт. 1988

Народився в м. Рейхенбергу (Богемія, нині м. Ліберець, Чехія). Вчився в гімназіях Цюриха і Відня. 1921 р. вступив до Віденського ун-ту, ще студентом написав статтю, присвячену осьовій симетрії гравітаційного поля. 1925 р. здобув ступінь доктора філософії. Впродовж двох років працював асистентом у Бернському ун-ті. 1926 р. працював у Фізичному ін-ті Віденського ун-ту під керівництвом Ф.Еренгафта. Ранні праці присвячені загальній теорії відносності, комптон- та фотоелектричному ефектам. Згодом зацікавився ядерною фізикою, яка у подальшому стала основною галуззю його досліджень. 1928 р. почав друкувати серію статей, в яких зробив спробу класифікувати та інтерпретувати “систематику ізотопів” та вперше сформулював ідею моделі ядерної оболонки. Того ж року переїхав до Лейпціга, де працював асистентом В.Гейзенберга. У 1930-1931 рр. був Рокфеллерівським стипендіатом у Кавендішській лабораторії (Кембриджський ун-т). 1932 р. отримав стипендію Ерстеда, працював у Н.Бора в Ін-ті теоретичної фізики в Копенгагені. Праці цього періоду в основному стосуються проблеми квантового розсіювання, включаючи пояснення ранніх експериментів з ядерного резонансного розсіювання в термінології віртуальних рівнів. У 1932-1934 рр. викладав у Німецькому ун-ті в Празі. Разом із своїм студентом К.Сітте запропонував теорію бета-розпаду, в якій, згідно з тогочасними поглядами Бора, збереження моменту кількості руху порушувалося в ядерній взаємодії. Ця модель була замінена гіпотезою Паулі про існування нейтріно та теорією Фермі. Протягом 1934-1935 академічного року працював професором у Канзаському ун-ті. В статті, написаній у співавторстві зі своїм студентом Л.Хорслі, дав пояснення значного перерізу захоплення повільних нейтронів ($1/v$ закон), що спостерігав Е.Фермі; такий результат був отриманий незалежно Е.Фермі, Ж.Перреном і В.Ельзассером та Х.Бете.

Бек та Хорслі також зробили спробу пояснити ядерне резонансне розсіювання на основі моделі потенціальної ями.

1934 р. Є.А.Кирилов за рекомендацією академіка А.Ф.Йоффе запросив Бека до ОДУ. Працював там близько двох років (професор, завідувач кафедри теоретичної фізики), читав курс теоретичної фізики. Викладав німецькою мовою, лекції синхронно перекладав українською мовою асистент Ю.Г.Векштейн. Переклади (механіка, термодинаміка, електродинаміка, оптика) тиражувалися на ротапринті. Вів семінар, на якому обговорювались останні публікації у вітчизняних та іноземних журналах. Із шести його одеських учнів двоє – Я.Б.Дашевський і А.С.Кудін – загинули під час Великої Вітчизняної війни, четверо – В.В.Маляров, М.М.Альперін, Г.В.Скроцький і П.Е.Немировський – стали професорами в Одесі та Москві. У 1936-1937 рр. Бек очолював кафедру теоретичної механіки Одеського ін-ту інженерів водного транспорту.

На початку 1938 р. виїхав до Франції, працював в Ін-ті ядерної фізики в Ліоні. З кінця 1939 р. до кінця 1940 перебував у таборі для інтернованих, потім деякий час жив у Ліоні, працював у Португалії – професором в ун-тах Коїмбри та Порто. Праці цього періоду відносяться, в основному, до ядерної фізики та квантової електродинаміки. 1943 р. за запрошенням відомого аргентинського фізика Е.Гавіоли переїхав до Аргентини і наступні вісім років працював у Національній астрономічній обсерваторії в Кордові. Відіграв визначну роль у розвитку фізики в Аргентині. Був одним із засновників Аргентинського фізичного т-ва, організатором багатьох з'їздів та літніх шкіл. Основні напрями досліджень цього періоду – квантова електродинаміка та оптика; зробив внесок у теорію ефекту Вавілова-Черенкова та теорію дифракції. У 1951-1963 рр. працював у Бразилії. За виключенням двох років, впродовж яких був професором в ун-ті Сан-Пауло, працював у Ріо-де-Жанейро, читав курси з теорії відносності, термодинаміки, квантової механіки у Федеральному ун-ті Бразилії. Разом з відомим бразильським фізиком-теоретиком Ж.Лейте-Лопесом багато зробив для створення в Бразильському центрі фізичних досліджень великої та активної групи фізиків-теоретиків. У цей період займався теорією дифракції, трактуванням емісійних процесів та теорією S-матриць. З 1963 р. працював в Балсейрівському ін-ті (Аргентина), який

дістав назву на честь його організатора, учня Бека Дж.А.Балсейро. Дослідження цього періоду охоплювали широке коло проблем, включаючи теорію когерентності, дисперсії та теорію лазерів. В останні роки життя знову працював у Бразильському центрі фізичних досліджень.

Автор кількох книг, великої кількості статей, включаючи статті у відомих німецьких довідниках з фізики. Почесний член Аргентинського та Австрійського фізичних т-в, член-кореспондент Бразильської АН, почесний професор Кордовського ун-ту (Аргентина) та Ун-ту Св. Андреаса (Болівія). 29 серпня 1993 р. в Ріо-де-Жанейро відбувся симпозіум, присвячений 90-річчю вченого.

Загинув унаслідок нещасного випадку.

On Spin-Orbit Coupling / Coaut. N.Davidovich // Il Nuovo Cimento. Ser. 11. – 1975. – Vol. 27 B, № 1. – P. 19-26.

Polarization and Magnetization of Electronic Matter // Revista Brasileira de Fisica. – 1979. – Vol. 9, № 3. – P. 769-780.

A personalidade de Albert Einstein // Ciência e cultura. – 1979. – Vol. 31(12). – P. 1426-1433: phot.

Корольова Н.Л., Бек Гвідо Йозефович // Професори Одеського (Новоросійського) університету: Біогр. слов. – О., 2000. – Т. 2: А-І. – С. 82-94.

Nussenzeig H.M. Guido Beck on his 70th Birthday // Acta Physica Austriaca. – 1973. – Vol. 38, № 2. – P. 97-100: phot.

ВЕЙНБЕРГ **Борис Петрович**

20 серп. (1 верес.) 1871 – 20 квіт. 1942

Народився в Петергофі. Син поета, перекладача, історика літератури П.І.Вейнберга. 1889 р. закінчив з золотою медаллю гімназію і вступив на математичне відділення фізико-математичного ф-ту Петербурзького ун-ту. Учень І.І.Боргмана. 1891 р. надрукував першу наукову роботу. 1893 р. закінчив ун-т з дипломом 1-го ступеня і був залишений на кафедрі фізики для підготовки до професорського звання. Кілька років викладав фізику та географію у гімназії. 1898 р. склав у Петербурзькому ун-ті магістерські іспити. Того ж року був прийнятий приват-доцентом до Новоросійського ун-ту. Читав курс фізики на медичному ф-ті та різні курси експериментальної фізики (електростатику, теорію електричного струму, поширення світла у кристалах, фізику частинних сил, дослідні основи електромагнітної теорії світла), вів практичні заняття. Намагаючись підвищити рівень практичних занять, відвідав 1899 р. 42 фізичні лабораторії Німеччини, Швейцарії, Франції, Англії і Бельгії, вивчив постановку там практичних занять, оглянув також фізичні ін-ти та майстерні, фабрики, магазини фізичних приладів; зібрав також відомості про роботу лабораторій в Америці та Австралії, про прилади, які там використовувалися. 1905 р. Вейнберг захистив магістерську дисертацію “О скорости света” – велику за обсягом працю критико-оглядового характеру.

В одеський період під впливом Ф.Н.Шведова вчений почав працювати у галузі фізики твердого тіла. 1903 р. провів перші дослідні з визначення коефіцієнту внутрішнього тертя кам'яної солі. Вивчав реологічні властивості бітумів. Почав вивчення фізики льоду, взимку 1905 р. провів ряд дослідів із льодом Неви, в результаті отримав дані для обчислення внутрішнього тертя природних річкових льодів. Влітку 1905 р. він відправився вивчати альпійський льодовик Хінтерайс у південному Тиролі, отримані результати були узагальнені в докторській дисертації. При вивченні реологічних властивостей речовин розробив нові

прилади та методи досліджень, першим (1912) проінтегрував рівняння Шведова стаціонарної в'язкопластичної течії речовин для випадку віскозиметра з обертовим циліндром. 1901 р. Вейнберг підготував до друку та видав фундаментальну працю передчасно померлого П.Т.Пасальського з аналізом 1249 джерел з різноманітних проблем геомагнетизму. З 1889 р. – член Новоросійського т-ва природознавців.

1906 р. переїхав до Петербурга і як приват-доцент читав в ун-ті курс земного магнетизму. Водночас був професором Вищих жіночих курсів та Психоневрологічного ін-ту. 1907 р. захистив докторську дисертацію “О течении льда в ледниках”, за яку був удостоєний Малої Ломоносовської премії; редагував щомісячний журнал “Природа у школі” (вийшло 12 номерів).

1909 р. вчений обійняв посаду ординарного професора кафедри фізики Томського технологічного ін-ту. П'ятнадцять років перебування у Томську були наповнені плідною науковою та організаційною діяльністю. Більшість праць цього періоду присвячена питанням поведінки твердого тіла за межами пружності та земному магнетизму. У 1909-1924 рр. вчений організував 23 магнітні експедиції, у тому числі першу в світі геомагнітну експедицію в Арктику (1909), перші геомагнітні дослідження Сибіру та Монголії. 1910 р. очолив експедицію з вивчення льодовиків Алтаю. За його ініціативою у Томську виникла низка нових наукових установ: Науково-дослідний інститут прикладної фізики (у 1923-1924 – директор), Ін-т дослідження Сибіру (був першим директором ін-ту), Сибірські вищі жіночі курси.

1924 р. Б.П.Вейнберг повернувся до Ленінграда: його призначили директором Головної геофізичної обсерваторії (ГГО). З початку 1925 р. працював у магнітному відділенні магнітометеорологічної обсерваторії ГГО. 1940 р. цей відділ було реорганізовано у НДІ земного магнетизму, вчений очолив там групу (пізніше – відділ) теоретичних досліджень. Завідував кафедрою фізики Ленінградського геологорозвідувального навчального комбінату та теплотехнічним відділом Ленінградського обласного науково-дослідного теплотехнологічного ін-ту. З 1927 р. – організатор та керівник робіт з геліотехніки.

Член Російського відділення Міжнародного союзу з дослідження Сонця, геологічного та гідрометеорологічного комітетів СРСР.

Б.П.Вейнберг – автор понад 400 праць, з них близько двохсот наукових, близько ста присвячено викладанню та історії фізики, організації наукових досліджень. Багато праць залишилось у рукописах. Був видатним геофізиком, зробив великий внесок у теорію земного магнетизму. Багаторічне вивчення властивостей льоду було підсумоване у монографії “Лед: Свойства, возникновение и исчезновение льда” (1940). Висновки, зроблені в монографії, набули особливого практичного значення під час Великої Вітчизняної війни при побудові “дороги життя” через Ладозьке озеро. Вчений був одним із засновників сибірської гляціологічної школи. Мав і математичні дослідження, ряд праць присвячено теорії ймовірностей та математичній статистиці. Багато працював у галузі геліофізики та геліотехніки: розробив методику інженерного розрахунку сонячних установок, створив один із найкращих проектів сонячного двигуна, винайшов сонячні парові котли та опріснювачі. Винайшов магнітоплан – вагон на магнітній подушці.

Автор спогадів, віршів, науково-фантастичних повістей та оповідань.

Учнями Б.П.Вейнберга були металофізик академік В.Д.Кузнєцов, гляціолог М.В.Тронов. Син В.Б.Вейнберг – відомий оптик та геліотехнік.

Помер під час блокади Ленінграда.

Список печатных трудов проф. Б.П.Вейнберга: (Издано в ознаменование 40-летия науч. деятельности) / Гидрометеорол. ком. СССР; Гл. геофиз. обсерватория. – Л.: Изд-во ГГО, 1932. – 39 с. – (415 назв.).

Вейнберг Борис Петрович // БСЭ. – 3-е изд. – М., 1971. – Т. 4. – С. 362.

Кравец Т.П. Б.П.Вейнберг: [Некролог] // УФН. – 1945. – Т. 27, вып. 1. – С. 132.

Ю.Д.К. Памяти Б.П.Вейнберга // Метеорология и гидрология. – 1947. – № 6. – С. 97-98: портр.

Рудая И.М. Борис Петрович Вейнберг // Гляциология Сибири. – 1981. – Вып. 1. – С. 165-173. – Библиогр.: 10 назв.

ДЕ-МЕТЦ
Георгій Георгійович

8(20) трав. 1861 – 3 лют. 1947

Народився в Одесі. Батько – бельгійський підданий, інженер-архітектор. Вчився спочатку в одеській Рішельєвській гімназії, потім в Олександрівській гімназії в Миколаєві, закінчив її з золотою медаллю. 1881 р. вступив на математичне відділення фізико-математичного ф-ту Новоросійського ун-ту. 1885 р. закінчив його зі ступенем кандидата та з золотою медаллю за студентський твір “Описание и теория явления аномальной дисперсии в связи с поглощением света поверхностным цветом и эллиптической поляризацией”. Учень Ф.Н.Шведова, працював в його лабораторії з другого курсу. Був залишений професорським стипендіатом. З 1885 по січень 1887 р. працював у Страсбурзі в Фізичному ін-ті, директором якого був відомий німецький фізик А.Кундт. Після повернення працював лаборантом при фізичному кабінеті Новоросійського ун-ту. На початку 1888 р. склав магістерські іспити, прочитав дві пробні лекції і був призначений приват-доцентом. Викладав курси “Теорія електричного струму”, “Розповсюдження світла в кристалах”, “Вимірювальні прилади”, спецкурс “Фізика часткових сил”, проводив лабораторні заняття, вчив студентів ставити досліди за гімназичним та університетським курсами та з визначення фізичних констант. 1891 р. захистив докторську дисертацію “Об абсолютной сжимаемости ртути и стекла”. З 1888 р. – член Новоросійського т-ва природознавців.

1892 р. був призначений екстраординарним професором по кафедрі фізики Київського ун-ту (до нього кафедру займав М.П.Авенаріус), 1896 – ординарним. Читав на перших двох курсах лекції з експериментальної фізики, які супроводжувалися добре поставленими демонстраціями. З 1913 р. був деканом фізико-математичного ф-ту, в жовтні та листопаді 1917 р., після відставки ректора М.М.Цитовича, виконував обов'язки ректора. Член Київського фізико-математичного т-ва, його секретар з

1894 р. Член Технічної спілки, кілька років був її головою, брав активну участь в організації Будинку спілки, прочитав там багато популярних лекцій. У 1906-1916 рр. редагував та видавав науково-популярний журнал "Физическое обозрение".

Належав до групи ліберальної професури, 1905 р. піддав гострій критиці реакційний проект нового університетського статуту.

1898 р. було відкрито Київський політехнічний ін-т, і Де-Метца було призначено ординарним професором по кафедрі фізики із збереженням ординатури в ун-ті; доклав багато зусиль до створення фізичної лабораторії ін-ту. Влітку 1919 р. був обраний ректором ін-ту.

1920 р. поїхав до Ростова з метою дістати кошти для лабораторії. Потім потрапив до Краснодара, де був змушений залишитися через бойові дії. До 1922 р. працював у Кубанському ун-ті (професор, декан, ректор).

У 1922-1930 рр. – професор фізики Київського ІНО (ф-т професійної освіти). В 1930-1933 рр. – професор Київського ін-ту соціального виховання, з 1932 р. – завідувач кафедри фізики. З 1933 р. завідував кафедрою фізики Київського педагогічного ін-ту.

Автор понад 80 праць. Коло наукових інтересів вченого охоплювало оптику і питання радіоактивності речовин. Протягом 1888-1902 рр., удосконаливши методи Максвелла для спостереження подвійного променезаломлення в рідинах при деформаціях, визначив подвійне заломлення в 16 рідинах. В той самий час експериментально дослідив ефект Кера в чистій воді і водяних розчинах желатину та колодію. 1904 р. показав, що при дуже низьких температурах, наприклад при температурах рідкого повітря, формула Авенаріуса для визначення термoeлектроушійної сили для багатьох термопар не застосовна. Значних успіхів досяг у вивченні радіоактивних речовин, свої дослідження описав у книзі "Радіоактивність та будова матерії". Цікавився також іншими розділами фізики. У 1892-1893 рр. виконав дослідження з визначення сили тяжіння за допомогою машини Атвуда і після введення в кінцевий результат усіх поправок зміг підвищити точність виміру приблизно у 100 разів.

Велику увагу приділяв методиці викладання фізики у вищій та середній школах, проблемі реформи викладання фізики. Був

одним з організаторів першого в Росії зразкового фізичного кабінету в Києві (1906-1920). Брав участь практично в усіх з'їздах викладачів природничих наук. У 1904 р. був головою розпорядчого комітету з'їзду, в 1911, 1914 рр. – головою комісії для створення програми лабораторних занять з фізики в середній школі. В 1920-і роки розробив перший в Україні курс методики викладання фізики. Друкував рецензії на підручники та посібники з фізики в “Успехах физических наук”.

Як член оргкомітету брав активну участь у підготовці і проведенні II з'їзду Російської асоціації фізиків (17-23 верес. 1921), I республіканського з'їзду фізиків (Харків, 1925), V з'їзду фізиків (Москва, грудень 1926 р.). Очолював оргкомітет з організації Української асоціації фізиків, створеної у липні 1928 р., був у складі правління.

Брат вченого – М.Г.Де-Метц (1875-1938) викладав нарисну геометрію в Одеському ін-ті інженерів водного транспорту.

Очерк аномальной дисперсии света в ее фактах и теориях от начала вопроса и до наших дней. – О.: Тип. “Одес. вестн.”, 1885. – 282 с., 5 табл.

Опытное исследование механических свойств масел и коллоидов: Рассуждения на степень магистра физики. – О.: Тип. А.Шульце, 1889. – II, 95 с., 2 табл.

Об абсолютной сжимаемости ртути и стекла: Опыт. исслед. – О.: Тип. А.Шульце, 1891. – 227 с.

Современные взгляды на электричество: Вступ. лекция, читан. в ун-те Св. Владимира 29.IX.1892 г. – К.: Тип. Киев. ун-та, 1892. – 17 с.

Hermann von Helmholtz: 1821 – 1891: Речь, произнес. в торжеств. заседании Новорос. о-ва естествоиспытателей 2 нояб. 1891 г. – О.: Тип. штаба войск Одес. воен. округа, 1892. – 20 с.

Об опытах Tesla с переменными токами. – О., 1893. – 7 с.

Опытный курс теплоты: Лекции, читан. в ун-те Св. Владимира в 1894 г. – К.: Тип. А.Брун, 1894. – 414 с.

Определение ускорения силы тяжести с помощью машины Атвуда // ЖРФХО. – 1895. – Вып. 2, ч. физ. – С. 37-51.

Историческая заметка о машине Атвуда // ЖРФХО. – 1896. – Т. 28, вып. 1. – С. 1-4.

Роль электроемкости человеческого тела в цепи переменного тока. – К., 1898. – 34 с.

Случайное двойное преломление света в жидкостях. – С.Пб., 1902. – 52 с.

Описание сооружения и оборудования физической лаборатории при Киевском политехническом институте императора Александра II, 1898-1903. – К., 1903. – 39 с.

Речь, произнесенная при открытии 3-го Киевского съезда преподавателей естественных наук, 28 дек. 1904 г. – К., 1905. – 8 с.

О согласовании преподавания физики в гимназии и университете. – Варшава: Тип. учеб. округа, 1905. – 26 с.

Памяти Ф.Н.Шведова // Физ. обозрение. – 1906. – Т. 7, № 1. – С. 1-9: портр.

Памяти Н.А.Умова. – К.: Тип. Кульженко, 1915. – 26 с.: портр.

Загальна методика викладання фізики: Теорія та практика викладання. – К.: Укрдержвидав, 1929. – 301 с. – Те саме рос. мовою. – М.; Л.: Госиздат, 1929. – 423 с.

Радиоактивність та будова матерії. – Х.; К.: Держтехвидав, 1931. – 456 с.

Передача энергии в Европе и Америке. – Б.м., б.г. – 29 с.

де-Метц, Георгий Георгиевич // Новый энцикл. слов. / Ф.А.Брокгауз, И.А.Ефрон. – Петроград, б.г. – Т. 26. – С. 426.

Де-Метц Георгій Георгійович // УРЕ. – 2-е вид. – К., 1979. – Т. 3. – С. 288.

Янковський К.П. Науково-педагогічна діяльність професора Г.Г.Де-Метца // Звітно-наукова конференція викладачів фізико-математичних наук педагогічних інститутів УРСР: Тез. доп. – К., 1958. – С. 40-41.

Де-Метц Георгій Георгійович // Кордун Г.Г. Радянські фізики. – К., 1975. – С. 45-46.

Де-Метц Г.Г. // Дніпро. – 1991. – № 6. – С. 196.

КАСТЕРІН
Микола Петрович

6(18) груд. 1869 – 10 берез. 1947

Народився в Калузькій губ. Його дід по батьковій лінії був кріпаком, батько – лісничим. Закінчив зі срібною медаллю гімназію в Нижньому Новгороді. У 1888-1892 рр. вчився на математичному відділенні фізико-математичного ф-ту Московського ун-ту. Студентом другого курсу почав працювати у фізичній лабораторії і звернув на себе увагу О.Г.Столетова і О.П.Соколова. Протягом наступних двох років виконав самостійні дослідження поверхневого натягу рідин при високих температурах, відзначені 1892 р. премією ім. В.П.Мошніна Московського т-ва любителів природознавства, антропології та етнографії. Після закінчення навчання за рекомендацією О.Г.Столетова був залишений при ун-ті для підготовки до професорського звання. Невдовзі склав магістерські іспити. Тоді ж провів дослідження з визначення капілярної сталої і кута стикування за розмірами краплі, за які одержав премію фізико-математичного ф-ту. У 1894-1896 рр. був лаборантом фізичної лабораторії, проводив семінарські заняття, працював над магістерською дисертацією, присвяченою розповсюдженню акустичних хвиль в неоднорідних середовищах.

З вересня 1896 по листопад 1898 р. був у науковому відрядженні за кордоном: слухав лекції в Берлінському ун-ті, працював у Фізико-технічному ін-ті в Е.Варбурга, де закінчив експериментальну частину магістерської дисертації, в криогенній лабораторії Г.Камерлінг-Оннеса в Лейдені, де вивчав явища відбиття звукових хвиль у зв'язку з явищами аномальної дисперсії металевими тілами при низьких температурах. За цю працю одержав другу премію ім. В.П.Мошніна. 1898 р. повернувся до Московського ун-ту на посаду лаборанта; з початку наступного року – приват-доцент. Читав лекції з теоретичної фізики. 1905 р. за працю "О распределении волн в неоднородной среде", яку представив як магістерську дисертацію, йому було при-

своєно докторський ступінь.

1906 р. вчений був призначений ординарним професором кафедри фізики Новоросійського ун-ту, очолював її до 1920 р. У 1910 р. був деканом фізико-математичного ф-ту. Викладав механіку, молекулярну фізику, теплоту, електрику, магнетизм, акустику, оптику, читав курс оптики для медиків (з 1908), вів практичні заняття, проводив колоквіуми, присвячені поточній літературі з фізики. Очолював фізичний ін-т, фізичний кабінет та лабораторії, багато зробив для їх оснащення. Читав також фізику на Вищих жіночих курсах (1906-1920). Впродовж кількох років очолював астрономічну (1910-1912) і магнітометеорологічну (1911-1917) обсерваторії. 1918 р. входив до складу програмно-навчальної комісії при заснуванні Політехнічного ін-ту. У 1920-1921 рр. – професор Фізико-математичного ін-ту, потім – ІНО, Медичного, Хіміко-фармацевтичного ін-тів та Технікуму прикладної хімії.

Член Російського фізико-хімічного т-ва та редколегії журналу т-ва, член Новоросійського т-ва природознавців (з 1905), голова та віце-голова т-ва (1907-1914). Учасник I та II Менделєєвських з'їздів (1908, 1912), XII (Москва, 1910) та XIII (Тифліс, 1913) з'їздів природознавців і лікарів, I Всеросійського з'їзду викладачів фізики, хімії та космографії (1914), екстреної всеросійської наради викладачів фізики, хімії та космографії (Москва, 1917).

В Одесі вчений займався оптикою, досліджував ліпманівську кольорову фотографію та дисперсію світла. Це стало основою ряду досліджень школи Є.А.Кирилова з теорії прихованого фотографічного зображення. В цей період надрукував шість наукових праць. Широкою популярністю користувалися перекладені з німецької за редакцією вченого підручники з фізики, зокрема співпрацював з видавництвом "Mathesis", за його редакцією там були видані три книги, серед них двотомний "Курс фізики" Г.Лоренца.

1922 р. М.П.Кастерін був висланий з УРСР, переїхав до Москви, де працював в Ін-ті біофізики в академіка П.П.Лазарева, в НДІ фізики та кристалографії при МДУ. В ті роки багато працював над питаннями застосування фізики для розв'язання різноманітних технічних проблем. У 1930-х роках працював консультантом у Центральному аерогідродинамічно-

му ін-ті, Всесоюзному НДІ вогнетривких та кислототривких матеріалів, провадив дослідження вихрових рухів в лабораторії Фізичного ін-ту МДУ. З 1941 р. був професором фізичного ф-ту МДУ.

Автор понад 40 наукових праць. Ранні праці присвячені молекулярній фізиці. Відкрив дисперсію звуку в неоднорідному середовищі, підтвердивши свої розрахунки безпосередньо експериментом. Експериментальні та теоретичні результати з акустики неоднорідних середовищ, які він дістав, працюючи над дисертацією, дозволили вченому пояснити походження донного льоду та розробити методи боротьби з ним (1925). Велике практичне значення мали розроблений ним вібраційний метод випробування міцності посудин (1931) та математична теорія термічної стійкості керамічних труб (1933). Вивчав вихровий рух, досліджував питання утворення смерчу в лабораторних умовах та його аеродинамічне поле. Велика теоретична робота з аеро- та електродинаміки була визнана помилковою. Але основна ідея вченого про можливість перекинути мости між різними фізичними явищами (звукова та оптична дисперсія, аеродинаміка та електродинаміка) виявилася дуже цінною та плідною.

Учнями Кастеріна були В.Я.Альтберг, Є.А.Кирилов, Г.Л.Міхневич, В.В.Кондогурі, П.О.Кір'яков.

Библиография печатных трудов физиков Московского государственного университета за период 1917-1937 гг. / Сост. Р.П.Гаухман; Под ред. В.К.Аркадьева и Т.И.Райнова; Вступ. ст. В.К.Аркадьева. – М., 1939. – 467 с.

Н.П.Кастерин. – С.110-111 (17 назв).

Тепляков Г.М. Николай Петрович Кастерин // ИМЕН. – 1971. – Вып. 10. – С. 150-163. – Библиогр.: с. 163. – Из содерж.: Основные научные работы Н.П. Кастерина. – С. 163 (16 назв.); Основные литературные источники. – С. 163 (9 назв.).

Соловьев А.А. Методология аэродинамических исследований Н.П.Кастерина // ИМЕН. – 1981. – Вып. 26. – С. 169-192. – Библиогр.: 41 назв.

Кастерин Николай Петрович // Золотарев А.Е., Ильин И.И., Луки Л.Г. Биографический словарь профессоров Одесского медицинского института им. Н.И.Пирогова: (1900-1990 гг.). – О., 1992. – С. 131: портр.

Ваксман Ю.Ф. Кастерин Микола Петрович // Професори Одеського (Новоросійського) університету: Біогр. слов. – О., 2000. – Т. 3: К-П. – С. 41-43: портр.

Кирилов Є.А., Голуб С.І. Професор М.П.Кастерин // За наук. кадри. – 1952. – 22 груд.

Туровер Я.М. О закономерностях периодических структур, установленных Н.П.Кастериным в 1898-1904 гг. // Тр. НИИ М-ва радиотехн. пром-сти СССР. – 1955. – Вып. 4. – С. 63-64.

Голуб С. М.П.Кастерин // За наук. кадри. – 1970. – 9 січ.

Клоссовский А.В. О научных заслугах доктора физики Московского университета Н.П.Кастерина. – О., б.г. – 8 с.

КАЦ
Марко Львович

31 лип. (12 серп.) 1906 – 17 трав. 1990

Народився у містечку Снітків, Могилівського повіту, Подільської губ. (нині село Мурованокуриловецького р-ну, Вінницької обл.), у сім'ї вчителів. Деякий час учителював у сільській школі. 1930 р. закінчив Одеський ІНО. У 1930-1941 рр. – доцент кафедри фізики Одеського сільськогосподарського ін-ту, завідував також кафедрою фізики Одеського фармацевтичного ін-ту (1938-1941) та лабораторією оптики Науково-дослідного ін-ту фізики ОДУ (1936-1941). Брав участь у роботі Всесоюзної конференції напівпровідників, що відбулася в Одесі у травні 1934 р. 1935 р. разом з М.Г.Шейном та І.А.Классом працював у складі Ельбрусської експедиції АН СРСР, за допомогою створеного ними лічильника фотонів вивчав нову ультрафіолетову компоненту сонячного випромінювання. 1936 р. разом з М.Г.Шейном досліджував спектр люмінесценції рентгенованих кристалів кам'яної солі, отримані результати ввійшли у кандидатську дисертацію, яку вчений захистив того ж року. Під керівництвом Є.А.Кирилова разом з Р.Є.Соломонюком досліджував залежність спектральної характеристики фотоелементів з катодами Герліха від градієнта поля. 1938 р. виконав одне з перших в СРСР досліджень люмінесценції забарвлених лужногалоїдних кристалів. 1939 р. у співавторстві з Р.Є.Соломонюком вперше застосував метод кривих термічного висвічування для дослідження спектра локальних рівнів захоплення. Вчений працював над удосконаленням цього методу і доповів про отримані результати на колоквиумі в Ін-ті фізики у травні 1941 р. Матеріали досліджень залишалися в окупованій Одесі і були збережені завдяки комендантові будинку ін-ту Г.М.Заєць та препараторові Х.В.Заєць, учасникам підпільної групи, організованої в Ін-ті фізики.

У 1941-1943 рр. – доцент Особливого відділу Московського ін-ту сходознавства, у 1944-1946 рр. – завідувач кафедри фізи-

ки Дагестанського медичного ін-ту.

1946 р. за рекомендацією академіка С.І.Вавілова очолив створену того року кафедру оптики Саратовського ун-ту, керував нею 34 роки. Читав курси з оптики та атомної фізики, ряд спецкурсів, наприклад, з люмінесценції рідких та твердих тіл. Був деканом фізичного ф-ту (1955-1965), проректором ун-ту. У 1973-1980 рр. здійснював наукове керівництво відділом оптики та спектроскопії НДІ механіки і фізики при ун-ті, керував міським науковим семінаром з спектроскопії. Входив до складу рад з люмінесценції та спектроскопії АН СРСР. Під його керівництвом в ун-ті розвивалося дослідження люмінесценції та електронно-діркових процесів у кристалах. 1960 р. була надрукована монографія “Люминесценция и электронно-дырочные процессы в фотохимически окрашенных кристаллах щелочно-галогидных соединений”, за якою того ж року вчений захистив у Томському ун-ті докторську дисертацію (опоненти В.В.Антонов-Романовський та І.А.Парфіонович). Після відкриття лазера на кафедрі були розгорнуті дослідження з фізики лазерів та квантової електроніки. Вчений є автором (разом з М.А.Ковнером і М.К.Сидоровим) першої в СРСР (та однієї з перших в світі) праці, присвяченої лазерам. За його участі у Саратовському ун-ті створена школа з лазерної фізики.

Автор понад 250 наукових праць. Основна галузь досліджень – фізична оптика. Створив метод кривих термічного висвічування для дослідження напівпровідникових процесів та природи електронних та діркових акцепторних рівнів у кристалофосфорах. Вивчав люмінесценцію фотохімічно забарвлених кристалів лужногалогідних сполук та кристалофосфорів. Довів, що у фосфорі виникають нові центри світіння в результаті захоплення електронів іонами активатора. Встановив механізм анігіляції екситонів та природу центрів забарвлення у кристалах. Запропонував нові оригінальні конструкції лічильників фотонів для дослідження випромінювань слабкої інтенсивності.

Про напрям фотоструму в міднозакисних вентильних фотоелементах під дією рентгенівських променів / Співавт.: Л.А.Манакін, Й.Л.Ройх // Тр. ОДУ: 36. НДІ фізики ОДУ. – 1935. – Т. 1. – С. 47-49.

Изучение новых ультрафиолетовых лучей Солнца / Соавт.: М.Г.Шейн, И.А.Класс // Тр. Эльбрус. экспедиции 1934 и 1935 гг. – М.; Ленинград, 1936. – С. 91-108: ил.

Ультрафіолетове випромінювання забарвлених монокристалів сільвіна та кам'яної солі // Тр. ОДУ: Зб. фіз. відділу фіз.-мат. ф-ту. – 1940. – Т. 2. – С. 201-223: ілюстр.

Люминесценция и электронно-дырочные процессы в фотохимически окрашенных кристаллах щелочно-галлоидных соединений. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1960. – 271 с.: ил.

Оптические квантовые генераторы: (лазеры) / Соавт.: М.А.Ковнер, Н.К.Сидоров. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1964. – 352 с.: ил.

Кац Марк Львович // Рос. евр. энцикл. – М., 1995. – Т. 2. – С. 15-16.

Тучин В.В. Марк Львович Кац: 50 лет оптической науки и образования в Саратовском ун-те // Изв. вузов. Прикл. нелин. динамика. – 1995. – Т. 3, № 6. – С. 135-136.

Tuchin V.V. Coherence-Domain Methods in Biomedical Optics: Dedicated to the memory of my teacher, Professir Mark L.Katz, on the 90th anniversary of his birth, and the 50th anniversary of the Department of Optics, Chernyshevsky Saratov State University, founded by him in 1946: SPIE CIS Book of Selected Papers. – Bellingham (USA), 1996. – Vol. 2732. – 252 p.

Tuchin V.V. Portrait of Mark L.Katz // Coherence-Domain Methods in Biomedical Optics: SPIE CIS Book of Selected Papers. – Bellingham (USA), 1996. – Vol. 2732. – P. X-XI.

Tuchin V.V. Mark L.Katz: fifty years of optical sciences and education in Saratov State University // Nonlinear Dynamics of Laser and Optical System: SPIE CIS Book of Selected Papers. – Bellingham (USA), 1997. – Vol. 3177. – P. 165-169.

КОЛЛІ
Андрій Робертovich

19 верес. (1 жовт.) 1874 – 24 лют. 1918

Народився в Москві, син відомого фізика Р.А.Коллі. Середню освіту здобув у приватній класичній гімназії Ф.І.Креймана. У 1893-1897 рр. вчився на математичному відділенні фізико-математичного ф-ту Московського ун-ту. Закінчив ун-т з дипломом першого ступеня і за пропозицією М.О.Умова був залишений на два роки професорським стипендіатом на кафедрі фізики та фізичної географії. Протягом першого року займався якісним та кількісним аналізом у хімічній лабораторії ун-ту. Восени 1899 р. зацікавився працями П.Друде з аномальної абсорбції рідин в електричному спектрі і за підтримкою П.М.Лебедева почав дослідження дисперсії електромагнітних хвиль у рідинах. Про перші отримані результати доповів на XI з'їзді природознавців і лікарів (С.-Петербург, 1 січ. 1902). З результатами подальших досліджень, проведених у Фізичному ін-ті Московського ун-ту, ознайомив науковців на засіданні Московського т-ва любителів природознавства, антропології та етнографії.

У 1901-1904 рр. викладав фізику в торгових класах при Т-ві розповсюдження комерційної освіти, створив при класах фізичний кабінет. Читав публічні лекції з фізики в середніх навчальних закладах Москви. Виступав з доповідями на I з'їзді викладачів фізико-хімічних наук Московського навчального округу (1899), на з'їзді викладачів фізики в Санкт-Петербурзі (1902), на з'їздах викладачів фізики і математики у Варшаві (1902) та Києві (1904). У 1902-1904 рр. працював позаштатним лаборантом при фізичній лабораторії Московського ун-ту, вів загальний практикум з фізики. Восени 1904 р. поїхав у дворічне наукове відрядження за кордон. Впродовж першого року працював у Фізико-хімічному ін-ті при Геттінгенському ун-ті у В.Нернста, другого – у Фізичному ін-ті при Берлінському ун-ті у П.Друде.

У вересні 1906 р. був призначений позаштатним лаборантом фізичної лабораторії Новоросійського ун-ту, у травні насту-

пного року прочитав в ун-ті пробну лекцію “Об эффекте Rowland’a”, дістав схвальні відгуки О.В.Клоссовського, М.П.Кастеріна, П.Г.Мелікова, О.К.Кононовича, І.В.Слешинського. М.О.Умов надіслав на ім'я М.П.Кастеріна листа з клопотанням про призначення Коллі на посаду приват-доцента, аргументуючи це так: “А.Р.Коллі належить до небагатьох видатних знавців у галузі електричних хвиль. Він цілком сформований вчений та достойний керівник молоді”. Через три місяці Коллі був обраний приват-доцентом. Читав курс “Електронна теорія”, спецкурси “Електричні коливання” та “Бездротова телеграфія”, курс фізики для медиків. У 1906-1909 рр. викладав на Вищих жіночих курсах експериментальну фізику. У квітні 1909 р. за клопотанням П.М.Лебедева, М.О.Умова та О.П.Соколова був допущений до захисту докторської дисертації “Исследование дисперсии в электрическом спектре жидкостей”, минаському ступінь магістра. Після захисту, що відбувся в Московському ун-ті, був затверджений ординарним професором експериментальної фізики Варшавського ун-ту. Доклав багато зусиль до створення там фізичного ін-ту, був його завідувачем. Викладав фізику на Вищих жіночих курсах та у Ветеринарному ін-ті, для вчителів середніх навчальних закладів читав курси електрики і рентгенографії. 1915 р. ун-т було переведено до Ростова-на-Дону (дістав назву Донського). Під керівництвом Коллі там були створені фізичні лабораторії, де вже наступного року розгорнулася серйозна наукова робота. Викладав також на Вищих жіночих курсах.

Був членом Російського фізико-хімічного т-ва та Новоросійського т-ва природознавців (з 1907), талановитим лектором і популяризатором науки.

Трагічно загинув під час громадянської війни: був вбитий розлютованим натовпом.

Наукові дослідження вченого стосуються вивчення дисперсії електромагнітних хвиль у рідинах та показника заломлення рідин. Він встановив, що в області довгих електромагнітних хвиль рідини мають складні спектри, за своєю природою тотожні зі смугами в світловому спектрі. У його досліджах вперше вивчався рух затухаючих хвиль в абсорбуючому середовищі. Вчений показав, що речовини, що мають у молекулі ту саму атомну групу, мають тотожні смуги поглинання в електричному

спектрі. Винайшов принципово новий вібратор для збудження електромагнітних коливань. Створив у Ростові-на-Дону наукову школу, що продовжила його дослідження. Учнями Коллі були В.М.Оболенський, Є.В.Богословський.

О расположениях методы волн в проволоках для целей исследования дисперсии в электрическом спектре жидкостей и об измерении электрического показателя преломления жидкостей // ЖРФХО. – 1906. – Т. 38, вып. 8. – С. 431-454.

Исследование дисперсии в электрическом спектре жидкостей // ЗИНУ. – 1908. – Т. 111, ч. ученая. – С. 513-607.

Лазарев П.П. А.Р.Колли: (Некролог) // УФН. – 1918. – Т. 1, вып. 2. – С. 135-136.

Памяти Андрея Робертовича Колли. – Ростов н/Д, 1919. – 37 с.: портр.

КОНДОГУРІ

Володимир Всеволодович

6(18) січ. 1890 – 30 берез. 1944

Народився в Одесі, батько – військовий (поручик), пізніше – друкарський службовець, мати – народна вчителька. В 1900-1907 рр. вчився в Одеському реальному училищі св.Павла. Був тимчасово виключений з 7-го класу за революційну діяльність. 1907 р. вступив вільним слухачем на математичне відділення фізико-математичного ф-ту Новоросійського ун-ту, в травні наступного року склав іспит з латини у 4-й гімназії і став студентом ун-ту. Водночас працював письмоводителем у нотаріальній конторі К.А.Веселовського.

У 1911-1914 рр. брав участь у підпільній студентській організації, до якої приєдналися гуртки курсисток і вчителів, виконував обов'язки секретаря та скарбника, вів роботу в робітничих гуртках на Пересипу. В 1914-1915 рр. вчився на фізико-математичному відділенні однорічних курсів Одеського навчального округу. Тоді ж почав педагогічну діяльність: викладав у жіночих гімназіях (1914-1920), Реальному училищі св.Павла (1916-1917), на вечірніх загальноосвітніх курсах (1916-1917), в середніх школах (1920-1922), на вечірніх курсах Наркомшляху (1923-1930), в художній школі (1925-1927). На 1923 р. припадає початок наукової діяльності Кондогурі. Він почав цикл праць з молекулярної фізики, став одним з організаторів і активних учасників фізичного колоквіуму. В 1926-1929 рр. вчився в аспірантурі Одеського фізичного ін-ту, читав там лекції з фізики для робітників. У 1929-1931 рр. – асистент, завідувач спочатку фізичної лабораторії, потім – фізично-газового відділу Українського науково-дослідного хіміко-радіологічного ін-ту. У серпні і вересні 1931 р. провадив радіологічні дослідження в експедиції в районі м. Солікамська. 1932 р. на базі ін-ту був створений Ін-т рідкісних металів, який, в свою чергу, 1935 р. було реорганізовано у Науково-дослідний хімічний ін-т. Очолював фізичні відділення цих ін-тів. У ті самі роки працював також в Одеському

ін-ті інженерів водного транспорту (асистент), у Фізико-хіміко-математичному ін-ті (доцент), в ОДУ (доцент кафедри рентгенофізики і електрофізики), читав лекції з експериментальної фізики. З 1934 р. також старший науковий співробітник Фізичного ін-ту. 1935 р. йому був присвоєний ступінь кандидата фізичних наук без захисту дисертації. З того ж року викладав фізику в Ін-ті господарників та підвищення кваліфікації інженерно-технічних працівників НК Важпрому, в 1938-1939 рр. – завідувач фізико-хімічної кафедри цього ін-ту.

Член Одеської філії Української асоціації фізиків (член ревізійної комісії, пізніше – секретар). Брав участь у V (Москва, грудень 1926) та VI (серпень 1928) з'їздах російських фізиків. Виступав з доповідями на I (Харків, липень 1928) і II (Київ, червень 1930; "Вплив випромінювання радію на переохолоджені рідини") з'їздах Української асоціації фізиків. У січні 1930 р. читав доповідь "Фізичні методи визначення радію" на Українській радіологічній конференції. Як член оргкомітету (голова А.Ф.Йоффе, заступник голови Є.А.Кирилов) брав участь в організації Першого Всесоюзного з'їзду фізиків, який відбувся в Одесі 19-24 серпня 1930 р. Читав дві доповіді: "Вплив товщини шару переохолодженої рідини на кристалізацію при дії променів радію та електричного поля" та "Визначення вмісту торію в живій матерії". У квітні 1931 р. брав участь у з'їзді українських природознавців, лікарів та інженерів у Львові.

Під час Великої Вітчизняної війни залишився в Одесі, викладав в Ун-ті Трансінстрії, зокрема рентгенофізику на хімічному ф-ті. 1942 р. разом з О.К.Чернюком організував у Фізичному ін-ті підпільну групу у складі 14 осіб. Їм вдалося встановити зв'язки з партизанськими загонами В.О.Молодцова-Бадаєва та Ф.П.Щербаківа. Учасники групи забезпечували партизанів спеціальними запалювальними колбами, вибухівкою, акумуляторами для радіопередавачів, ручною динамомашиною для зарядження акумуляторів у катакомбах, виготовили вогнемет. Група постачала партизанам паспорти, довідки, посвідчення, зведення Інформбюро, листівки, відозви до словацьких військ. Підпільники не дали змоги окупантам вивезти до Румунії цінну апаратуру Фізичного ін-ту. Вони замінили обладнання, яке вже знаходилось у ящиках для відправки, і сховали його під фундаментом згорілої частини будинку у спеціально підготовленому

сховищі. Так само була збережена бібліотека ін-ту.

В.В.Кондогурі та О.К.Чернюк були заарештовані за доносом. Під тортурами вони нікого не виказали, їхні прізвища лишилися у списку засуджених до розстрілу, написаному на стіні підвалу в будинку гестапо (Бебеля, 2). Обидва були розстріляні за 10 днів до звільнення Одеси. 1967 р. – посмертно нагороджені медаллю “За відвагу”.

В.В.Кондогурі належать цікаві результати в галузі молекулярної фізики. 1923 р., ще до офіційного відкриття Фізичного ін-ту, почав в його лабораторіях цикл досліджень кристалізації переохолоджених рідин. Вивчив вплив радіоактивного випромінювання, електричного та магнітного полів на кристалізацію переохолоджених рідких діелектриків. На першому етапі спостерігав поведінку в цих умовах пиперіну та салолу – рідин з низькою швидкістю кристалізації, що легко зберігаються у переохолодженому стані. Для них було встановлено характер залежності між напругою електричного й магнітного полів і температурою, з одного боку, та швидкістю утворення центрів кристалізації та їх кількістю, з іншого. Проблеми, які вивчав Кондогурі, стали основою для всіх передвоєнних досліджень з кристалізації переохолоджених рідин, очолив ці дослідження Г.Л.Міхневич. Ще до війни дослідження процесу кристалізації знайшли своє практичне застосування. Кондогурі досліджував вплив контактної різниці потенціалів на сульфацию кислотного акумулятора та утворення центрів кристалізації в кислотних акумуляторах при низьких температурах. Брав участь у дослідженнях радіоактивності Солікамських калієвих відкладень, вугілля Кузбаського та Донецького басейнів. Розробив надійний експериментальний засіб визначення вмісту актинію в породах та мінералах. Створив установку для точного визначення магнітних констант.

Влияние электрического и магнитного полей на кристаллизацию переохлажденных пиперина и салола // ЖРФХО. Ч. физ. – 1926. – Т. 58, вып. 2. – С. 279-283.

Вплив електричного та магнітного поля на кристалізацію пересушених рідин // Зап. Держ. фіз. ін-ту в Одесі. – 1928. – Т. 1, вип. 1. – С. 3-15.

Einfluss des elektrischen und magnetischen Feldes auf die Kristallisation unterkühlter Flüssigkeiten // Sonderabdr. aus Zeitschrift für Physik. – 1928. – Bd. 47, h. 7-8. – S. 589-601.

Влияние толщины слоя переохлажденной жидкости на кристаллизацию под действием излучения радия // ЖРФХО. Ч. физ. – 1930. – Т. 62, вып. 5. – С. 452-455.

Die Radioaktivität der Steinkohlen und Anthrazite des Donezky-Bassins / E.S.Burkser, M.J.Schapiro // Biochemische Zeitschrift. – 1931. – Bd. 237, h. 4-6. – S. 276-281.

Радиоактивность соликамских калийных отложений / Соавт.: Е.С.Бурксер, Н.П.Капустин // Калий. – 1932. – № 3. – С. 12-15.

К вопросу анализа редких земель (неодима и празеодима) по спектрам поглощения // Редкие металлы. – 1934. – № 3. – С. 43-45.

Методика определения актиния // ЖЭТФ. – 1934. – Т. 4, вып. 3. – С. 250-257.

К вопросу о магнитном анализе редких земель / Соавт. М.Н.Подашевский // Редкие металлы. – 1935. – № 1. – С. 40-44.

Поиски индия и таллия в отходах некоторых производств / Соавт.: Р.Н.Бауман, Л.И.Клягина // Минерал. сырье. – 1935. – № 6. – С. 69-70.

Kristallisation des unterkühlten Schwefels im elektrischen Feld // Physikalische Zeitschrift der Sowjetunion. – 1936. – Bd. 9, h. 6. – S. 603-612.

Kristallisation des unterkühlten Schwefels im magnetischen Feld // Physikalische Zeitschrift der Sowjetunion. – 1937. – Bd. 11, h. 6. – S. 571-575.

Кристалізація переохолодженої сірки в електричному і магнітному полях // Тр. Одес. держ. ун-ту. Фізика. – 1940. – Т. 2. – С. 77-89: ілюстр.

К вопросу о влиянии примесей на кристаллизацию переохлажденных жидкостей // ЖЭТФ. – 1941. – Т. 11, вып. 6. – С. 728-733.

Історія Одеського університету за 100 років. – К., 1968. – 423 с.
Про В.В.Кондогурі. – С. 113-114.

Варич Л. За 10 днів до звільнення // За наук. кадри. – 1964. –
9 квіт. – Портр.

Грицай Т., Павлюк М. Пам'ять про героїв жива // За наук. кадри.
– 1978. – 24 лют.

КОРДИШ
Леон Йосипович

22 лип. (3 серп.) 1878 – 11 черв. 1932

Народився в Києві в сім'ї робітника-поліграфіста. 1897 р. закінчив з медаллю 2-у Київську гімназію і вступив на фізико-математичний ф-т Київського ун-ту, другий і третій курси прослухав у Московському ун-ті, потім повернувся до Київського ун-ту, який закінчив 1901 р. Під керівництвом Г.К.Суслова виконав роботу “Геометрическое исследование ускорений точек твердого тела” і був залишений при ун-ті для підготовки до професорського звання.

З 1901 р. працював асистентом кафедри фізики Київського політехнічного ін-ту, керував лабораторними заняттями. Брав активну участь у розробці проекту будівлі фізичного крила ін-ту, в організації його фізичної аудиторії, кабінету та лабораторії. 1904 р. був у науковому відрядженні у Берліні, працював в Ін-ті теоретичної фізики Берлінського ун-ту під керівництвом М.Планка та у Фізико-технічному ін-ті під керівництвом Е.Варбурга, вивчав спектри випромінювання речовин. 1907 р. був обраний викладачем Київського політехнічного ін-ту, читав лекції з термодинаміки, теплового випромінювання та ін. Наступного року склав магістерські іспити. 1909 р. був у науковому відрядженні в Сорбонні, де під керівництвом А.Пуанкаре та П.Аппеля провадив дослідження в галузі вторинних коливань. Про отримані результати доповідав на засіданнях Французького фізичного т-ва. 1910 р. був обраний приват-доцентом Київського ун-ту та Київських вищих жіночих курсів. Викладав експериментальну і теоретичну фізику, медичну фізику (на медичному ф-ті ун-ту), керував фізичними лабораторіями. Брав активну участь в організації Фізичного ін-ту, а в ньому – нової фізичної лабораторії, фізичного кабінету в новій будівлі Вищих жіночих курсів. Наступного року був обраний професором Географічного ін-ту. У 1913-1914 рр. Міністерство торгівлі й промисловості направило його до Німеччини для вивчення радіотехнічної

справи. Там він працював на станціях бездротової телеграфії у Дармштадті та Науені, вивчав обладнання та установки, знайомився з їх експлуатацією. Крім того, вів дослідження в Ін-ті теоретичної фізики Мюнхенського ун-ту у А.Зоммерфельда та в лабораторії електричних коливань Політехнічного ін-ту, допомагав ставити лекційні досліди з курсу рентгенофізики, брав участь у роботі Мюнхенського фізичного т-ва. Після початку Першої світової війни повернувся до Київського ун-ту. Під час евакуації ун-ту та Київських вищих жіночих курсів до Саратова (1915-1917) організував там практичні заняття з фізики. 1916 р. захистив магістерську дисертацію “Аномальные явления эффекта Зеемана” і наступного року був обраний професором ун-ту та Вищих жіночих курсів, читав там курси теоретичної та експериментальної фізики.

1918 р. Л.Й.Кордиш був відряджений до Ялти для організації викладання фізики у філіалі ун-ту в Криму. Філіал того ж року став самостійним Таврійським ун-том, який був переведений до Сімферополя. Вчений очолив там кафедру фізики та обійняв посаду ординарного професора. Створив в ун-ті фізичну лабораторію, став членом-засновником Кримського математичного т-ва, брав участь у роботі Асоціації кримських вчених.

На початку 1920 р. за запрошенням М.П.Кастеріна і Д.Д.Хмирова вчений переїхав до Одеси і був обраний приват-доцентом кафедри фізики Новоросійського ун-ту, читав курс термодинаміки на хімічному відділенні. Восени того ж року після ліквідації ун-ту став викладачем Фізико-математичного ін-ту та професором кафедри фізики Політехнічного ін-ту, читав курс термодинаміки.

Повернувшись 1921 р. до Києва, Кордиш став одним з організаторів та першим завідувачем робітфаку Київського політехнічного ін-ту, того ж року був обраний професором цього ін-ту по кафедрі теоретичної електротехніки, змінних струмів та електротехніки високої частоти. Вчений також очолив в ін-ті лабораторію струмів високої частоти та радіотехніки, де провадилася навчальна і дослідницька робота. В лабораторії були проведені перші дослідження п'єзокристалів. З 1924 р. очолював в ін-ті секцію теоретичної електротехніки та електротехніки високих струмів науково-дослідної кафедри електротехніки, з 1925 – секцію теоретичної фізики науково-дослідної кафедри

фізики. 1929 р. на базі цієї кафедри був створений Науково-дослідний ін-т фізики (нині Ін-т фізики НАНУ), Кордиш очолив теоретичний відділ ін-ту. Короткий час керував кафедрою теоретичної фізики Ін-ту народної освіти, а потім Фізико-хіміко-математичного ін-ту. 1923 р. почав проводити регулярні заняття семінару підвищеного типу з теоретичної фізики, саме там почалася наукова діяльність відомих фізиків В.П.Лінника, В.Є.Лашкарьова, Д.М.Наследова. Був професором Київського електротехнікуму, читав популярні лекції слухачам Військової школи зв'язку.

З 1923 р. Кордиш був консультантом у Київському рентгєнівському ін-ті, де створив та очолив рентгєнофізичну лабораторію; організував також радіоактивну лабораторію для дослідження радіоактивних властивостей ґрунтів та порід України. У 1923-1926 рр. очолював організовані ним рентгєнівські кабінети в м. Саки та Євпаторії, брав участь у вивченні радіоактивності Сакського та Майнакського озер та їхніх ґрязей.

1929 р. був обраний членом-кореспондентом ВУАН та почесним членом Краківської АН.

Помер від важкої хвороби.

Вчений довгий час був фактично єдиним фізиком-теоретиком в Україні. Надрукував понад 60 наукових праць, зробив істотний внесок у теорію відносності, квантову механіку, теорію коливань, оптику, електродинаміку, фізику твердого тіла. Зокрема, одним із перших в Росії отримав оригінальні результати з спеціальної теорії відносності (1910), своєрідно виклав загальну теорію відносності (1917). Вивчив спектри теплового випромінювання; створив оригінальну теорію вторинних акустичних коливань; розробив теорію ефекту Зеемана; одержані ним результати були використані при створенні квантової теорії цього ефекту; розвинув теорію суцільного рентгєнівського спектру; розробив теорію електропровідності, зробив спробу пояснити явище надпровідності.

Движение света в средах, обладающих рассеивающей способностью // Сборник статей, посвященных профессору Г.К.Сулову. – К., 1911. – С. 235-259: ил.

●
Л.И.Кордиш // Матеріали до обрання нових академіків ВУАН. – К., 1929. – № 42. – 7 с.

Штрум Л.Я. Леон Иосифович Кордыш // УФН. – 1933. – Т. 13, вып. 6. – С. 970-974: портр. – Библиогр.: 31 назв.

Янковский А.К. Леон Иосифович Кордыш: (К 100-летию со дня рождения) // Очерки по истории математики и физики на Украине: Сб. науч. тр. – К., 1978. – С. 167-172. – Библиогр.: 26 назв.

ЛАПШИН
Василь Іванович

1809 – 6 жовт. 1888

Народився в Петербурзі в багатодітній родині майстра бронзових справ. У дев'ятирічному віці вступив до Володимирського повітового училища в Петербурзі; продовжував освіту в педагогічному ін-ті другого розряду, яке готувало приходських вчителів (пізніше ін-т став гімназією). 1826 р. вступив на фізико-математичний ф-т Петербурзького ун-ту. Учень М.П.Щеглова. 1828 р. був переведений до Професорського ін-ту Дерптського ун-ту, створеного для підготовки російських професорів*. 1832 р. закінчив фізико-математичне відділення ін-ту зі ступенем магістра філософії, захистивши магістерську дисертацію, присвячену відбиттю та дифракції світла. Наступного року був направлений у Берлінський ун-т, де прослухав курс лекцій. 1835 р. почав викладати у Харківському ун-ті, через два роки був призначений ад'юнкт-професором. 1838 р. захистив докторську дисертацію “Рассуждение о началах теории истечения светящейся материи”, наступного року став екстраординарним, а ще через рік – ординарним професором по кафедрі фізики та фізичної географії. Читав загальну фізику та фізику Землі (фізична географія, метеорологія та кліматологія), впродовж кількох років викладав хімію та завідував хімічним кабінетом і лабораторією. Крім неорганічної хімії читав протягом одного навчального року курс органічної хімії та проводив практичні заняття. Приділяв велику увагу фізичному кабінету, для якого завдяки його зусиллям було придбано багато нових приладів. Наприкінці 1859 р. у кабінеті було 466 приладів, він вважався одним з кращих в Росії. В 1840-1850 рр. у фізичному кабінеті під керівництвом Лапшина студенти провадили дослідження, проходили лабораторні заняття з метеорології. Впродовж багатьох років викладав фізику в Ін-ті шляхетних дівчат, був керів-

* На той час в ун-тах Росії серед професорів переважали іноземці.

ником недільної школи для дорослих, очолював студентську касу взаємодопомоги, викладав фізику та фізичну географію у ветеринарному училищі, оптику і фізику – на медичному ф-ті ун-ту.

В.І.Лапшин провадив систематичну науково-дослідну роботу, визначив висоту над рівнем моря Харкова, Чугуєва, Кочетка та інших міст на Дінці, вивчав мінеральні багатства Бахмутського р-ну, в 1864-1865 рр. на замовлення міської Думи виконав дослідження джерел води у зв'язку з будівництвом водопроводу у Харкові. 1840 р. почав систематичні метеорологічні спостереження в Харкові. Спостереження провадилися на власній квартирі вченого до 1891 р., тобто і після того, як він залишив ун-т; результати друкувалися в "Губернских ведомостях". Вважав необхідним створення метеорологічної обсерваторії і 1841 р. представив раді університету доповідь щодо цього, але його зусилля залишилися марними. 1855 р. представляв Харківський ун-т під час святкування 100-річчя Московського ун-ту. 1861 р. був у закордонному відрядженні. Влітку 1862 р. повіз винайдений ним анемограф (прилад для автоматичного запису напрямку вітру) на Лондонську всесвітню виставку, прилад подарував Кенсінгтонському музею. Того ж року був обраний дійсним членом Харківського статистичного комітету. 1860 р. виповнилося 25 років його роботи в ун-ті, він був обраний ще на п'ять років, але 1863 р. вийшов у відставку, ставши почесним членом ун-ту.

1865 р. був призначений в Новоросійський ун-т, де став першим професором по кафедрі фізики та фізичної географії. Читав фізику, фізичну географію та метеорологію, додаткові розділи фізики та метеорології. На базі фізичного кабінету Рішельєвського ліцею заснував фізичний кабінет в ун-ті. 1866 р. виїжджав на острів Санторин вивчати вулканічні виверження, подарував кабінету фізичної географії зібрану ним колекцію зразків вулканічних продуктів. 1867 р. затверджений у званні заслуженого професора. У 1868-1870 рр. був деканом фізикоматематичного ф-ту. Влітку 1868 р. брав участь у роботі експедиції, яка проводила вимірювання глибини Чорного моря на лінії Одеса-Севастополь-Поті, досліджував питому вагу і температуру морської води. Очолював комісію, що перевіряла виконання газовою компанією контракту на освітлення Одеси. Був

одним з ініціаторів організації попечительства про незаможних студентів.

1870 р. вийшов у відставку і переїхав до Феодосії. Брав активну участь у громадському житті міста як голова церковного попечительства, гласний думи, член міської управи, попечитель прогімназії. Заснував народну школу і викладав у ній п'ять років; створив прилад для пояснення добових змін над горизонтом. 1876 р. повернувся до Одеси, де незабаром надрукував підручник з математичної географії.

Член Російського географічного т-ва (1849), Харківського т-ва природознавців (1854), Паризького метеорологічного т-ва (1862), Т-ва сільського господарства Південної Росії (1866), Віденського т-ва метеорологів (1867), один з членів-засновників Новоросійського т-ва природознавців (1869), перший тимчасовий президент т-ва.

Автор близько 40 праць з фізики, геології, кліматології, метеорології. Його праці з фізики мали важливе значення для розвитку матеріалістичної думки у природознавстві. Він докладно описав явища відбиття, інтерференції та поляризації світла, виклав труднощі, які виникають при поясненні цих явищ з позицій корпускулярної теорії світла та дав їх пояснення з точки зору хвильової оптики. Досліди Лапшина з електрохімії показали можливість застосування електролізу для дослідження будови органічних сполук і поставили його в число піонерів у галузі електролізу та електротермії. Свої дослідження вчений провадив за допомогою потужної батареї в 1000 елементів типу Бунзена, експлуатація якої була питанням новим та небезпечним. Небезпечними були і проведені вперше досліді щодо фізіологічного впливу електричного струму на організм людини та тварин. Ці досліді дістали високу оцінку його сучасників. Заслугою вченого була організація багаторічних метеорологічних спостережень у Харкові та Одесі, це сприяло створенню у нашому місті метеорологічної обсерваторії. Учнями В.І.Лапшина були відомі вчені Ю.І.Морозов та А.П.Шимков.

Рассуждение о началах теории истечения светящейся материи. – X., 1838. – IV, 5, 88 с., 1 табл.

Опыт систематического изложения физики. – Х.: Тип. ун-та, 1840. – 248,[2] с., 8 табл.

Discussion sur les vents de Kharkov et description d'un nouvel anémographe. – Kharkov: Imp. de l'univ., 1860. – 24 p., 3 pl.

О гальванических опытах, проводившихся в Харькове в 1859 году // Вестн. естеств. наук. – 1860. – № 36. – С.1159-1182; № 38. – С. 1223-1229.

Отчет о путешествии профессора Императорского Харьковского университета В.И.Лапшина за границу летом 1861 г. – Х.: Изд-во Харьк. ун-та, 1862. – 95 с., 3 л. ил.

О вулканических явлениях близ острова Санторина // ЗИНУ. – 1867. – Т. 1, вып. 1-2. – С. 1-24.

Плотность воды Черного моря и заметки относительно устройства батометра // Мат. сб. – 1869. – Т. 4, вып. 2. – С. 64-80.

Лунное течение и разные способы определения Пасхи православной и западной. – С.Пб., 1879. – XVI, 83 с., 17 черт. и рис., 3 табл.

Начальные основания математической географии для низших классов средних учебных заведений. – О.: Тип. Францова, 1882. – 60 с., 8 табл.

Прибор, служащий для объяснения суточных перемен над горизонтом какого-либо места. – О.: Тип. Францова, 1882. – 9 с.: ил.

Из воспоминаний профессора В.И. Лапшина // Журн. М-ва нар. просвещения. – 1890. – Т. 269, № 5. – С. 120-139.

[Из предисловия к курсу физики] // Избранные произведения русских естествоиспытателей первой половины XIX века. – М., 1959. – С. 386-392.

Лапшин (Василий Иванович) // Энцикл. слов. / Ф.А.Брокгауз, И.А.Ефрон. – С.Пб., 1896. – Т. 17. – С. 350.

Лапшин Вас. Ив. // Рус. энцикл. – Петроград, б.г. – С. 158.

В.И.Лапшин // ВОФЭМ. – 1888. – № 51. – С. 64-65. – Підпис: Ш.

[Некролог] // Ист. вестн. – 1888. – Т. 34, дек. – С. 798.

Новаковский М.С., Вайль Е.И. “О гальванических опытах”
В.И.Лапшина // Из истории отечественной химии. – Х.,1952. – С. 198-208: портр.

Василь Іванович Лапшин // Острянин Д.Х. Розвиток матеріалістичної філософії на Україні. – К.,1971. – С. 103-104.

МАНДЕЛЬШТАМ
Леонід Ісакович

22 квіт. (4 трав.) 1879 – 27 листоп. 1944

Народився в Могильові, незабаром сім'я переїхала до Одеси. Батько І.Г.Мандельштам – лікар-гінеколог, ординатор Єврейської лікарні, товариш голови Товариства одеських лікарів. Дядьки – відомі вчені: біолог О.Г.Гурвич і хімік Л.Г.Гурвич. Вчився в 2-й одеській гімназії. Вчитель фізики С.І.Березін зміг зацікавити талановитого хлопця, і той охоче допомагав йому у підготовці до демонстрації дослідів. 1897 р. закінчив гімназію із срібною медаллю і вступив на математичне відділення фізико-математичного ф-ту Новоросійського ун-ту. Слухав лекції І.В.Слешинського, В.І.Ціммермана, М.Д.Пильчикова, Б.П.Вейнберга, О.К.Кононовича. У квітні 1899 р. був виключений з університету за участь у студентських заворушеннях. Того ж року продовжив навчання у Страсбурзькому ун-ті; слухав лекції з математики Г.Вебера, з фізики – Е.Г.Кона та К.Ф.Брауна, останній очолював також Фізичний ін-т. 1902 р. підготував дисертацію “Визначення періоду коливального розряду конденсатора”, склав іспити з найвищою відзнакою (*summa cum laude*) і дістав ступінь доктора натуральної філософії. Як особистий асистент Брауна брав участь у лабораторних дослідженнях і заводських випробуваннях нових приймально-передавальних пристроїв, зробив свій перший винахід у галузі радіо – так званий “слабкий зв'язок”. 1903 р. був зарахований до штату Страсбурзького фізичного ін-ту спочатку другим, а незабаром першим асистентом, керував працями докторантів. 1907 р. представив працю “Про оптично однорідні й каламутні середовища” як дисертацію для отримання права читати лекції на посаді приват-доцента Страсбурзького ун-ту по кафедрі фізики. Темою пробної лекції обрав електромагнітну теорію світла Максвелла. Викладав різноманітні курси: оптичні властивості прозорих тіл, дисперсія, електро- і магнетооптика, явища резонансу і їх роль у фізиці, фізичні основи бездротової

телеграфії, кінетична теорія газів. 1910 р. вченому доручили читання курсу телефонії та телеграфії інженерам поштового відомства. 1913 р. отримав звання titular-професора. В цей період разом з М.Д.Папалексі виконав дослідження з електромагнітних коливань та радіотехніки, методики вимірів, ряд фундаментальних праць з оптики.

Влітку 1914 р. Мандельштам повернувся до Одеси, а у листопаді наступного року звернувся за дозволом читати лекції в Новоросійському ун-ті, дістав схвальний відгук М.П.Кастеріна та прочитав пробну лекцію “Излучение в бесприволочной телеграфии”. Дозвіл він отримав у березні 1917 р., але ще наприкінці 1915 р. переїхав до Петрограда, де став консультантом на радіотелеграфному заводі. Восени 1917 р. був обраний ординарним професором Тифліського політехнічного ін-ту, був також професором Жіночих курсів. Через рік Мандельштам знову повернувся до Одеси і взяв діяльну участь у організації Політехнічного ін-ту (ОПІ), увійшов до складу опікунської ради ін-ту. 1919 р. був затверджений Наркоматом освіти у професорському званні. Як завідувач кафедри фізики залучив до викладання М.Д.Папалексі, М.А.Аганіна, І.Є.Тамма, Б.Ф.Цомакіона, разом з ними, а також за допомогою свого помічника К.Б.Романюка та групи студентів, створив фізичну лабораторію, викладання фізики та практичні заняття поставив на високий науковий рівень. Незважаючи на дуже важкі умови, холод в аудиторіях, не тільки регулярно читав обов'язкові лекції, а й курс теорії коливань для невеликої групи зацікавлених студентів. Мандельштам був також науковим консультантом Одеського радіозаводу. Продовжував провадити теоретичні дослідження.

У 1922-1925 рр. працював у Москві й Ленінграді у радіолабораторії (з 1924 – Центральна радіолабораторія ЦРЛ) Електричного тресту заводів слабкого струму, був консультантом ЦРЛ до 1935 р. Навесні 1923 р. був у відрядженні в Німеччині, де зустрівся з провідними вченими, у тому числі й з А.Ейнштейном. 1924 р. Г.К.Суслов запросив Мандельштама очолити Фізичний ін-т Політехнічного ін-ту, велося листування з цього приводу, але до Одеси вчений не повернувся. Через це не була створена науково-дослідна кафедра технічної фізики, яку він мав очолити.

1925 р. став завідувачем кафедри теоретичної фізики МДУ

та співробітником НДІ фізики. Невдовзі створив там наукову школу, з якої вийшло багато відомих вчених (С.Е.Хайкін, Г.С.Горелик, С.М.Ритов, О.А.Вітт, С.П.Шубін, М.А.Дивильковський, М.І.Філіппов, С.П.Стрелков та ін.). Деякі з представників школи І.Є.Тамм, О.О.Андронов, М.О.Леонтович, Г.С.Ландсберг створили у подальшому свої наукові школи. 1930 р. Мандельштам передав керівництво кафедрою І.Є.Тамму, залишившись її професором. Наступного року створив та очолив першу в СРСР кафедру коливань.

1928 р. вчений був обраний членом-кореспондентом, а 1929 р. – дійсним членом Академії наук СРСР.

З 1934 р., з часу переїзду до Москви Академії наук, продовжуючи працювати в МДУ, взяв активну участь в організації Фізичного ін-ту АН СРСР (ФІАН), де були створені лабораторія коливань (керівник – М.Д.Папалексі) та лабораторія оптики (керівник – Г.С.Ландсберг), в яких під його керівництвом та за його участю велися наукові дослідження. До кінця життя вчений головував у створеній ним разом з Папалексі Науковій раді з радіофізики та радіотехніки при АН СРСР. Був головним редактором журналів “Прикладная физика”, “Physikalische Zeitschrift der Sowietunion”, членом редколегії “Журнала теоретической и экспериментальной физики”.

У 1941-1943 рр. перебував в евакуації у смт Боровому (Казхстан). У вересні 1943 р. повернувся до Москви. Поновив роботу в МДУ, почав читати курс теорії коливань, але через хворобу прочитав тільки чотири лекції. Восени 1944 р. почав складати та редагувати збірник, присвячений науковій передісторії радіо, але закінчити роботу не встиг.

Л.І.Мандельштам здійснив фундаментальні дослідження в галузі фізичної оптики, радіофізики, теорії нелінійних коливань, квантової механіки, йому належать праці з історії та методології фізики. У докторській дисертації (1907) довів помилковість теорії молекулярного розсіяння світла, запропонованої Дж.Релеєм, і показав, що розсіяння зумовлюється неоднорідністю середовища. 1926 р. незалежно від Л.Бріллюена передбачив, що при розсіюванні світла пружним середовищем має спостерігатися розщеплювання ліній розсіяного світла (ефект Бріллюена-Мандельштама). Спроби експериментально виявити цей ефект привели його і Г.С.Ландсберга до відкриття комбінаційного роз-

сіяння світла (незалежно від індійських фізиків Г.Рамана і К.Крішнана). Це відкриття мало принципове значення і відіграло велику роль в утвердженні квантової механіки. Відкрив разом з Ландсбергом селективне розсіювання світла, разом з М.О.Леонтовичем розробив теорію розсіяння світла у твердих тілах. Дав строгу математичну теорію оптичних зображень. Мандельштаму належить багато плідних ідей у квантовій теорії. Разом з Леонтовичем розробив теорію проходження частинки крізь потенціальний бар'єр (теорія тунельних переходів). В ідеях вченого була спрогнозована матриця розсіювання, знаходження якої – основне завдання квантової механіки та квантової теорії поля. Одним з перших зрозумів фізичне значення теорії відносності і багато зробив для її роз'яснення та популяризації. Разом з І.Є.Таммом дав більш загальне трактування співвідношення невизначеностей в термінах “енергія – час”.

Дослідження Л.І.Мандельштама в галузі теорії коливаний, виконані у більшості разом з М.Д.Папалексі, привели до створення нового напрямку – теорії нелінійних коливаний, що охоплювала коливальні процеси у радіотехніці, акустиці, автоматичі, аеродинаміці. З ім'ям вченого пов'язано відкриття нових видів резонансу, зокрема резонансу n -го роду і створення його теорії, узагальнення і поглиблення поняття резонансу, побудова теорії стаціонарних коливаний при резонансі n -го роду, виявлення асинхронного збудження, розробка нового методу генерації електромагнітної енергії за допомогою параметричних генераторів. Разом з Папалексі зробив суттєвий внесок у розвиток радіофізики і радіотехніки. Розробив нові методи радіотелеграфної і радіотелефонної модуляції, нові радіоінтерференційні методи досліджень поширення радіохвиль і вимірювання відстані за допомогою створених інтерференційних далекомірів, які широко застосовуються в геодезії та гідрографії. На початку 1940-х рр. разом з Папалексі прийшов до висновку про технічну можливість радіолокації Місяця.

Л.І.Мандельштам зробив чимало суто технічних відкриттів і винаходів: відкрив “слабкий зв'язок” у радіотехніці (1903), винайшов індуктивний динамометр (1911), розробив метод абсолютного градування хвильомірів (1916) тощо – усього понад 60 запатентованих винаходів (половина – у співавторстві з Папалексі) та багато неоформлених.

Л.І.Мандельштам був не тільки визначним теоретиком, експериментатором й інженером, а й глибоким мислителем. Він заклав основи коливального підходу до усієї фізики, був першим, хто усвідомив необхідність вироблення нелінійного фізичного мислення. Його завжди цікавили питання гносеологічного порядку, і він прагнув з'ясувати найбільш глибокі історичні та логічні корені фізичних постулатів і теорій.

Був удостоєний премії ім. В.І.Леніна за роботи в галузі фізики (1931), премії ім. Д.І.Менделєєва (1936) за розробку теорії коливань і поширення радіохвиль (разом з М.Д.Папалексі) та премії ім. Й.В.Сталіна (1942). Нагороджений орденами Леніна, Трудового Червоного Прапора.

1945 р. в Академії наук СРСР затверджено дві премії ім. Л.І.Мандельштама за кращі дослідження в галузі радіо і фізики.

Полное собрание трудов / Под ред. С.М.Рытова, М.А.Леонтовича; Вступ. ст. Н.Д.Папалекси. – М.: Изд-во АН СССР, 1947-1955.

Т. 1. – 1948. – 352 с., 6 л. ил.

Т. 2. – 1947. – 396 с.

Т. 3. – 1950. – 422 с.: портр.

Т. 4. – 1955. – 512 с.

Т. 5. – 1950. – 468 с.

Лекции по оптике, теории относительности и квантовой механике. – М.: Наука, 1972. – 438 с.: черт.

Лекции по теории колебаний. – М.: Наука, 1972. – 470 с.: черт.

Мандельштам Леонид Исаакович // БСЭ. – 3-е изд. – М., 1974. – Т. 15. – С. 319-320: портр.

Мандельштам Леонід Ісакович // УРЕ. – 2-е вид. – К., 1981. – Т. 6. – С. 344: портр.

Академик Л.И.Мандельштам: Сб. к 100-летию со дня рождения / АН СССР. Отд-ние общ. физики и астрономии; [Редкол.: С.М.Рытов (отв. ред.) и др.]. – М.: Наука, 1976. – 312 с., 1 л. портр.: ил.

Академик Л.И.Мандельштам: Сб. ст. – М.: Знание, 1980. – 64 с.

Ливанова А.М., Ливанов В.А. “Вторая степень понимания”: Акад. Л.И.Мандельштам. – М.: Знание, 1988. – 190,[2] с. – (Творцы науки и техники).

Рытов С.М. Идеиное наследие Л.И.Мандельштама // ВИСТ. – 1988. – № 3. – С. 41-54.

Горелик Г.Е. Физика университетская и академическая // ВИСТ. – 1991. – № 2. – С. 31-46.

ПАПАЛЕКСІ
Микола Дмитрович

20 листоп. (2 груд.) 1880 – 3 лют. 1947

Народився у Сімферополі в родині військового. Вчився спочатку в Сімферопольській, а потім у Полтавській гімназії, ще гімназистом написав першу наукову працю з геометрії. 1899 р. закінчив гімназію з золотою медаллю та виїхав за кордон для продовження освіти. Протягом семестру вчився у Берлінському ун-ті, 1900 р. вступив до Страсбурзького ун-ту, в якому кафедрі експериментальної фізики та Фізичний ін-т очолював Ф.Браун. Там він познайомився з Л.І.Мандельштамом, відтоді почалася їхня багаторічна дружба і співпраця. 1904 р. склав іспити з найвищою відзнакою (*summa cum laude*), захистив дисертацію “Динамометр для швидких електричних коливань. Теорія та досліди”, дістав ступінь доктора натуральної філософії і залишився працювати в ун-ті як лаборант ін-ту та асистент Брауна. 1907 р. в лабораторії Дж.Дж.Томсона у Кембриджі вивчав час збудження флуоресценції. Наступний рік провів за сімейних обставин на Канарських островах. 1911 р. представив дисертацію для отримання права читати лекції: “Про процеси у колі змінного струму, що має електричний вентиль” та був призначений приват-доцентом ун-ту, наприкінці того ж року брав активну участь у роботі 2-го Менделєєвського з’їзду. У страсбурзький період разом з Л.І.Мандельштамом виконав дослідження з електромагнітних коливань та радіотелеграфії, розробив методи вимірів височастотних струмів та ін. Багато сил і часу приділяв розв’язанню питань, пов’язаних з технічними розробками та патентуванням.

1914 р. повернувся до Росії і обійняв посаду консультанта з фізичних питань та завідувача дослідної лабораторії заводу Російського товариства бездротових телеграфів та телефонів у Петрограді, на початку 1918 р. разом з лабораторією переїхав до Москви. Восени того ж року за запрошенням Л.І.Мандельштама приїхав до Одеси, де активно включився в

організацію ОПІ. Був доцентом по кафедрі фізики та завідувачем фізичного практикуму, з 1920 р. – професором з теоретичної електротехніки, читав курси з цієї дисципліни, теорії коливань та метеорології. Очолював групу молодих вчених, яка на базі фізичної лабораторії ін-ту зайнялася розробкою радіоламп; був консультантом Одеського радіозаводу, де за його допомогою було налагоджено промислове виробництво ламп. Це забезпечило роботу багатьох радіостанцій Чорноморського торговельного флоту, півдня України і, навіть, Сибіру та Далекого Сходу.

У 1925-1935 рр. працював у Москві й Ленінграді в радіолабораторії Електричного тресту заводів слабкого струму (з 1924 – Центральна радіолабораторія ЦРЛ, Ленінград). Водночас Папалексі очолював сектор нелінійних проблем (відділ наукової радіотехніки) Ленінградського науково-дослідного електродіфізичного ін-ту (1924-1936) та був професором кафедри радіофізики фізико-механічного ф-ту Ленінградського індустріального (політехнічного) ін-ту (1926-1935). 1930 р. був обраний президентом Фізико-хімічного т-ва при Ленінградському ун-ті. Багато років консультував електровакуумний завод "Світлана". У 1923-1932 рр. неодноразово виїжджав у наукові відрядження за кордон.

1935 р. Папалексі очолив лабораторію коливань ФІАН і став головою групи технічної фізики Відділення технічних наук АН СРСР, 1938 р. очолив також лабораторію Енергетичного ін-ту, став заступником голови, а з 1944 р. – головою Всесоюзної наукової ради з радіофізики та радіотехніки. Разом з Л.І.Мандельштамом створив у ці роки наукову школу в галузі нелінійних коливань та радіофізики. В лабораторії коливань ФІАН вчений розгорнув дослідження розповсюдження радіохвиль. Разом з великою теоретичною, експериментальною та конструкторською роботою необхідно було проводити досліди в реальних умовах і Папалексі керував усіма експедиціями, що проводилися щороку з 1935 по 1941 р.

Член-кореспондент АН СРСР з 1934 р., 1939 р. був обраний дійсним членом АН СРСР.

Під час Великої Вітчизняної війни Папалексі створив експериментальну базу ФІАН під Казанню, брав участь у плануванні оборонних досліджень АН СРСР, випустив книгу про ра-

діозаводи. 1942 р. зустрівся з Л.І.Мандельштамом у Боровому, де в них зародилась ідея радіолокації Місяця.

У повоєнні роки створив нову експериментальну базу ФІАН у Криму, керував колоквіумом з коливань ФІАН, був головою комісії з видання праць Мандельштама, редагував ряд фізичних журналів.

М.Д.Папалексі здійснив фундаментальні дослідження в галузі радіофізики, радіотехніки, теорії нелінійних коливань, був одним із засновників радіоастрономії. Разом з Л.І.Мандельштамом виконав дослідження, що стали основою нового напрямку – теорії нелінійних коливань, відкрив і вивчив нові види резонансу, зокрема резонанс n -го роду, комбінаційний та параметричний резонанси, явища автопараметричного і комбінаційного збудження, запропонував новий метод збудження електричних коливань – параметричний генератор змінних струмів. Працював над створенням перших вітчизняних електронних ламп, разом з Мандельштамом розробив нові методи радіотелеграфної та радіотелефонної модуляції, ефективний метод боротьби з перешкодами у радіоприйманні – автопараметричні фільтри, метод визначення відстані за допомогою інтерференції радіохвиль. Вчені докладно вивчили проблему поширення радіохвиль вздовж земної поверхні, з великою точністю виміряли швидкість їх розповсюдження. 1942 р. разом з Мандельштамом висунув ідею радіолокації та оптичної локації Місяця, за його ініціативою 1947 р. була організована експедиція до Бразилії для першого в історії радіоспостереження повного сонячного затемнення. Разом з Мандельштамом був удостоєний премії ім. Д.І.Менделєєва (1936) та премії ім. Й.В.Сталіна (1942) за розробку теорії коливань і поширення радіохвиль. Нагороджений орденом Леніна.

1948 р. в Академії наук СРСР затверджено премію ім. М.Д.Папалексі.

Собрание трудов / Под ред. С.М.Рытова. – М.: Изд-во АН СССР, 1948. – 426, [2] с.: ил. – Из содерж.: Рытов С.М. Николай Дмитриевич Папалекси. – С. 9-36.

Хронологический указатель научных трудов Н.Д.Папалекси // Изв. АН СССР. Сер. физ. – 1948. – Т. 12, № 1. – С. 49-52 (54 назв.).

Папалекси Николай Дмитриевич // БСЭ. – 3-е изд. – М., 1975. – Т. 19. – С. 157: портр.

Папалексі Микола Дмитрович // УРЕ. – 2-е вид. – К., 1982. – Т. 8. – С. 161-162: портр.

Щеголев Е.Я. Четверть века тому назад: (Из воспоминаний о совместной работе с Н.Д.Папалекси) // Изв. АН СССР. Сер. физ. – 1948. – Т. 12, № 1. – С. 25-33: ил.

Мигулин В.В. Николай Дмитриевич Папалекси: К 100-летию со дня рождения // Вестн. АН СССР. – 1980. – № 11. – С. 131-138: портр.

К столетию со дня рождения Н.Д.Папалекси // УФН. – 1981. – Т. 134, вып. 3. – С. 519-550.

Пильчиков
Микола Дмитрович

9(21) трав. 1857 – 19 трав. 1908

Народився в Полтаві в сім'ї відомого педагога і громадського діяча, члена Кирило-Мефодіївського т-ва та Полтавської громади, одного із засновників Наукового т-ва ім. Т.Г.Шевченка у Львові Д.П.Пильчикова. Здобув прекрасну домашню освіту, закінчив гімназію в Полтаві. У 1876-1880 рр. вчився на фізико-хімічному відділенні фізико-математичного ф-ту Харківського ун-ту. Учень М.М.Бекетова й А.П.Шимкова. Студентом другого курсу почав наукову роботу, винайшов електричний фоновтограф – прилад для вивчення звукових коливань графічним способом. Виступав з повідомленнями на засіданнях фізико-хімічної секції Харківського т-ва дослідних наук. Закінчив ун-т із ступенем кандидата і за клопотанням А.П.Шимкова був залишений стипендіатом для підготовки до професорського звання по кафедрі фізики. Активно займався науковою роботою, зробив кілька повідомлень на засіданнях фізико-хімічної секції Т-ва дослідних наук, у 1882-1883 рр. склав магістерські іспити. У 1883-1884 рр. виконав широку програму спостережень і вимірювань аномалій земного магнетизму в районі Курська і Харкова. Російське географічне т-во, за пропозицією якого були здійснені дослідження, удостоїло вченого срібною медаллю. Зібраний матеріал був використаний у дисертації, над якою він працював протягом наступних чотирьох років.

1884 р. Пильчиков був призначений позаштатним асистентом фізичного кабінету Харківського ун-ту. Наприкінці наступного року після успішного прочитання двох пробних лекцій “Капілярність взагалі та капілярність розчинів зокрема” (за власним вибором) та “Виведення рівняння поширення теплоти в твердому однорідному середовищі” (за вимогою ф-ту) його затвердили на посаді приват-доцента кафедри фізики і фізичної географії. Читав обов'язкові лекції з акустики, електрики, світла й теплоти, необов'язковий курс земного магнетизму та вів прак-

тичні заняття (вправи з вимірювання фізичних сил взагалі та електричних і магнітних зокрема; ознайомлення з основними фізичними приладами та методикою спостережень на них, визначення різних фізичних сталих).

У березні 1888 р. Пильчиков захистив у Петербурзькому ун-ті магістерську дисертацію “Материали к вопросу о местных аномалиях земного магнетизма”, в основі якої були результати досліджень Курської магнітної аномалії. Після захисту дисертації вчений виїхав у наукове відрядження до Франції. Працював у лабораторії фізичних досліджень Паризького ун-ту, очолюваній Г.Ліпманом, у фізичній лабораторії Колеж де Франс, очолюваній Н.Маскаром, у Міжнародному бюро мір і ваги в Севрі та в магнітній обсерваторії Парк Сен Мор під Парижем, де познайомився з завідувачем магнітного від-ня Т.Муро. Знайомство з видатними фізиками, у тому числі з М.А.Корню, відіграло роль у подальшій науковій діяльності Пильчикова. Під час перебування за кордоном вчений багато і плідно працював. Він досліджував електроліз і поляризацію електродів, виконав не тільки теоретичні й експериментальні роботи, але й розробив конструкції кількох нових апаратів і приладів (рефрактометр, дзеркало із змінною фокусною відстанню тощо). Основні результати досліджень були викладені 1889 р. у чотирьох статтях, надрукованих у звітах Французької академії наук, та у доповідях, прочитаних на електричному та метеорологічному міжнародних конгресах, що відбулися у Парижі під час Всесвітньої виставки. Брав також участь у роботі метеорологічного конгресу.

Восени 1889 р. Пильчиков повернувся до Харківського ун-ту екстраординарним професором. Читав лекції з математичної і дослідної фізики, які супроводжувалися демонстрацією ретельно розроблених дослідів. За рекомендацією Ю.І.Морозова йому був переданий курс метеорології. Експериментальної бази практично не існувало і вченому довелося докласти багато зусиль для створення магніто-метеорологічного відділення фізичного кабінету та метеорологічної станції, де він сформував першу групу учнів. Метеостанція існує і досі як навчальна база Харківського гідрометтехнікуму. Персонал станції на чолі з Пильчиковим брав активну участь в організації мережі метеорологічних станцій в Харківській і Курській губерніях.

1894 р. за рекомендацією Ф.Н.Шведова і О.В.Клоссовського вчений був запрошений до Новоросійського ун-ту на місце М.О.Умова, переведеного до Московського ун-ту. За вісім років учений прочитав понад десять курсів для студентів фізико-математичного, а з 1900 р. і медичного ф-тів: механічну теорію теплоти, теорію капілярності, вчення про теплоту, фізичну теорію світла, теорію потенціалів, електростатику, електромагнетизм та електродинаміку, фізику частинних сил, дослідне вивчення світла, вимірювальні фізичні прилади (1900), курс з історії електричних відкриттів та винаходів (1902). Вчений багато зробив для планування і будівництва фізичного ін-ту при ун-ті, створив і очолив окрему вимірювальну лабораторію (1900). 1901 р. був призначений завідувачем магнітометеорологічної обсерваторії та кабінету фізичної географії.

Викладацька та організаційна робота поєднувалася з плідною науковою діяльністю. В одеський період Пильчиков надрукував працю "Матеріали к вопросу о приложении термодинамического потенциала к изучению электрохимической механики", в якій узагальнив свої попередні теоретичні та експериментальні дослідження з електрохімії. Він мав намір захистити цю монографію як докторську дисертацію, але так і не зробив цього. Його захопили експерименти з рентгенівськими променями, а далі – робота над приладами телеграфування. Для проведення дослідів з бездротового телеграфування встановив прилади на альтанці Миколаївського (Приморського) бульвару, біля колони та Думи. Вчений багато працював у Новоросійському т-ві природознавців, членом якого став 1895 р. (віцепрезидент т-ва у 1896-1898). Активно працював і в Одеському відділенні Російського технічного т-ва (член постійної комісії з технічної освіти). Зробив вагомий внесок у боротьбу прогресивної професури за відкриття вищих жіночих курсів в Одесі. Починаючи з 1898 р., кожного літа виїжджав у відпустку за кордон, де поєднував відпочинок і лікування з дослідженнями, оглядом лабораторій, замовленням приладів.

1902 р. внаслідок загострення відносин з університетським керівництвом вчений залишив Новоросійський ун-т і повернувся до Харкова, де очолив кафедру фізики і фізичну лабораторію Технологічного ін-ту. Виконав велику роботу з розбудови лабораторії, яка за оснащенням спеціальними установками, прила-

дами та апаратурою стала чи не найкращою серед фізичних лабораторій вищих технічних навчальних закладів Росії. Завідував також і метеорологічною обсерваторією. Був засновником і редактором перших чотирьох томів "Известий Харьковского технологического института". Активно працював у Т-ві фізико-хімічних наук (товариш голови) та Харківському відділенні Російського технічного т-ва (товариш голови). Був також одним із засновників та членом редколегії журналу "Метеорологический вестник".

1903 р. Пильчиков побудував при метеорологічній обсерваторії павільйон для досліджень із бездротового телеграфування та автомагнітного реєстрування гроз у Харкові й прилеглому районі, встановив тут радіостанцію з 25-метровою щоглою. 1904 р. на придбаному на власні кошти автомобілі обладнав пересувну радіостанцію і почав дослідження способом передавання і приймання радіосигналів між рухомим і нерухомим об'єктами. У серпні 1905 р. в Алжирі здійснив детальні спостереження над поляризацією неба під час повного сонячного затемнення. Після спостережень поїхав до Льєжа, де було відкрито чергову всесвітню виставку, відвідав засідання кількох наукових конгресів, зробив доповідь про свої нові дослідження з іонізації та радіології.

Покінчив з собою пострілом у серце. Свою бібліотеку (понад 10 тис. книг) заповів Харківському ун-тові.

Учений брав участь практично в усіх тогочасних наукових з'їздах і конгресах в Росії і за кордоном. Виступав з доповідями та демонстрацією власних приладів на VII (Одеса, 1883), VIII (С.-Петербург, 1890), IX (Москва, 1894), X (Київ, 1898), XI (С.-Петербург, 1902) з'їздах російських природознавців і лікарів, I Менделєєвському з'їзді (С.-Петербург, 1908).

Член-кореспондент Тулузької АН, член ученої ради Французького фізичного т-ва, почесний член Міжнародного т-ва електриків (Париж), член Фарадеївського т-ва (Лондон), Німецького електрохімічного т-ва, Американського електрохімічного т-ва, Т-ва любителів природознавства, антропології та етнографії при Московському ун-ті, Російського фізико-хімічного т-ва.

Учнями М.Д.Пильчикова були Д.К.Педаєв, В.О.Волжин, І.П.Попов, Й.Й.Сікора, Є.К.Жижневський, в одеський період – В.М.Оболенський, І.Я.Точидловський, С.Г.Попруженко.

Чудовий лектор, популяризатор науки, його публічні лекції, присвячені новим відкриттям у фізиці, збирали численну аудиторію. Збір з лекцій віддавав на благодійні цілі, наприклад, на користь ОБЖК чи бідних учнів народних училищ. Цікаво відзначити, що Пильчиков займався і літературною працею, перекладав на українську мову, писав і власні поетичні твори. Віршувати почав ще у гімназії під впливом Панаса Мирного. Брав активну участь у громадському житті, самовіддано боровся за демократизацію вищої школи.

Наукова спадщина вченого – це понад 100 праць, 25 оригінальних приладів і установок, кілька нових експериментальних методів досліджень.

Важливе місце у творчому доробку вченого займають роботи в галузі оптики і метеорології. 1887 р. він сконструював рефрактометр – прилад для визначення показника заломлення рідин; 1889 р. запропонував узагальнене виведення умов найменшого відхилення променів призмою; 1884 р. розробив оптичний вимірювальний підсилювач для збільшення чутливості гальванометрів, 1886 р. запропонував оптичний метод визначення внутрішнього діаметра скляних трубок, а також визначення швидкості звуку в газах, уточнив виведення деяких законів оптики, що базуються на началах Гюйгенса. 1888 р. розробив спеціальну приставку до фотополяриметра М.А.Корню, що давала змогу провадити спостереження спектральної поляризації неба за допомогою червоного і синього світлофільтрів. Починаючи з 1891 р., проводив щоденні вимірювання поляризації неба; зібраний матеріал був використаний при з'ясуванні питання про причину голубого кольору неба. Досліджував залежність ступеня поляризації атмосфери від різних метеорологічних умов, поляризацію місячного світла, розсіяного атмосферою, сконструював прилад для вивчення і демонстрації аномального відбиття світла. Вивчав грозові розряди, фотографував блискавки, розробив їх класифікацію, відтворив шарову блискавку. Вивчав процеси утворення градин, добовий розподіл температури повітря, запропонував застосувати для зондування верхніх шарів атмосфери спеціальні контейнери з метеорологічною апаратурою, передбачив можливість використання радіометодів для одержання метеорологічної інформації.

Слід відзначити внесок вченого у розвиток електроавтома-

тики і електрохімії. 1882 р. розробив автоматичний регулятор електричного струму, через три роки – фотоелектричну систему регулювання годинника, 1887 р. – термостат, який підтримував сталість температури з точністю до 0,5 градуса. Довгий час займався дослідженням фізико-хімічних явищ, які відбуваються при електролізі, його праця “Материалы к вопросу о приложении термодинамического потенциала к изучению электрохимической механики” була однією з перших в Росії з питань термодинаміки процесів в електролітах. 1896 р. надрукував статтю “Фотогальванографія” про запропонований ним спосіб одержання світлових відбитків.

М.Д.Пильчиков був одним з піонерів вітчизняної науки в галузі рентгенології, рентгенографії і радіоактивності. Перші дослідження рентгенівських променів вчений почав 1896 р. в Одесі. Їх результати були висвітлені на сторінках ВОФЕМу та у статтях, надрукованих у “Доповідях” Французької АН. 1896 р. першим в Одесі Пильчиков зробив рентгенівське просвічування людини, завдяки чому була проведена вдала хірургічна операція з видалення голки.

Дізнавшись про відкриття радіо, Пильчиков відразу ж почав досліджувати його властивості. Дані, одержані в результаті вивчення процесу деформації іонізаційного поля радіо, дали змогу приступити до розробки кількох спеціальних вимірювальних приладів, що ґрунтувалися на радіаційному принципі дії: анемометра для вимірювання швидкості вітру і магнітометра, що вимірював напруженість магнітного поля. Розповідь про ці роботи також знайшла своє місце у ВОФЕМі.

М.Д.Пильчикова можна вважати і одним з піонерів у галузі радіотехніки. 6 квітня 1898 р. у залі Одеської біржі вчений прочитав лекцію, під час якої вперше в Росії демонструвалися прилади, керовані по радіо: годинник, що працював під дією радіохвиль, радіосемафор та радіомаяк. Йому належить низка винаходів, пов'язаних з використанням радіо у військово-морській справі, з розробкою нового виду зброї, керованої на відстані по радіо. 1898 р. вчений повідомив про свої роботи військового міністра, але випробування відбулися тільки 1903 р. в Севастополі. Частина архіву вченого, в якому були описи приладів, зникла, що дало підставу для версії про вбивство вченого та викрадення наукових розробок. Особистий фонд

М.Д.Пильчикова, який налічує 1412 одиниць зберігання, знаходиться нині в Центральному державному історичному архіві України в Києві.

Список наукових праць М.Д.Пильчикова // Плачинда В.П. Микола Дмитрович Пильчиков (1857-1908). – К., 1983. – С. 187-192 (125 назв.).

Пильчиков Николай Дмитриевич // Энцикл. слов. / Ф.А.Брокгауз, И.А.Ефрон. – С.Пб., 1906. – Доп. Т. 2. – С. 408-409.

Пильчиков Микола Дмитрович // УРЕ. – 2-е вид. – К., 1982. – Т. 8. – С. 315.

Пильчиков Николай Дмитриевич // Биографический словарь деятелей естествознания и техники: В 2 т. – М., 1959. – Т. 2. – С. 126.

Пильчиков Николай Дмитриевич // Храмов Ю.А. Физики: Биограф. справ. – 2-е изд., испр. и доп. – М., 1983. – С. 214.

Гезехус Н.А. Николай Дмитриевич Пильчиков: [Некролог] // ЖРФХО. Ч. физ. – 1908. – Т. 40, № 9. – С. 389-392; Метеорол. вестн. – Т. 18, № 6. – С. 213-215.

Н.Д.Пильчиков: [Некролог] // ВОФЭМ. – 1908. – № 462. – С. 121-122.

Роговский Е.А. Н.Д.Пильчиков: [Некролог] // Сообщ. Харьк. мат. о-ва. Сер. 2. – 1908. – Т. 11, № 5-6. – С. 235-242.

Физико-математический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования: 1805-1905. – Х., 1908. – С. 85-88.

Точидловский И.Я. Научная деятельность проф. Н.Д.Пильчикова. – О.: Тип. Акц. Юж.-Рус. о-ва печат. дела, 1909. – 12 с.

Роговский Е.А. Проф. Н.Д.Пильчиков и его труды. – Х., 1913. – 29 с.: портр.

Полякова Н.Л., Попова-Кьяндская Е.А. Николай Дмитриевич Пильчиков // УФН. – 1954. – Т. 53, вып. 1. – С. 121-136: портр. – Библиогр.: с. 135-136 (29 назв.).

Бавер В.І., Каменєва В.О. Микола Дмитрович Пильчиков. – К.: Техніка, 1964. – 64, [2] с.: портр.

Иволгин А. Судьба профессора Пильчикова // Техника – молодежи. – 1965. – № 9. – С. 24-26: ил.

Кежоян А., Драбкин А. Судьба профессора Пильчикова // Техника – молодежи. – 1967. – № 4. – С. 7.

Микола Дмитрович Пильчиков: 1857-1908: Опис докум. матеріалів особистого фонду 783: 1871-1908. – К.: Наук. думка, 1970. – 163 с.

Петров В.Н. Хрустальный глобус // Петров В.Н. Хрустальный глобус: Повести. – М., 1983. – С. 195-300.

Плачинда В.П. Микола Дмитрович Пильчиков (1857-1908). – К.: Наук. думка, 1983. – 197, [2] с.: портр.

ПРИБЛУДА
Зіновій Ісакович
(Зейлік-Абрам Іцкович)

12(24) лют. 1887 – 1 листоп. 1962

Народився у містечку Северинівка, Одеського повіту, Херсонської губ. (нині с. Северинівка, Іванівського р-ну, Одеської обл.), у сім'ї єврейської духовної особи. Незабаром родина переїхала до Херсона, а 1897 р. – до Одеси. 1901 р. закінчив громадське єврейське училище “Єшибот” і вступив до Комерційного училища Х.І.Гохмана. Ще учнем став прихильником єврейського національного руху, членом єврейської соціал-демократичної партії “Поалей-Ціон”, 1905 р. брав активну участь у політичному житті міста. Наступного року екстерном склав іспити на атестат зрілості у 2-й гімназії і вступив на математичне відділення фізико-математичного ф-ту Новоросійського ун-ту. 1912 р. закінчив ун-т з дипломом першого ступеня. Ще студентом почав викладати у жіночих гімназіях та на курсах для дорослих при різних професійних організаціях, працював асистентом на кафедрі фізики Народного ун-ту. У 1913-1920 рр. основним місцем роботи було Комерційне училище Х.І.Гохмана, викладав там математику, фізику, комерційну арифметику, космографію, був класним наставником та завідувачем фізичного кабінету. Після Лютневої революції 1917 р. на деякий час поновив зв'язки з “Поалей-Ціон”. Після встановлення радянської влади викладав на різних вечірніх курсах, у кооперативному технікумі, був лектором Політпросвіти, професором Червоноармійського ун-ту, викладав на робітфаках ОПІ і Сільськогосподарського ін-ту, ІНО, в Пролетарському ун-ті (Одеський вечірній робітничий ун-т). У 1928-1930 рр. – професор, завідувач кафедри фізики Ін-ту народного господарства, читав фізику на єврейському секторі ІНО (з 1929 – професор), у 1930-1933 рр. – професор Ін-ту соціального виховання, Харчового, Хіміко-технологічного, Індустріального, Сільськогосподарського ін-тів, у 1933-1941 рр. – професор Педагогічного ін-ту. У

1927-1931 рр. – науковий співробітник Фізичного ін-ту. Працював у термінологічній комісії зі створення наукової термінології єврейською мовою в галузях фізики, хімії та математики при кафедрі єврейської культури ВУАН.

Під час Великої Вітчизняної війни був в евакуації у Самарканді, викладав там в Узбецькому державному ун-ті, Одеському ін-ті інженерів водного транспорту, Ленінградському плановому ін-ті (очолював кафедру технології та енергетики), був консультантом на кафедрі військової акустики в Артилерійській академії ім. Ф.Е.Дзержинського, прочитав цикл лекцій з електромагнітних рупорів. У 1941-1945 рр. працював також старшим науковим співробітником Самаркандської сейсмічної станції АН СРСР, підготував докторську дисертацію “Ізостатичні рухи і сейсмотектоніка Середньої Азії”.

У 1945-1951 рр. викладав в Одеському електротехнічному ін-ті зв'язку: професор кафедри фізики (1945-1948), доцент (1949-1951).

У другій половині 1920-х рр. в фотофізичній лабораторії Фізичного ін-ту вивчав фотоефект в монокристалах галогенідів срібла. Продовжуючи дослідження Г.Гельмгольца, працював над вивченням коливань в органічних трубах. Під час роботи в Педагогічному ін-ті продовжував науково-дослідну роботу в галузі акустики: досліджував реверберацію аудиторій, швидкість звуку в густих рідинах. Запропонував акустичні прилади власної конструкції: монограф, ерітометр, реверберометр. Під час роботи на сейсмічній станції виконав низку геофізичних досліджень, вивчав ізостацію Середньої Азії, її радіус, глибину, швидкість, зв'язок з інтенсивністю сейсмотектонічних рухів. Багато займався методикою викладання фізики, автор відомого підручника.

Мав красивий голос, лірико-драматичний тенор, який як знавець фізіологічної акустики поставив собі сам.

Индуктивное доказательство теоремы Безу // Математика и физика в сред. шк. – 1936. – № 3. – С. 24.

Об изложении первых теорем геометрии // Математика и физика в сред. шк. – 1936. – № 4. – С. 58-63.

Особый метод вывода формулы периода гармонического движения // Математика и физика в сред. шк. – 1936. – № 2. – С. 72-75.

Прості способи демонстрування експериментів, пов'язаних з центрифугою // Ком. освіта. – 1936. – № 6. – С. 99-103: ілюстр.

Чому навчають приймальні вишівські іспити з фізики // Ком. освіта. – 1936. – № 11. – С. 114-120.

Застосування принципу живої сили в курсі фізики // Ком. освіта. – 1937. – № 1. – С. 110-113: ілюстр.

Основи методики фізики. – Х.; К.: Держ. наук.-техн. вид-во, 1937. – 341 с.

Упрощенные приспособления для вращения тел // Физика в шк. – 1937. – № 1. – С. 87-90: ил.

Асимптотические формулы для вычисления факториалов статистической физики // Наук. зап. Одес. ун-ту. – 1939. – Т. 2. – С. 83-91.

СТАНКЕВИЧ
Борис В'ячеславович

8(20) серп. 1860 – після 1926

Уродженець Юхновського повіту, Смоленської губ. (нині Юхновський р-н, Калужької обл.). 1882 р. закінчив математичне відділення фізико-математичного ф-ту Московського ун-ту із ступенем кандидата фізико-математичних наук. На два роки був залишений для підготовки до професорського звання на кафедрі фізики, яку очолював О.Г.Столетов. У студентські роки багато займався математикою, зокрема теорією чисел. 1882 р. надрукував працю “К теории сравнений с одной неизвестной при модуле простым”, в якій довів дві нові теореми з теорії чисел. Через два роки вийшла його велика праця “Кинетическая теория газов в математическом изложении”, відзначена премією ім. М.Д.Брашмана. У лютому 1885 р. став позаштатним викладачем математики в Московському приватному реальному училищі Воскресенського, але через два місяці був призначений виконуючим обов'язки доцента по кафедрі фізики Варшавського ун-ту. Влітку 1886 р. був у науковому відрядженні у Страсбурзі, працював у Фізичному ін-ті під керівництвом А.Кундта. Восени склав магістерські іспити і захистив у Новоросійському ун-ті як магістерську дисертацію працю з кінетичної теорії газів. Опонентами були Ф.Н.Шведов і М.О.Умов, останній високо оцінив дисертацію. 1887 р. затверджений на посаді доцента Варшавського ун-ту, читав фізичну географію. 1889 р. призначений екстраординарним професором, того ж року був призначений штатним викладачем фізики Варшавського ветеринарного ін-ту. У 1893-1894 рр. вів дослідження в лабораторії Е.Ломмеля в Мюнхенському ун-ті. Основні результати використав у докторській дисертації “Материалы к познанию диэлект-

рической поляризации в жидкостях”*, яку захистив наступного року в Казанському ун-ті у Д.О.Гольдгаммера, з яким познайомився в Страсбурзі у А.Кундта. 1900 р. з квітня по вересень вчений провадив актинометричні дослідження в Закаспії та на Памірі. У квітні 1902 р. був у науковому відрядженні в магнітометеорологічній обсерваторії в м. Павловську.

1902 р. за власним бажанням пішов у відставку і на деякий час відійшов від наукової діяльності. Мешкав у власному маєтку в Юхновському повіті, Смоленської губернії. Як крупний землевласник (його дружина теж володіла маєтком у Калузькій губ.) 1895 р. брав участь у з’їзді сільських господарів. Був активним учасником діяльності різноманітних земських установ, почесним мировим суддею, повітовим земським гласним.

1905 р. був обраний дійсним членом Російського географічного товариства. З листопада наступного року по березень 1907 р. очолював експедицію товариства у предгір’я Туркестанського хребта, організовану для спостережень повного сонячного затемнення 1 січня 1907 р. Влітку 1908 р. Російське географічне товариство відрядило вченого для магнітних спостережень у Калузьку і Смоленську губернії.

Восени 1908 р. Станкевич повернувся до викладацької роботи і був призначений ординарним професором Новоросійського ун-ту по кафедрі фізики та фізичної географії. Читав загальний курс фізики на природничому відділенні фізико-математичного ф-ту і на медичному ф-ті, курси з геофізики (включаючи сейсмометрію та актинометрію), спеціальний курс з теорії пружності. У другому семестрі 1910-1911 навчального року читав обов’язковий курс механіки у зв’язку з від’їздом до Москви його брата І.В.Станкевича, що вів цей курс.

У березні 1909 р. вчений дістав пропозицію очолити магніто-метеорологічну обсерваторію Новоросійського ун-ту, свого часу створену О.В.Клоссовським. Перш ніж дати згоду на це, Станкевич вивчив постановку наукових досліджень у першокласних магніто-метеорологічних обсерваторіях у м. Павловську та Москві, в Костянтинівському межовому ін-ті (нині – МІІГАіК),

* В особистій справі вченого, що зберігається в ДАОО, наведено іншу назву дисертації : “К вопросу об употреблении электрометра Маскара для измерения энергии переменных токов”.

відвідав також Головну палату мір та ваг. Влітку 1909 р., вже керівником обсерваторії, під час наукового відрядження за кордон ознайомився з магніто-метеорологічними інститутами і обсерваторіями Франції, Німеччини та Австрії. Крім того, діставши пропозицію читати фізику на медичному ф-ті, оглянув рентгенівські кабінети при Паризькій та Берлінській університетських хірургічних клініках, виставку рентгенівських приладів у Берліні. Дуже багато зробив для забезпечення діяльності магніто-метеорологічної обсерваторії як навчального та наукового закладу. Вів практичні заняття з метеорології, техніки метеорологічних приладів, електрометеорології, актинометрії, техніки проведення магнітних вимірів. Головну увагу приділив розвитку діяльності магнітного відділення обсерваторії, бажаючи зробити її опорною станцією південно-західної Росії при майбутніх магнітних зйомках. Відновив варіаційні магнітні спостереження, для цього співробітники обсерваторії М.А.Аганін та І.Я.Точидловський привели до ладу старі й встановили нові варіаційні прилади. Навесні 1910 р. перед очікуваним проходженням Землі через хвіст комети Галлея у підземному магнітному павільйоні обсерваторії були встановлені варіаційні прилади і отримані записи елементів земного магнетизму. У ті ж самі дні (18, 19, 20 та 21 травня) проводилися також метеорологічні та електричні виміри. Влітку 1910 р. були проведені магнітні зйомки в Херсонській, Смоленській та Калузькій губерніях.

Обсерваторія мала обладнання змійкової станції, але неупкомплектованість штату не дала змоги поставити вивчення верхніх шарів атмосфери на належний рівень. Все ж обсерваторія 6 та 8 грудня 1909 р. виконала два підняття на зміях метеорографа Кузнецова. Спостереження провадилися у рамках міжнародного тижня 6-11 грудня, оголошеного Міжнародною комісією з дослідження верхніх шарів атмосфери. Підйоми метеорографа на зміях відбувались і у міжнародні дні 1910 р. За клопотанням вченого було відновлено друкування праць обсерваторії під заголовком "Ежегодник Магніто-метеорологической обсерватории Императорского Новороссийского университета". Він редагував перші три випуски щорічника (1908, 1909, 1910).

Вчений доклав багато зусиль до відновлення роботи метеорологічної мережі південно-західної Росії, але через брак

коштів та часу зробити це у повному обсязі не вдалося.

1911 р. Б.В.Станкевич був переведений на кафедру фізики Московського ун-ту на місце М.О.Умова, який подав у відставку на знак протесту проти реакційної політики міністра народної освіти Л.А.Кассо. 1917 р. залишив ун-т за власним бажанням. У 1920-і роки працював у Пермі. Помер у Барнаулі.

Брав участь у роботі VIII (С.-Петербург, 1890), X (Київ, 1898), XI (С.-Петербург, 1902), XII (Москва, 1910) з'їздів російських природознавців і лікарів, метеорологічних з'їздів (С.-Петербург, 1900, 1909).

Член Московського т-ва любителів природознавства, антропології та етнографії (з 1884), почесний член Французького астрономічного т-ва (з 1907).

К теории сравнений с одной неизвестной при модуле простом // Мат. сб. – 1882. – Т. 10, вып. 1. – С. 112-126.

Кинетическая теория газов в математическом изложении. – М., 1884. – 226 с.

К динамической теории газов. – Варшава: Тип. Ковалевского, 1886. – 13 с.

Этюды по кинетической теории строения тел // ЗМОНОЕ. – 1889. – Т. 8. – С. 3-84.

Опытное исследование теплопроводности органических жидкостей и идеи о строении жидкостей. – Варшава: Тип. Ковалевского, 1891.- 105 с.

Теория многоатомных газов. – Варшава, 1893. – 247 с.

К вопросу об употреблении электрометра Маскара для измерения энергии переменных токов. – Варшава, 1894. – 34 с.

Материалы к познанию диэлектрической поляризации в жидкостях: Опыт. исслед. – Варшава: Тип. Варшав. учеб. округа, 1894. – 61 с.

К теории световых лучей. – Варшава, 1896. – 54 с.

О приложениях метода преобразования с помощью взаимных радиусов векторов в гидрокинематике. – Варшава: Тип. Варшав. учеб. округа, 1897. – 48 с.

Актинометрические наблюдения на Памире летом 1900 года. – Варшава, 1902. – 36 с.

Туркестанская экспедиция для наблюдения полного солнечного затмения 1(14) января 1907 г., состоявшая под покровительством Императорского русского географического общества / Соавт. Ф.И.Блумбах // Изв. Имп. рус. геогр. о-ва. – 1908. – Т. 44, вып. 7. – С. 468-485, 2 л. фот.

Главнейшие задачи, выполнение которых предстоит Магнито-метеорологической обсерватории Новороссийского ун-та в ближайшем времени // ЗИНУ. Физ.-мат. фак. – 1910. – Вып. 1. – С. 3-8.

Магнитные измерения в Калужской и Смоленской губерниях летом 1908 г. // ЗИНУ. Физ.-мат. фак. – 1910. – Вып. 1. – С. 69-97.

Программа курса физики, прочитанного в 1908-1909 академическом году для студентов-медиков // ЗИНУ. Офиц. отд. – 1910. – Вып. 3. – С. 152-156.

Магнитные измерения в губерниях Херсонской, Смоленской и Калужской летом 1910 г. / Соавт. В.К.Миронович // ЗИНУ. Физ.-мат. фак. – 1911. – Вып. 2. – С. 1-76.

Метеорологические, магнитные и электрические измерения в течение трех суток около прохождения кометы Галлея через диск Солнца / Соавт.: И.Я.Точидловский, М.А.Аганин // ЗИНУ. Физ.-мат. фак. – 1911. – Вып. 2. – С. 213-221.

Курс физики. Ч. 1. Лекции, читанные в Московском университете. – М., 1914. – 727 с.: ил.

Теория электромагнитного поля. – 2-е изд. – М., 1914. – 216 с.

Предводителей А.С. Годы упадка (1911-1917) // Уч. зап. Моск. гос. ун-та. Юбил. сер. – 1940. – Вып. 52: Физика. – С. 172-174.

Кудинова Л.Ю. Станкевич Борис Вячеславович // Професори Одеського (Новоросійського) університету. – О., 2000. – Т. 4: Р-Я. – С. 143-146.

ТАЛЬКО-ГРИНЦЕВИЧ
Петро Антонович

20 черв. (2 лип.) 1891 – 29 жовт. 1952

Народився в Омську в робітничій сім'ї. Середню освіту здобув у залізничному училищі, вищу – на математичному відділенні фізико-математичного ф-ту Московського ун-ту. 1916 р., після закінчення ун-ту, працював у Всеросійському земському союзі заступником завідувача гідрохімічного відділу у Мінську, написав працю “О гидрохимическом анализе питьевых вод в районе Западного фронта”. 1917 р. займався ліквідацією Віленського навчального округу у Могильові. У 1918-1919 рр. працював у відділі народної освіти у Конотопі, викладав математику та фізику в учительській семінарії та чоловічій гімназії у Білопіллі (Харківська губ.). Понад три роки жив у Харкові, викладав фізику в Технологічному ін-ті, водночас працював лаборантом, асистентом, завідував відділенням фізики Української рентгенівської академії. 1921 р. став заступником завідувача індустриально-технічного відділу Наркомосвіти України. Наступного року був призначений також професором фізики Комуністичного ун-ту ім. Артема.

1923 р. вчений був переведений до Одеси на посаду професора фізики ІНО, затверджений у званні 1926 р. Працював також в Одеському технікумі загальної та прикладної хімії. Ще до офіційного відкриття Науково-дослідного ін-ту фізики керував невеликою групою фізиків, що вели дослідження з рентгенофізики в лабораторіях ін-ту. Брав активну участь у роботі фізичного колоквиуму. З 1926 р. – асистент ін-ту. Член Російської асоціації фізиків, товариш голови Одеського відділення Російського т-ва любителів світознавства (РТЛС*), активний член Одеського відділення ВУАН. 1926 р. був обраний членом Французького астрономічного т-ва. Брав участь у роботі IV та VI з'їздів російських фізиків (Ленінград, 16-20 верес. 1924, серп. 1928).

* Російською: РОЛМ.

1929 р. повернувся до Харкова, де обійняв посаду завідувача рентгенівської лабораторії Ін-ту прикладної мінералогії. Наприкінці того ж року був призначений інспектором науково-технічних установ Вищої Ради народного господарства. З 1930 р. за сумісництвом очолював фізико-технічну лабораторію Ін-ту споруд, наступного року ця посада стала основною. У 1933-1938 рр. завідував кафедрами фізики Білоруського садово-городнього ін-ту у Мінську, сільськогосподарських ін-тів у Горькому і Глухові (Чернігівська обл.). 1938 р. переїхав до Новосибірська, працював в інженерно-будівельному ін-ті: професор, завідувач кафедри фізики (до 1944); організував в ін-ті науково-дослідну роботу; з 1939 р. очолював також кафедру фізики сільськогосподарського ін-ту.

Під час Великої Вітчизняної війни керував секцією фізики в Комітеті вчених, нагороджений медаллю "За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні".

Помер у Новосибірську.

Рентгенофізик. Вивчав вплив рентгенівського випромінювання на електропровідність органічних рідин та організм людини, а також питання захисту від нього. Дістав цікаві результати при дослідженні поглинання рентгенівського випромінювання одеським будівельним каменем. Вивчав питання використання іонізаційної камери в рентгенівській дозиметрії. На замовлення Центрального аерогідродинамічного ін-ту ім. М.Є.Жуковського виконав роботу з визначення термічного коефіцієнту дельта-деревини.

Автор одного з перших в Україні посібників з фізики для вищої школи.

Выпрямитель тока высокого напряжения типа вольтовой дуги // Журн. научно-исслед. кафедр в Одессе. – 1924. – Т. 1, № 8-9. – С. 76-77.

Короткий начерк головних питань методики та методології фізики з точки зору діалектичного матеріалізму // Зап. Одес. ІНО. – 1927. – Т. 1. – С. 210-223.

Досліди над проникливістю рентген-променів крізь одеський будівельний камінь // Наук.-техн. вісн. – 1928. – № 10. – С. 433.

Раціональний захист від рентген-променів // Наук.-техн. вісн. – 1930. – № 3. – С. 85.

Нарис фізики. – Х.: Рад. шк., 1931. – 154, [2] с.: ілюстр.

ТАММ
Ігор Євгенович

26 черв. (8 лип.) 1895 – 12 квіт. 1971

Народився у Владивостоку в родині інженера. З 1898 р. жив у Єлисаветграді, там і закінчив гімназію. У 1913-1914 рр. вчився в Єдинбурзькому ун-ті, потім вступив на математичне відділення фізико-математичного ф-ту Московського ун-ту, 1918 р. закінчив його з дипломом 1-го ступеня. У 1919-1920 рр. викладав фізику в Кримському ун-ті, влітку 1920 р. попри небезпеки того часу перебрався до Одеси, щоб працювати під керівництвом Л.І.Мандельштама. Наукову діяльність розпочав відносно пізно через те, що замолоду багато сил віддавав політичній діяльності (1917 р. був делегатом I Всеросійського з'їзду Рад від Єлисаветграда, працював у Єлисаветградській міськнаросвіті, завідував відділом профосвіти Одеської губнаросвіти). У 1921-1922 рр. був асистентом кафедри фізики Одеського політехнічного ін-ту, під керівництвом Мандельштама розпочав працювати в галузі теоретичної фізики, входив до групи молодих учених, які на базі фізичної лабораторії ін-ту під керівництвом М.Д.Папалексі працювали над розробкою і дослідженням радіоламп.

1922 р. переїхав до Москви, читав фізику у Комуністичному ун-ті ім. Я.М.Свердлова (1922-1925), 2-му Московському ун-ті (1923-1929, з 1927 – професор). Через два роки став доцентом кафедри теоретичної фізики МДУ, пізніше – професором, прийняв від Л.І.Мандельштама керівництво кафедрою, був на цих посадах до 1941 р. і в 1954-1957 рр. 1933 р. дістав ступінь доктора фізико-математичних наук без захисту дисертації та був обраний членом-кореспондентом АН СРСР.

Наступного року очолив створений ним теоретичний відділ ФІАН і обіймав цю посаду до кінця життя. Багато років консультував теоретичний відділ Ленінградського фізико-технічного ін-ту; став одним із засновників Московського інженерно-фізичного ін-ту, створив там кафедру теоретичної фізики і кіль-

ка років очолював її. Важливу роль у розвитку теоретичної фізики відіграв керований І.Є.Таммом теоретичний семінар у ФІАН. Створив наукову школу фізиків-теоретиків, його учнями були видатні вчені Д.І.Блохінцев, В.Л.Гінзбург, О.С.Давидов, Л.В.Келдиш, М.О.Марков, С.І.Пекар, А.Д.Сахаров, Є.Л.Фейнберг, Ю.С.Фрадкін, С.П.Шубін. 1953 р. став дійсним членом АН СРСР.

Останні роки життя тяжко хворів, але продовжував працювати. Активний учасник Пагуошського руху. Захищав Академію наук від бюрократичного урядового контролю. Користувався великим авторитетом у науковому світі, його колеги навіть ввели символічну одиницю порядності – “один тамм”. Був одним із засновників альпінізму в СРСР.

Наукові праці присвячені проблемам класичної електродинаміки, квантової механіки, теорії твердого тіла, фізичної оптики, ядерної фізики, теорії елементарних частинок, термоядерного синтезу, прикладної фізики. Працював над розробкою релятивістської електродинаміки ізотропних і кристалічних середовищ; розробив послідовну квантову теорію розсіяння світла в кристалах. Застосувавши квантову механіку до теорії металів, показав можливість існування особливих станів електронів на зовнішній поверхні кристалу (рівні Тамма). Дослідження спричинило появу численних теоретичних праць з питань поверхневих рівнів. За два роки встановив, що всім типам взаємодії елементарних частинок повинні відповідати певні кванти поля, які випромінюються взаємодіючими частинками. Обґрунтував ідею про те, що нейтрону, який не має електричного заряду, властивий негативний магнітний момент. Разом з Д.Д.Іваненком створив теорію, що пояснювала утримання нуклонів у ядрі атома; схема побудованої ним кількісної теорії бета-сил стала прообразом усіх майбутніх теорій взаємодій (вже через рік Х.Юкава, спираючись на теорію Тамма-Іваненка, передбачив існування мезона як носія сил потрібної величини і радіуса дії). Разом з І.М.Франком дав теоретичне обґрунтування світіння Вавилова-Черенкова. Було встановлено, що це не звичайна люмінесценція, а принципово новий вид світіння, зумовлений рухом у речовині електронів зі швидкістю, що перевищує фазову швидкість світла в цій речовині. Цими працями було закладено основи нового розділу оптики – оптики надсвіт-

лових швидкостей (Сталінська премія, 1946; Нобелівська премія, 1958). Пізніше разом з С.З.Беленьким розрахував вигляд енергетичного спектра електронів для максимуму розвитку зливи космічних променів; розробив наближений метод в квантовій теорії поля – метод зрізаних рівнянь у теорії взаємодії релятивістських частинок. Разом із співробітниками вперше показав, що для термоізоляції високотемпературної плазми можна використовувати магнітне поле, запропонував першу конкретну модель магнітного термоядерного реактора. Вивів кінетичне рівняння для розрідженої плазми в неоднорідному магнітному полі. 1964 р. на Міжнародній конференції з фізики високих енергій у Дубні зробив доповідь з теорії елементарних частинок, основна ідея якої – квантування простору і часу.

Відіграв велику роль у відродженні біології, займався проблемою генетичного коду, створив на фізичному ф-ті МДУ першу в світі кафедру біофізики.

Був діяльним членом Ейнштейнівського комітету СРСР, головним редактором російського видання творів Ейнштейна. Член Польської АН, Американської академії наук і мистецтв, Шведського фізичного товариства.

Лауреат Сталінських (1946, 1953) і Нобелівської (1958) премій, нагороджений золотою медаллю ім. М.В.Ломоносова (1968). Герой Соціалістичної праці (1953).

Игорь Евгеньевич Тамм (1895-1971): Библиография / Сост. Р.И.Горячева; Авт. вступ. ст.: В.Л.Гинзбург, Е.Л.Фейнберг. – 2-е изд., доп. – М.: Наука, 1974. – 56 с.: портр. – (АН СССР. Материалы к библиогр. ученых СССР. Сер. “Физики”; Вып. 16).

Собрание научных трудов: В 2 т. – М.: Наука, 1975. – Т. 1. – 440 с.; Т. 2. – 488 с.

Основы теории электричества: Учеб. пособие для ун-тов по спец. “Физика”. – 9-е изд., испр. – М.: Наука, 1976. – 616 с. – То же. – 10-е изд., испр. – 1989. – 504 с.

Тамм Игорь Евгеньевич // БСЭ. – 3-е изд. – М., 1976. – Т. 25. – С. 246: портр.

Тамм Игор Евгенович // УРЕ. – 2-е вид. – К.,1984. – Т. 11. – С. 130-131: портр.

Академик Игорь Евгеньевич Тамм: Сб. ст. – М.: Знание, 1973. – 64 с.: ил. – (Новое в жизни, науке, технике. Сер. “Физика”).

Академик Игорь Евгеньевич Тамм: Сб. ст. / Сост. Б.М.Болотовский. – М.: Знание, 1982. – 64 с. – (Новое в жизни, науке, технике. Сер. “Физика”).

Воспоминания о Тамме. – 2-е изд., доп. – М.: Наука, 1986. – 312 с.: портр.

УМОВ

Микола Олексійович

23 січ. (4 лют.) 1846 – 2(15) січ. 1915

Народився в Симбірську (тепер Ульяновськ) в сім'ї військового лікаря. Коли йому виповнилось 11 років, родина переїхала до Москви. Ще у Першій московській гімназії, яку 1863 р. закінчив із золотою медаллю, зацікавився фізикою. Вищу освіту здобув на математичному відділенні фізико-математичного ф-ту Московського ун-ту. Лекції з фізики там читав М.О.Любимов; на останньому курсі Умов слухав курс з математичної фізики у О.Г.Столетова. Слухав також лекції А.Ю.Давідова, В.Я.Цінгера, Ф.О.Бредіхіна, Ф.О.Слудського, М.В.Бугаєва; останній дуже вплинув на математичну освіту Умова. 1867 р. закінчив ун-т із ступенем кандидата. Влітку того року працював як практикант на вагонобудівному заводі у Петербурзі і вступив як вільний слухач до Технологічного ін-ту. Однак восени Умов повернувся до Москви у зв'язку з рішенням залишити його при Московському ун-ті для приготування до професорського звання. Наступного року почалась його викладацька діяльність, він читав фізику у Другій жіночій гімназії та на Луб'янських жіночих курсах, арифметику – у Жіночій народній школі. Вибір навчальних закладів не був випадковим – протягом усього життя Умов був гарячим прихильником жіночої освіти.

1870 р. склав магістерські іспити, а наприкінці наступного року захистив магістерську дисертацію “Теория термомеханических явлений в твердых упругих телах” (опоненти М.О.Любимов і О.Г.Столетов). Незадовго до захисту Умова за рекомендацією Ф.Н.Шведова було запрошено до Новоросійського ун-ту (на посаду штатного доцента), де він відразу справив гарне враження своєю вступною лекцією. В Одесі Умов став близьким другом І.М.Сеченова й І.І.Мечникова. У січні 1872 р. вчений розпочав читання лекцій з теоретичної фізики. За роки перебування в Одесі Умов прочитав такі курси: вступ до мате-

матичної фізики, вчення про нескінченно малі коливання, електростатика, електромагнетизм, теорія пружності, вчення про світло, механічна теорія тепла, кінетична теорія газів, теплопровідність, дифузія, вчення про внутрішнє тертя рідин та теорія розподілу температури усередині земного шару. Перші два курси були надруковані типографським способом, інші – літографувалися.

1875 р. Умова було обрано екстраординарним, а 1880 – ординарним професором Новоросійського ун-ту.

Під час канікул (1874-1876) Умов відвідував наукові установи Німеччини, Франції, Англії, виставку наукових приладів, організовану 1876 р. у Лондоні в Південно-Кенгсінгтонському музеї. Він слухав лекції Г.Кірхгофа та Г.Гельмгольца, брав участь у практичних заняттях в лабораторії Кірхгофа у Гейдельберзькому ун-ті. Це наштотувало його на думку про необхідність проведення практичних занять із студентами Новоросійського ун-ту. 1884 р. було введено новий університетський устав, який зробив обов'язковими практичні роботи студентів. Це дозволило вченому реалізувати свій намір і організувати невелику навчальну лабораторію з порівняльно великим вибором задач з різних розділів фізики.

В одеський період М.О.Умов займався не тільки викладацькою діяльністю, але й вів плідні наукові дослідження. У 1873-1874 рр. він надрукував ряд праць, присвячених питанням локалізації та руху енергії, які стали основою його докторської дисертації “Уравнение движения энергии в телах”. Докторська дисертація, яку Умов захистив 1874 р. у Московському ун-ті, викликала дискусії та різку критику з боку офіційних опонентів О.Г.Столетова і Ф.О.Слудського. Неофіційний опонент В.Я.Цінгер теж виступив проти ідеї дисертації. Диспут тривав шість годин. Ідеї Умова, розвинені у дисертації, були правильні і вплинули на подальший розвиток уявлень про енергію.

Праці Умова з механіки, оптики, термодинаміки, електрики одеського періоду носили головним чином теоретичний характер. Починаючи з 1886 р. він почав цікавитись експериментальною фізикою. Вчений домігся облаштування невеликої лабораторії для наукових досліджень. Його першою експериментальною роботою було дослідження дифузії водних розчинів, яке не потребувало значних технічних засобів. Для спостереження

явища гідродифузії він розробив ряд дотепних приладів: сифонний дифузіометр, дифузійний гачок, дифузійний ареометр. Результати досліджень, що тривали до 1891 р., були узагальнені у двох статтях.

З 1872 р. Умов був активним членом Новоросійського товариства природознавців, у 1876-1880 рр. – його віцепрезидентом, виступав з доповідями на засіданнях товариства, 1871 р. читав організовані товариством публічні лекції з фізики, які залучали велику кількість слухачів. 1876 р. за пропозицією вченого було створене Математичне відділення товариства, він став його першим головою (1876-1880) і активним автором “Записок Математического отделения Новороссийского общества естествоиспытателей”. Умов цікавився також технічними питаннями, виступав з доповідями у Технічному товаристві, одна з найбільш важливих і цікавих доповідей була присвячена електричному освітленню Одеси. Був активним учасником громадського життя: член комітету, а потім і діловод так званих Коганівських закладів, що надавали дешеві квартири робітникам та інтелігенції, які терпіли нужду. Обсяг діяльності комітету був значним: він відав 800 десятинами землі та 580 кімнатами, в яких мешкало 1200 чоловік. Вчений також був членом Товариства заступництва за людей, що відбули кару, та безпритульних, 1891 р. завідував дитячим притулком.

Майже 22 роки М.О.Умов викладав у Новоросійському ун-ті і доклав багато зусиль, щоб створити тут наукову школу, але це йому не вдалося. Серед тих, кого він називав своїми учнями (Г.Г.Де-Метц, Д.М.Зейлігер, І.В.Слешинський, І.Ю.Тимченко, І.М.Занчевський, В.І.Ціммерман, Ц.К.Руссьян), більшість – це математики.

1893 р. М.О.Умов обійняв посаду ординарного професора на кафедрі дослідної фізики Московського ун-ту, заступивши О.Г.Столетова. Він почав читати загальний курс фізики студентам-медикам та курс теоретичної фізики студентам фізико-математичного ф-ту. 1896 р., після смерті О.Г.Столетова, до Умова перейшов також курс дослідної фізики та завідування фізичним кабінетом. Він створив свою лабораторію, де керував практичними заняттями студентів та вів наукові дослідження.

У другій половині 1890-х років Умов неодноразово їздив у закордонні відрядження, під час яких знайомився з роботою

фізичних інститутів. Він взяв діяльну участь в організації фізичного ін-ту Московського ун-ту, завідував фізичним кабінетом та лабораторією ін-ту, пізніше очолив і термічну лабораторію. До 1911 р. лабораторія при фізичному кабінеті розрослася у три спеціальні лабораторії – електрохімічних вимірів, оптичних вимірів і електричних вимірів. Тут вели свої дослідження А.Р.Коллі, Д.Д.Хмиров, О.Й.Бачинський, В.К.Аркадьєв. Багато часу експериментальним дослідженням віддавав і сам Умов. Найвидатнішими експериментальними дослідженнями Умова слід вважати його оптичні праці, присвячені явищам оптичної поляризації в каламутних середовищах. Поряд з експериментальними дослідженнями Умов виконав ряд значних теоретичних праць, що стосуються питань геомагнетизму та теорії відносності.

Великого размаху після переїзду до Москви набула громадсько-наукова діяльність Умова. Він був членом Товариства любителів природознавства, антропології та етнографії, Математичного товариства, Товариства дослідників природи (1897-1915 – президент), одним із засновників Педагогічного т-ва, Товариства ім. Х.С.Леденцова, Товариства вивчення та розповсюдження фізичних наук. Брав активну участь у роботі з'їздів природознавців і лікарів, Менделєєвських з'їздів, з'їздів викладачів природничих наук, його завжди обирали до президії. Він був головою ряду з'їздів, очолював дидактичні комісії з розробки навчальних програм з фізики для середньої школи, виступав із промовами, присвяченими філософським проблемам фізики та природознавства. 1896 р. Умов представляв Московський ун-т і Московське т-во дослідників природи на ювілейних урочистостях, присвячених 50-річчю наукової діяльності У.Томсона, був удостоєний почесного ступеня доктора права ун-ту в Глазго. Під час цього відрядження виступав на з'їзді природознавців у Цюриху та на засіданнях Французького фізичного т-ва.

М.О.Умов брав участь у діяльності видавництва “Научное слово”, був його редактором і редактором науково-популярного журналу тієї ж назви (1903-1906). Редагував журнал “Временник”.

Навесні 1911 р. відбулася подія, що увійшла в історію як “розгром Московського ун-ту”. Протестуючи проти реакційних дій міністра народної освіти Л.А.Кассо, більш ніж сто професо-

рів та викладачів залишили університет. Першим припинив читання лекцій Умов. Експериментальні дослідження з оптики вчений продовжив в лабораторії фарбувальних речовин професора П.П.Петрова при Московському технічному училищі. Він важко переносив розставання з ун-том, його матеріальні умови погіршилися, а напружена багаторічна праця підірвала організм. Він захворів на виразку шлунку і на початку 1915 р. помер.

М.О.Умов увійшов в історію світової науки як засновник вчення про рух енергії, яке він виклав у своїй докторській дисертації. В ній вперше ввів поняття про швидкість і напрямок руху енергії, про потік енергії, густину енергії в даній точці середовища, просторову локалізацію потоку енергії. Він випередив тогочасний рівень світової науки, суттєво збагатив уявлення про енергію і закон збереження та перетворення енергії. Вченню належать також важливі теоретичні дослідження в галузі теорії коливань у пружних тілах, електродинаміки, термодинаміки твердих пружних тіл, термопружності, земного магнетизму, теорії відносності. 1875 р. розв'язав задачу про розподіл електричних струмів на поверхні будь-якого типу (до цього задача розв'язувалася лише для окремих випадків). Розкрив фізичний зміст багатьох складних формул Гаусса в теорії земного магнетизму, що дало можливість визначити вікові зміни земного магнетизму. Передбачив (1888) складність атомів та їх еволюцію. Одним із перших зрозумів значення теорії відносності. Виконав ряд важливих експериментальних праць, найвидатнішими з яких є багаторічні дослідження явищ поляризації та деполіризації при розсіюванні світла в каламутних середовищах та на шорстких поверхнях. Вчений цікавився питаннями філософії та історії природознавства, приділяв їм велику увагу в своїх працях.

М.О.Умов був видатним педагогом, талановитим лектором, велику увагу приділяв лекційному експерименту, винайшов багато оригінальних приладів та моделей. Педагогічні погляди вченого, його невтомна діяльність стосовно вдосконалення викладання фізики та природничих наук взагалі в середній школі значно вплинули на розвиток середньої освіти.

●
Печатные труды Н.А.Умова // Гуло Д.Д. Николай Алексеевич Умов. – М., 1971. – С. 305-315.

●
Умов Николай Алексеевич // БСЭ. – 3-е изд. – М., 1977. – Т. 27. – С. 11: портр.

Умов Микола Олексійович // УРЕ. – 2-е вид. – К., 1984. – Т. 11. – С. 485: портр.

Де Метц Г.Г. Памяти Н.А.Умова // Физ. обозрение. – 1915. – Т. 16, № 3. – С. 121-146.

Каган В.Ф. Памяти Николая Алексеевича Умова // ВОФЭМ. – 1915. – № 628-629. – С.75-99: портр.

Бачинский А.И. Очерк жизни и трудов Николая Алексеевича Умова. – М., 1916. – 64 с.

Лазарев П.П. Николай Алексеевич Умов: Президент Московского общества испытателей природы: (1846-1915). – М., 1940. – 40 с.: портр. – (Моск. о-во испытателей природы). – Библиогр.: с. 36-40 (132 назв.).

Шпольский Э.В. Николай Алексеевич Умов: (1846-1915) // Успехи физ. наук. – 1947. – Т. 31, вып. 1. – С. 129-146: портр.

Николай Алексеевич Умов: 1846-1915. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1950. – 55 с. – Из содерж. Николай Алексеевич Умов (1846-1915): Биогр. очерк / А.С.Предводителей. Библиография печатных трудов Н.А.Умова и критико-биографическая литература о Н.А.Умове / Р.П.Гаухман.

Гуло Д.Д. Николай Алексеевич Умов. – М.: Наука, 1971. – 320 с.: ил. – (АН СССР. Науч.-биогр. серия).

ХМИРОВ
Дмитро Дмитрович

3 (15) січ. 1881 – 20 лют. 1944

Народився у Рославлі (Смоленська обл.) в сім'ї викладача технічної залізничної школи. Вчився у прогімназії у Рославлі, в Холмській гімназії, останні два роки – в Першій московській гімназії, яку закінчив 1899 р. Того ж року вступив на математичне відділення фізико-математичного ф-ту Московського ун-ту, 1904 р. закінчив його з дипломом першого ступеня і був залишений на два роки на кафедрі фізики для підготовки до професорського звання. Учень М.О.Умова. Восени 1906 р. переїхав до Одеси; працював лаборантом на Вищих жіночих курсах. 1914 р. був призначений на посаду лаборанта Новоросійського ун-ту по кафедрі фізики. 1910 р. склав магістерські іспити; був затверджений на посаді приват-доцента і почав читати курс теоретичної фізики. Впродовж наступних десяти років викладав також загальну фізику на медичному ф-ті, теоретичну і загальну фізику на Вищих жіночих курсах, в 1916-1920 рр. був там секретарем фізико-математичного ф-ту. В 1914 р. став старшим асистентом Фізичного ін-ту (пізніше НДІ фізики), у липні 1917 р. Радою ун-ту був затверджений на посаді доцента. У березні-липні 1920 р. – проректор ун-ту. В 1920-1921 рр. – доцент Фізико-математичного ін-ту, в 1921-1938 рр. – професор Хіміко-фармацевтичного (Медико-аналітичного, Фармацевтичного) ін-ту. Крім того, у різні роки (1922-1935) за сумісництвом викладав фізику в Технікумі загальної та прикладної хімії, завідував кафедрою фізики Медичного ін-ту, фотографічною секцією Ін-ту науково-судової експертизи, кафедрою теоретичної фізики Фізико-хіміко-математичного ін-ту, кафедрою фізики Німецького педагогічного ін-ту. З 1933 р. завідував кафедрою теоретичної фізики ОДУ та за сумісництвом – кафедрою фізики Ін-ту інженерів зв'язку (1934-1938). Фактично не залишав роботи в НДІ фізики, брав активну участь у роботі фізичного коллоквиуму, організованого 1923 р., з 1928 р. – науковий співробітник ін-ту,

потім – завідувач відділу та заступник директора (з 1935).

Член Російського фізико-хімічного т-ва, Новоросійського т-ва природознавців (з 1908), Одеського відділення РТЛС, очолював його фізичну секцію. Учасник II Менделєєвського з'їзду (С.-Петербург, 1912), XII з'їзду природознавців і лікарів (Москва, 1910).

У наукових працях розробляв питання кінетичної теорії газів та рідин, а також деякі питання фізичної оптики. 1906 р. разом з М.М.Златовратським в лабораторії Фізичного ін-ту Московського ун-ту детально вивчив відкритий Умовим зв'язок між поляризацією та поглинанням світла. Були проведені паралельні виміри ступеня поляризації та інтенсивності розсіяного світла та отримані кількісні результати, які повністю підтвердили висновки Умова. Розробив метод виготовлення польових конденсаторів, налагодив та керував їх виробництвом на радіо-телеграфному заводі. Зробив цікавий огляд використання ультрафіолетового випромінювання для якісного аналізу в криміналістиці (для відновлення зниклих та змитих надписів, при дослідженні речових доказів).

Активно співпрацював з одеським видавництвом “Mathesis” як перекладач і редактор перекладів, продовжував займатися перекладами у 1920-і та 1930-і роки. Всього переклав понад 10 книг.

К терминологии начальной физики // ВОФЭМ. – 1910. – № 522. – С.146.

Наблюдения над кометой Галлея // ВОФЭМ. – 1910. – № 513. – С. 239-240.

О броуновском движении // Физ. обозрение. – 1910. – Т. 11, № 3. – С. 143-154.

Применение ультрафиолетовых лучей в современной криминалистике // Архив криминологии и судебной медицины. – 1927. – Т. 1, кн. 1-3. – С. 339-347.

До питання про зредуковане око // Зап. Держ. фіз. ін-ту в Одесі. – 1928. – Т. 1, вип. 1. – С. 3-11.

●
Хмиров Дмитрий Дмитриевич // Золотарев А.Е., Ильин И.И., Луки Л.Г. Биографический словарь профессоров Одесского медицинского института им. Н.И.Пирогова (1900-1990). – О., 1992. – С. 268: портр.

Кудинова Л.Ю. Хмиров Дмитро Дмитрович // Професори Одеського (Новоросійського) університету: Біогр. слов. – О., 2000. – Т. 4: Р-Я. – С. 314-316: портр.

ЦОМАКІОН Борис Федорович

9(21) жовт. 1879 – 30 груд. 1955

Син Ф.М.Цомакіона. Народився в Одесі. Вчився у прогімназії, потім у 4-й гімназії, закінчив її зі срібною медаллю. 1898 р. вступив на математичне відділення фізико-математичного ф-ту Новоросійського ун-ту, але закінчив навчання лише 1906 р.: його двічі (1899, 1902) виключали за участь у студентських заворушеннях; протягом 1903 року служив в армії, звідки звільнився в чині прапорщика; 1904 р. під час Російсько-японської війни був призваний до діючої армії.

За пропозицією В.Ф.Кагана у 1906-1907 рр. для видавництва "Mathesis" переклав том "Алгебра" "Энциклопедии элементарной математики" Г.Вебера і Г.Вельштейна. 1906 р. почав викладати математику, фізику та космографію у жіночих гімназіях С.І.Видинської, С.А.Фон Гірш-Брамм, К.Л.Мякєнко, О.Г.Шольп, А.Е.Гецельд, Т.Є.Копп. У 1910-1914 рр. читав доповіді з методики математики та фізики на з'їздах народних вчителів. 1914 р. став одним із засновників культурно-освітнього товариства "Уранія", створив там відділ фізичних та математичних наук.

1914 р. був мобілізований до діючої армії, двічі поранений, 1915 р., контужений, потрапив у полон і до осені 1918 р. перебував у таборах військовополонених у Німеччині, де проводив з полоненими заняття з математики. Після повернення до Одеси короткий час служив у війську гетьмана П.Скоропадського, потім у Добровольчій армії. З кінця 1918 р. викладав у Реальному училищі прикажчиків-християн.

Наступного року за пропозицією Л.І.Мандельштама Цомакіона прийняли на посаду асистента кафедри фізики ОПІ. Був одним з організаторів фізичної лабораторії, проводив групові заняття з математики. 1920 р. був заарештований, але незабаром його звільнили. Деякий час працював інструктором Всеобучу у Червоній армії, викладав фізику в ІНО. У 1921-1924 рр.

працював на радіотелеграфному заводі лаборантом, потім завідувачем лабораторії струмів високої частоти; під його керівництвом була практично реалізована методика абсолютного градування хвилемірів, розроблена Мандельштамом. Ставши технічним директором заводу, Цомакіон організував складання регенеративних радіоприймачів, взяв участь у розробці конструкції теплових амперметрів високої частоти та впровадженні їх у виробництво. Багато зробив для встановлення плідних зв'язків фізиків ОПІ та заводу. 1921 р. в ОПІ була створена лабораторія високого вакууму, в якій було налагоджено виробництво радіоламп. Цомакіон впровадив розробки вакуумної лабораторії на заводі, організував виробництво катодних ламп малої потужності. Влітку 1923 р. була введена в дію зруйнована під час громадянської війни одеська радіостанція потужністю 3 кВт, активну участь у відбудові електричної частини станції взяв Цомакіон.

1924 р. розпочав читати в ОПІ курс “Теоретичні основи електротехніки” та курс “Радіотехніка”. Наступного року йому вдалося відновити роботу лабораторії високої частоти, яка не працювала з часу від'їзду М.Д.Папалексі. 1926 р. почав читати курс “Термодинаміка”, того ж року вченому доручили керівництво дипломними проектами з радіотехніки. Захист перших двох проектів відбувся в Одесі в березні 1927 р. Цомакіон брав активну участь у семінарах, організованих Г.К.Сусловим. У 1927-1928 рр. проводив заняття семінару з технічної термодинаміки. З 1924 р. працював також у Вищому електротехнікумі, створив там відділення слабких струмів, викладав курси: “Теоретичні основи радіотехніки”, “Радіостанції”, “Станції спеціального призначення”, “Радіовиміри”, “Основи техніки струмів високої частоти”, керував семінарами “Електромагнітне поле” і “Радіотехніка”. 1929 р. Вищий електротехнікум злився з ОПІ і було створено факультет слабких струмів. Вчений займався й теоретичними розробками, у 1924-1925 рр. отримав систему рівнянь для n заряджених тіл. За допомогою цієї системи і методу електричних зображень вивів формули для розрахунку ємності одно- і багатожильних кабелів. З 1926 р. працював у щойно створеному Державному фізичному ін-ті позаштатним асистентом, потім науковим співробітником.

Восени 1927 р. вчений знайомився з німецькими радіоста-

нціями та виробництвом радіоприймачів у Берліні. Це було не тільки наукове відрядження: вчений був змушений виконувати завдання ДПУ, збираючи не тільки інформацію про діяльність фірми “Телефункен”, але й про білоемігрантські кола у Берліні. Після повернення Цомакіон подав докладний звіт, але виконане доручення не врятувало його у подальшому від арешту. 24 січня 1931 р. його разом з групою професорів ОПІ було заарештовано і обвинувачено в участі в контрреволюційній організації. Ніяких доказів знайдено не було, і у травні 1931 р. справу закрили.

1931 р. вчений став одним із засновників Одеського ін-ту інженерів зв'язку, очолив радіофакультет, викладав теоретичні основи радіотехніки. 1935 р. став першим заступником директора з навчальної та наукової роботи. Під його керівництвом провадилася велика робота: готувалась апаратура для дослідження струмів Землі, вивчалось розповсюдження радіохвиль у земній атмосфері, за допомогою радіохвиль досліджувалася дія морських хвиль на узбережжя. Один із засновників, член редколегії, відповідальний редактор (№№ 4, 5, 6) журналу “Научно-технический сборник” (1934-1938), під його редакцією було видано кілька перекладів книг з радіотехніки. Продовжував працювати в Індустріальному (Політехнічному) ін-ті, виконав там низку випробувань ізоляційних матеріалів на теплопровідність, зокрема для заводу “Більшовик”. 1936 р. проектував радіоцентр Наркомводу в Новоросійську, радіоцентр Чорноморського пароплавства. Як крупний фахівець з радіотехніки неодноразово виїжджав для консультацій на заводи радіопромисловості (наприклад, на завод ім. Козицького у Ленінграді).

Б.Ф.Цомакіон був членом Одеського відділення Всеросійської асоціації інженерів, Одеського науково-технічного відділу Ради народного госп-ва України, з 1910 р. – членом Новоросійського (з 1923 – Одеського) т-ва природознавців, з 1926 р. – член математичної секції т-ва.

У квітні 1938 р. Б.Ф.Цомакіона знову було заарештовано. Його засудили за шпигунство строком на 5 років. До 1943 р. жив у селі Сухобузин, Красноярського краю, викладав у місцевій школі. З 1943 р. і до кінця життя Цомакіон жив у Красноярську і працював на кафедрі фізики Красноярського педагогічного ін-ту (професор). У вирішенні долі вченого велику роль відіграв заві-

дувач цієї кафедри відомий фізик Л.В.Кіренський, який не тільки взяв його на роботу, а й надавав допомогу у подальшому. В свою чергу важко переоцінити внесок Цомакіона у підвищення наукового рівня кафедри фізики. Він керував теоретичною підготовкою аспірантів. Займався також і науковими дослідженнями в магнітній лабораторії ін-ту, разом з В.Ф.Івлєвим здійснив перші експериментальні дослідження стрибкоподібного намагнічування.

Був тричі одружений, перша дружина померла на початку 1920-х років, друга – співачка О.М.Благовидова, з третьою – кандидатом філологічних наук Н.О.Цомакіон – одружився на засланні. Вона доклала багато зусиль до реабілітації чоловіка. 1957 р. реабілітований посмертно.

Брат вченого Г.Ф.Цомакіон – відомий одеський медик, завідувач кафедри акушерства та гінекології Одеського медичного ін-ту у 1930-1939 рр.

Определение поверхности объема шара как пределов поверхностей и объемов многогранников // ВОФЭМ. – 1908. – № 470. – С. 318-321: черт.

Варианты доказательств некоторых теорем элементарной геометрии // ВОФЭМ. – 1911. – № 545. – С. 116-123: черт.

Методика арифметики. – Херсон: Изд-во Херсон. зем. управы, 1914. – 120 с.

Введение в технику высоких напряжений. – О.: Изд. ОВЭ, 1926. – 350 с. – Стеклографія.

Электромагнитные колебания и волны. Ч. 1. – О.: Изд. ОВЭ, 1926. – 160 с. – Стеклографія.

О емкостях системы параллельных проводов // Науч.-техн. журн. – 1927. – № 7-10. – С. 34-42.

Двухзвенные полосовые резонансные фильтры // Науч.-техн. сб. – 1934. – № 1. – С. 18-36: черт.

К расчету лампового генератора с учетом загибов характеристики / Соавт. Я.М.Кравец // Изв. электропром-сти слабого тока. – 1934. – № 1. – С. 17-24.

Теория и расчет лампового генератора по схеме Push-Pull // Науч.-техн. сб. – 1934. – № 1. – С. 49-56.

Антенна Брюса // Науч.-техн. сб. – 1935. – № 3. – С. 3-16.

Входное сопротивление коротковолновых антенн // Науч.-техн. сб. – 1935. – № 2. – С. 41-52: черт.

Вычисление одного интеграла, встречающегося в статье А.Пистелькорса // Науч.-техн. сб. – 1935. – № 3. – С. 52-58: черт.

Основы техники токов высокой частоты: (Колебания и волны). – Х.; К.: Гос. науч.-техн. изд-во Украины, 1935. – 384, [4] с.: ил.

Теоретическое исследование резонансных явлений в разветвленных цепях с сосредоточенными постоянными / Соавт. И.И.Шумлянский // Науч.-техн. сб. – 1935. – № 2. – С. 1-12.

Замечания по теории стационарного режима длинных линий и по приложению этой теории к некоторым частным вопросам // Науч.-техн. сб. – 1937. – № 6. – С. 3-8: черт.

Об одном свойстве параллельного резонанса // Науч.-техн. сб. – 1937. – № 7. – С. 4-10: черт.

Основы техники токов высокой частоты. Ч. 2. (Фрагм. рукописи). – О.: ОЭИС, 1937. – 136 с.: ил.

Кривая резонанса для тока в последнем звене двух колебательных контуров, связанных посредством серийного включения емкости // Науч.-техн. сб. – 1938. – № 8. – С. 4-11: черт.

Электродинамика: Учеб. пособие для студ. пед. ин-тов / Под ред. Л.В.Киренского. – Красноярск: Краснояр. кн. изд-во, 1962. – 546 с.

[Про Б.Ф.Цомакиона] // Чистяков Н.С., Смолин Р.П. Леонид Васильевич Киренский (1909-1969). – М., 1981. – С. 53,67.

Смирнов В.А. Жизнь и смерть профессора Бориса Цомакиона // Вестн. региона. – 1999. – 24 дек.; Одес. вестн. – 29 дек. – Портр.; Реквием XX века. – О., 2001. – С. 40-71: фот.

ЦОМАКІОН
Федір Михайлович

1(13) лют. 1848 – 19(30) черв. 1887

Народився в Херсоні. 1865 р. вступив на математичне відділення фізико-математичного ф-ту Новоросійського ун-ту, закінчив його 1869 р. із ступенем кандидата. Ще рік готувався в університетському фізичному кабінеті за рахунок приватної стипендії. Після цього був залишений на два роки для підготовки до професорського звання, наприкінці 1871 р. склав магістерські іспити. Учень Ф.Н.Шведова. Декілька років викладав у середніх навчальних закладах Одеси. 1877 р. був обраний понадштатним лаборантом фізичного кабінету Новоросійського ун-ту. В березні 1880 р. захистив магістерську дисертацію “Електропровідність газів”. Читав публічні лекції з фізики та математики, член Новоросійського т-ва природознавців. 1881 р. був обраний доцентом по кафедрі фізичної географії Казанського ун-ту. 1884 р. захистив докторську дисертацію “О законах прохождения электричества через газы”; став екстраординарним, а через два роки – ординарним професором. Викладав фізичну географію, метеорологію, земний магнетизм. Підняв питання про побудову магнітної обсерваторії (відкрита 1891). Вийшов у відставку через важку хворобу, помер в Одесі.

Электропроводность газов // ЗИНУ. – 1880. – Т. 29, ч. ученая. – С. 1-106, 7 л. черт.

Магнитные наблюдения, произведенные в городе Казани в течение 1883 года. – Казань: Тип. ун-та, 1884. – 221 с.

О законах прохождения электричества через газы. – Казань: Тип. Ключникова, 1884. – 106 с., 1 табл.

ЧЕРНЮК
Олександр Купріянович

7(20) серп. 1903 – 30 берез. 1944

Народився в м. Овідіополі в селянській родині. 1917 р. закінчив початкове училище, вчився в учительській семінарії і в Одеському машинобудівному технікумі ім. А.В.Луначарського. 1921 р. був змушений залишити навчання і допомагати батькові обробляти отриманий після революції земельний наділ у с. Журавлинка, Голованівського р-ну (нині Кіровоградська обл.).

1923 р. став учителем Костянтинівської початкової школи, в кінці року – Голованівської районної семирічки. 1927 р. його як громадського активіста (голова райкому “Робос”, голова ревізійної комісії райвиконкому тощо) бюро Голованівського РКП рекомендувало в Одеський ІНО. Одночасно з навчанням викладав на робітфаках. 1931 р. закінчив ін-т, реорганізований на той час у Фізико-хіміко-математичний ін-т, і був залишений в аспірантурі Фізичного ін-ту. Після закінчення аспірантури до кінця життя працював науковим співробітником ін-ту, який 1933 р. знову ввійшов до складу ун-ту. Одночасно в 1930-1937 рр. працював асистентом в Одеському будівельному ін-ті.

Брав участь у створенні спеціальних лабораторій, завідував електровакуумною лабораторією при кафедрі електрофізики ОДУ, обіймав посаду доцента цієї кафедри. Підготував і надрукував кандидатську дисертацію “Влияние электрического поля на вязкость жидкостей”, але не встиг захиститися – цьому перешкодила війна.

Брав участь у конференції з катодних явищ у вакуумі і розріджених газах (Київ, 4-8 лип. 1940), 6-й ювілейній нараді з властивостей напівпровідників (Ленінград, 1-6 листоп. 1940), Нараді з в'язкості рідин і колоїдних розчинів (Москва, 12-16 трав. 1941).

1942 р. разом з В.В.Кондогурі організував підпільну групу в Фізичному ін-ті. Брав найдіяльнішу участь в конструюванні, виготовленні та перевірці вогнеметів, виготовленні запалювальних бомб. Під його керівництвом виготовлявся амонал. Група

забезпечувала підпільні радіоустановки акумуляторами. Чернюку належить ідея створення котловану під будівлею Фізичного ін-ту, де були сховані цінні прилади і апаратура. Треба відзначити, що він дуже ризикував, бо саме його окупаційна адміністрація призначила відповідальним за їх зберігання. Більшу частину свого заробітку він віддавав на підкуп чиновників сигуранци та матеріальне забезпечення виробництва підпільної техніки. 10 березня 1944 р. був заарештований. Розстріляний разом з В.В.Кондогурі. 1967 р. нагороджений посмертно медаллю “За відвагу”.

Досліджував кристалізацію переохолоджених рідин, разом з Р.Я.Берлагою вивчав вплив ультразвукового поля на процес кристалізації. Був висококваліфікованим спеціалістом у галузі вакуумної техніки. Виконав вимірювання в'язкості у циклі досліджень впливу поверхні скла на утворення кристалічних зародків в переохолоджених розплавах, розробив точний диференціальний метод вимірювання в'язкості рідин за допомогою аналітичних терезів. Розробив методику виготовлення протипожежних світлофільтрів для кіноапаратів, 1936 р. метод був застосований в заводських умовах. За участю Чернюка була обладнана техлабораторія на заводі “Кінап”, 1941 р. брав участь у роботі з виготовлення на заводі “Кінап” фільтруючого пристрою для діапроектора.

Влияние электрического поля на вязкость жидкостей // Тр. Одес. держ. ун-ту. Фізика. – 1940. – Т. 2. – С. 123-164: ил.

Дифференциальный метод исследования вязкости жидкостей // Тр. Одес. держ. ун-ту. Фізика. – 1940. – Т. 2. – С. 165-176: ил.

Варич Л. За 10 днів до звільнення // За наук. кадри. – 1964. – 9 квіт. – Портр.

Історія Одеського університету за 100 років. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1968. – 423 с.

Про О.К.Чернюка. – С. 113-114.

Грицай Т., Павлюк М. Пам'ять про героїв жива // За наук. кадри. – 1978. – 24 лют.

ШВЕДОВ *Федір Никифорович*

14(26) лют. 1840 – 12(25) груд. 1905

Народився у м. Кілії, Бесарабської губ. (нині Одеська обл.). Батько – обер-офіцер, деякий час служив городничим у м. Олександрівську, Катеринославської губ. (нині м. Запоріжжя). 1858 р. закінчив з золотою медаллю 2-у одеську гімназію і вступив до Рішельєвського ліцею. Наступного року перейшов на математичне відділення фізико-математичного ф-ту Санкт-Петербурзького ун-ту. Учень Ф.Х.Петрушевського. Брав участь у студентських заворушеннях, 1861 р. був заарештований і два місяці (з 5 жовт. по 7 груд.) провів у Петропавлівській фортеці. 1862 р. закінчив ун-т із ступенем кандидата. У 1864-1865 рр. вчився на педагогічних курсах, по закінченні дістав право викладання математики і фізики в середніх навчальних закладах. У липні 1865 р. вчений поїхав у дворічне відрядження за кордон для підготовки до професорського звання. Працював у Берліні в лабораторії Г.Г.Магнуса, яка була однією з перших у світі фізичних лабораторій. Підготував там магістерську дисертацію “О значенні непровідників в електростатике”, яку захистив 1868 р. у Санкт-Петербурзькому ун-ті. Того ж року був обраний доцентом по кафедрі фізики і фізичної географії Новоросійського ун-ту. Відтоді все життя вченого було пов’язане з цим ун-том. Підняв викладання фізики на високий рівень, систематично переробляв курси відповідно до вимог сучасності, його лекції були цікавими і збирали значну аудиторію. Супроводжував лекції демонстрацією дослідів, керував роботою студентів у лабораторії. З 1870 по 1881 р. читав фізичну географію. 1870 р., після виходу у відставку В.І.Лапшина, був призначений завідувачем фізичного кабінету, значно розширив його та переобладнав.

1870 р. захистив у Новоросійському ун-ті докторську дисертацію “О законах превращения электричества в теплоту” і був обраний спочатку екстраординарним, а за п’ять місяців – орди-

нарним професором. 1894 р. був затверджений у званні заслуженого професора.

У 1877-1880 і 1889-1895 рр. Шведов був деканом фізико-математичного ф-ту, у 1895-1903 рр. – ректором ун-ту. На посаді ректора вчений зробив дуже багато. За допомогою В.М.Лігіна, який у 1895-1897 рр. був міським головою Одеси, вдалося виклопотати кошти на будівництво приміщення для медичного ф-ту. Він очолив будівельну комісію, присвятивши цій справі весь час та енергію. Завдяки йому були побудовані та обладнані лабораторії, клініки та аудиторії медичного ф-ту, нові приміщення для бібліотеки, юридичного та філологічного ф-тів. Великою заслугою вченого було будівництво фізико-хімічного ін-ту. За його проектом аудиторії ін-ту були обладнані для викладання фізики й хімії і забезпечені всіма необхідними приладами й засобами для лекційних демонстрацій і лабораторних занять. Сам вчений очолив загальну лабораторію, вимірювальну – М.Д.Пильчиков. Ін-т був відкритий 1900 р. – це перший за часом відкриття фізичний ін-т в Росії.

Ф.Н.Шведов був чудовим лектором; брав активну участь у публічних курсах, лекціях, доповідях, у лекційній діяльності Новоросійського т-ва природознавців, один з фундаторів т-ва (1870). Брав участь у роботі II (Москва, 1869), VII (Одеса, 1883), VIII (С.-Петербург, 1890), X (Київ, 1898) та XI (С.-Петербург, 1902) з'їздів російських природознавців і лікарів, I Міжнародного фізичного конгресу (Париж, 1900). На з'їзді в Одесі виступив з пропозицією створити Російське метеорологічне т-во.

У 1879-1881 рр. був інспектором і членом ради Одеського ін-ту шляхетних дівчат. Вченого хвилювали проблеми середньої освіти, які він добре знав, брав участь у випускних іспитах у гімназіях, оглядав фізичні кабінети гімназій в Херсоні, Миколаєві, Катеринославі, неодноразово заступав попечителя Одеського навчального округу.

Багато займався громадською діяльністю. Його дружина – дитяча письменниця Надія Яківна Шведова – брала активну участь у роботі Червоного Хреста, була однією з засновниць Т-ва опікування хворими дітьми, товаришем голови т-ва. Після її смерті 1892 р. Шведов зайняв цю посаду і продовжив справу дружини зі створення дитячого санаторію на Хаджибейському лимані. Брав участь у будівництві лікарні “Червоного Хреста” та

дитячої лікарні на вулиці Старопортофранківській. Впродовж багатьох років був гласним міської думи.

Ф.Н.Шведов був видатним вченим. Він автор близько 60 статей з реології, електростатики, геофізики, астрономії, метеорології, методика фізики. Магістерська дисертація присвячена малодослідженому в той час питанню про ізолятори. Отримані результати використав для побудови однієї з найпотужніших на той час електрофорних машин. В докторській дисертації дослідив теплову дію електричного розряду, висловив оригінальні думки, які знайшли подальший розвиток у працях інших дослідників. Вчений продовжив вивчення іскрового розряду, показав, що проскакування іскри обумовлене досягненням певного значення електричної густини. Його ідея про аналогію між електричними і світловими явищами набула особливого значення в зв'язку з розвитком електронної оптики. Цікаві його праці з геофізики (про комети, метеорити, північні сьйва та ін.), з космічної фізики (про комети, метеорити, північні сьйва та ін.). Стаття “Дерево как летопись засух” дає право назвати Шведова засновником дендрокліматології. Праця виконана і написана з надзвичайною ретельністю. Вивчаючи зрізи дерев, вчений зробив висновок, що дендрологічні дані можна використовувати як плювіографічні і встановив 9-річні цикли зволоження та посушливості. Для берегової оборони та морської атаки розробив прицільний далекомір, який дозволяв визначити відстань з точністю до одного відсотка. Шведов є фундатором реології дисперсних систем. 1889 р. він першим спостерігав пружність форми та аномалію в'язкості колоїдних розчинів, першим вивчив процес релаксації напруг у колоїдах, вивів рівняння в'язкопластичної течії речовини (рівняння Шведова). Досліджував реологічні властивості дисперсних систем, залежність між пружними та оптичними властивостями колоїдів. Праці були виконані на високому теоретичному рівні, а для експериментів був сконструйований оригінальний прилад – ротаційний віскозиметр, який широко використовується і донині.

Ф.Н.Шведов виступав за прогресивну реформу школи та методів викладання фізики. Найбільш чітко свої педагогічні погляди виклав у праці “Методика фізики”, яка значно вплинула на розвиток методичної думки в Росії. Шведов приділяв велику увагу підготовці молодих фізиків, уважно рецензував твори

на здобуття медалей, слухав реферати, наполегливо добивався виділення коштів, щоб мати можливість залишити при ун-ті талановитих студентів для підготовки до професорського звання. Учнями Шведова були Ф.М.Цомакіон, Г.Г.Де-Метц, М.А.Базилевич, Б.П.Вейнберг.

Федор Никифорович Шведов: (Биобиблиография) // Отчет о состоянии и деятельности Новороссийского университета за 1904-1908 гг. – О., 1909. – С. 102-103.

О значении непроводников в электростатике: [Магистер. дис.]. – С.Пб., 1868. – 76 с.: ил.

О законах превращения электричества в теплоту // ЗИНУ. – 1870. – Т. 4. – С. 1-110.

Об отношении физики к естествознанию: Речь, произнесенная на торжеств. акте в Новорос. ун-те в 1870 г. // ЗИНУ. – 1870. – Т. 5: Университетская летопись. – С. 21-34.

Дифракция электрических лучей // ЖРФХО. – 1875. – Т. 7. – С. 101-121.

Отражение электрических лучей от выпуклой дуги круга // ЖРФХО. – 1876. – Т. 8. – С. 176-181.

Прицельный дальномер как новое средство береговой обороны и морской атаки. – О.: Тип. Ульриха и Шульце, 1877. – 20 с.

Théorie mathématique des formes cométaires // ЗМОНОЕ. – 1879. – Т. 2. – С. 1-52; 1881. – Т. 3. – С. 53-118.

Этюды по космической физике // Журн. Рус. физ.-хим. о-ва. – 1882-1886.

I. Существует ли отталкивательная сила Солнца. – 1882. – Т. 14. – С. 149-153.

II. Кометы и солнечная радиация. – 1883. – Т. 15. – С. 30-38.

III. Нагревание метеоритов при их падении на Землю. – 1884. – Т. 16. – С. 555-564.

IV. Происхождение северных сияний по теории Эдлунда. – 1886. – Т. 18. – С. 19-30.

V. Роль гидродинамики в теории циклонов. – 1886. – Т. 18. – С. 279-294.

Дидактическое значение невесомых жидкостей // ВОФЭМ. – 1890. – Т. 8. – С. 81-88.

Дерево как летопись засух // Метеорол. вестн. – 1892. – Т. 2, № 5. – С. 163-178: ил.

Об одном лекционном электрометре // ВОФЭМ. – 1892. – Т. 12. – С. 25-27.

Введение в методику физики // ВОФЭМ. – 1893. – Т. 15. – С. 78-83, 154-159; 1894. – Т. 16. – С. 5-10, 121-127, 193-197, 241-246.

Теорема распределения электрических масс на эллипсоид в новом виде // ЖРФХО. – 1895. – Т. 27. – С. 25-29.

Общий курс опытной физики. – О., 1896. – 442 с.: ил.

Космология конца XIX века // Дневник X Съезда рус. естествоиспытателей и врачей. – 1898. – С. 519-534. – Те саме // Физ.-мат. ежегодник. – 1900. – № 1. – С. 369-386.

Лекции по курсу опытной физики. – О.: Печат. дело, 1900. – Ч. 1. – 154 с.; Ч. 2. – 100 с.

Физика как основа естествознания // Рус. архив патологии, клинической медицины и бактериологии. – 1900. – № 10. – С. 330-339.

Лекционные веса и их употребление // Физ.-мат. ежегодник. – 1902. – № 2. – С. 423-433.

Баллистическая теория искрового разряда // ЖРФХО. – 1906. – Т. 38. – С. 365-394.

Шведов (Федор Никифорович) // Энцикл. слов. / Ф.А.Брокгауз, И.А.Ефрон. – С.Пб., 1903. – Т. 77(39). – С. 257.

Шведов Федор Никифорович // БСЭ. – 3-е изд. – М., 1978. – Т. 29. – С. 315.

Шведов Федір Никифорович // УРЕ. – 2-е вид. – К., 1985. – Т. 12. – С. 374: портр.

Шведов Федор Никифорович // Деятели революционного движения в России: Биобиблиогр. слов. – М., 1928. – Т. 1. – Стб. 464.

Шведов Федор Никифорович // Золотарев А.Е., Ильин И.И., Луки Л.Г. Биографический словарь профессоров Одесского медицинского института им. Н.И.Пирогова: (1900-1990 гг.). – О., 1992. – С. 17: портр.

Дьяченко М.Г., Тахтарова Н.С. Шведов Федір Никифорович // Професори Одеського (Новоросійського) університету: Біогр. слов. – О., 2000. – Т. 1: Ректори. – С. 38-42: портр.

Де-Метц Г.Г. Памяти Ф.Н.Шведова // Физ. обозрение. – 1906. – Т. 7, № 1. – С. 1-9.

Клоссовский А. Речь над гробом Ф.Н.Шведова // ВОФЭМ. – 1906. – № 409. – С. 1-3.

Точидловский И.Я. Памяти Федора Никифоровича Шведова // ВОФЭМ. – 1906. – № 411. – С. 49-53; № 413. – С. 97-103.

Вейнберг Б.П. Из воспоминаний о Ф.Н.Шведове // ЖРФХО. Ч. физ. – 1907. – Т. 39. – С. 11-26. – Список печат. трудов Ф.Н.Шведова. – С. 27-31 (58 назв.).

Криволапов Ф.Г. Ф.Н.Шведов – основоположник физико-химической реологии // Укр. хим. журн. – 1955. – Т. 21, вып. 5. – С. 675-678.

Воларович М.П., Леви С.М. Памяти Федора Никифоровича Шведова: (К 50-летию со дня смерти) // Коллоид. журн. – 1956. – Т. 18, № 2. – С. 129-134. – Библиогр.: 26 назв.

Турышев И.К. Ф.Н.Шведов: (К 150-летию со дня рождения) // Физика в шк. – 1990. – № 1. – С. 88-89: портр.

ШЕЙН *Марсель Генріхович*

9 черв. 1902 – 20 лют. 1960

Народився у м. Трстена (Словачія), вчився там у початковій школі. В середній школі вчився у м. Мартин і в Будапешті, іспити на атестат зрілості склав у німецькій гімназії м. Кесмарка у червні 1920 р. Вчився в університетах Праги, Відня та Вюрцбурга. У квітні 1923 р. був зарахований до Цюрихського ун-ту, в серпні 1926 р. став там асистентом Фізичного ін-ту. В кінці наступного року захистив докторську дисертацію “Мікроструктура та ефект Зеемана ліній резонансу ртуті” з найвищою відзнакою (*summa cum laude*). 1928 р. його дослідження в галузі резонансу світла були відзначені премією. У жовтні того ж року отримав стипендію, що дало йому можливість працювати над дослідженням рентгенівського випромінювання в лабораторії А.Х.Комптона в Чиказькому ун-ті. Наприкінці 1930 р. повернувся до Швейцарії, представив для отримання доцентури дисертацію “Відбиття та поглинання довгохвильових рентгенівських променів” і до 1934 р. обіймав посаду доцента Цюрихського ун-ту. Восени 1931 р. працював разом з А.Х.Комптоном в дослідницькій експедиції на горі Юнгфрау-лох (Швейцарія) над вивченням космічних променів. 1934 р. три місяці провів в обсерваторії м. Ароза та два місяці на горі Юнгфрау-лох на висоті 3500 м, вивчаючи ультрафіолетове сонячне випромінювання.

У листопаді того ж року прийняв запрошення Одеського ун-ту зайняти посаду професора кафедри рентгенофізики; працював там до 1937 р. Влітку 1935 р. брав участь в експедиції АН СРСР на Ельбрус, організовану для вивчення сонячного спектру у верхніх шарах атмосфери. Разом з М.Л.Кацем та Й.А.Классом створив високочутливий лічильник фотонів з сенсибілізованим платиновим фотокатодом, за допомогою якого вивчав нову ультрафіолетову компоненту сонячного випромінювання. Разом з М.Л.Кацем досліджував спектр люмінесценції рентгенованих кристалів кам'яної солі. З січня 1935 по січень

1936 р. також очолював кафедру фізики Одеського німецького педагогічного ін-ту.

З травня 1938 р. і до кінця життя працював у Чиказькому ун-ті, з 1946 р. – професор, з того ж року – співробітник Ін-ту ядерних досліджень.

Член Американського фізичного товариства.

Основна галузь наукових інтересів – дослідження космічних променів. Вони спонсорувалися Управлінням військово-морських досліджень та Комісією атомної енергії США. У 1939-1941 рр. разом із співробітниками провів серію експериментів з вивчення природи космічних променів, запускаючи у стратосфері кулі-зонди. Ці експерименти мають фундаментальне значення, бо вперше були виміряні первинні космічні частинки і показано, що в основному вони є протонами. Група Шейна отримала прямі докази зародження мезонів на великих висотах. 1954 р. його апаратура зафіксувала високоенергетичну подію, що була першим свідченням існування антипротонів. Для своїх досліджень вчений створив різноманітні оригінальні експериментальні установки, які прагнув підняти якомога вище, використовуючи літаки та кулі-зонди. Він вів дослідження на високогірних космічних станціях у Скелястих горах у Колорадо (побудував там спеціальну лабораторію в м. Клаймакс), на горі Мак-Кінлі на Алясці, на горі Чакалтайя в Болівії, на горі Юнгфрау-лох в Швейцарії, на Ельбрусі. Вів дослідження елементарних частинок на фазотроні Чиказького ун-ту.

Серед його учнів – почесний професор Чиказького ун-ту В.Інгве. Його син Е.Шейн – почесний професор Массачусетського технологічного ін-ту, відомий спеціаліст у галузі менеджменту, один із засновників організаційної психології.

Изучение новых ультрафиолетовых лучей Солнца / Соавт.: М.Л.Кац, И.А.Класс // Тр. Эльбрус. экспедиции 1934 и 1935 гг. – М.: Л., 1936. – С. 91-108: ил.

The Nature of Cosmic-Ray Particles // Radio News. – 1943. – Oct. – P. 13-17, 27,30-31: ill.

●
Яносси Л. Космические лучи / Пер. с англ. В.А.Троицкой; Под ред. С.Я.Никитина; Вступ. ст. С.Я.Никитина и А.О.Вайсенберга. – М.: Изд-во иностр. лит., 1949. – 463 с.: ил.

Про досліді М.Шейна. – С. 199, 273-274, 394-396, 397.

Schein's New Particle // University of Chicago. – 1954. – Oct. – P. 18-19: portr.

Дорман И.В. Космические лучи: Ист. очерк. – М.: Наука, 1981. – 192 с.: ил.

Про досліді М.Шейна. – С. 87-88.

АСТРОНОМИ

АКСЕНТЬЄВА Зінаїда Миколаївна

19 лип. (1 серп.) 1900 – 8 квіт. 1969

Народилася в Одесі, в сім'ї фельдшера залізничної лікарні. У 1909-1917 рр. вчилася в гімназії О.А.Вісковатової, восьмий додатковий педагогічний клас надав їй право бути домашньою наставницею. 1917 р. вступила на математичне відділення фізико-математичного ф-ту Новоросійського ун-ту, 1924 р. закінчила математичне відділення ф-ту професійної освіти Одеського ІНО. У 1919-1925 рр. працювала обчислювачем Одеської астрономічної обсерваторії, яка до 1920 р. була у складі Новоросійського ун-ту. 1925 р. під керівництвом її чоловіка О.Я.Орлова брала участь в організації у Полтаві першої в Україні гравіметричної обсерваторії, працювала там від часу відкриття у квітні 1926 р. (обчислювач, спостерігач, астроном-метеоролог, старший науковий співробітник). Першим завданням Полтавської обсерваторії була участь у гравіметричній зйомці України. Створення гравіметричної карти України мало велике значення для освоєння її надр. Перші наукові праці З.М.Аксентьевої присвячені питанням гравіметричних зв'язків.

У 1934-1939 рр. працювала у ряді наукових установ Москви і Московської області, вивчала атмосферні припливи. Їй, разом з О.Я.Орловим, вперше вдалося виділити із записів барографа головну півмісячну хвилю M_2 , що має амплітуду близько 0,01 мм рт.ст. Це має велике значення для вивчення рухомості атмосфери і, зокрема, іоносфери.

1939 р. вона повернулася до Полтавської обсерваторії на посаду старшого наукового співробітника, потім завідувала відділом; досліджувала земні припливи. У роки Великої Вітчизняної війни З.М.Аксентьева разом з обсерваторією евакуювалася до Іркутська, працювала заступником директора з наукової

роботи, досліджувала припливи озера Байкал. 1943 р. захистила дисертацію на ступінь кандидата фізико-математичних наук. Брала активну участь у реєвакуації обсерваторії, організації її відбудови. 1947 р. захистила докторську дисертацію. Наступного року стала заступником директора обсерваторії, 1951 р. – директором. Того ж року її обрано членом-кореспондентом АН УРСР. 1960 р. удостоєна звання заслуженого діяча науки УРСР.

Зробила значний внесок у розвиток геофізичної науки, автор близько 40 наукових праць, основні з яких присвячені вивченню земних припливів. Отримала одинадцятирічний ряд нахиломірних припливних спостережень у Полтаві (1930-1941), які виконувалися за допомогою горизонтального виска. Докторська дисертація присвячена методиці обробки даних цих спостережень та інтерпретації результатів. Отримана характеристика пружного припливного нахилу мала найбільшу на той час вірогідність. 1954 р. першою в СРСР виконала спостереження припливних змін сили ваги за допомогою гравіметра. Під її керівництвом були виконані нахиломірні та гравіметричні спостереження земних припливів у межах України. Керувала також роботою з визначення нерівномірності обертання Землі, Полтавська обсерваторія стала завдяки цьому одним з провідних наукових закладів з цієї проблеми.

Міжнародний астрономічний союз присвоїв ім'я вченої одному з кратерів на Венері.

Брат Б.М.Аксентьев (1894-1939) – ботанік, фізіолог рослин – викладав в одеських вузах, брат Г.М.Аксентьев (1907-1972) – гідротехнік, географ, доцент ОДУ.

Окончательные результаты определения волны M_2 в колебаниях отвеса в Томске с 1912 по 1920 г. // Тр. Полтав. гравиметр. обсерватории. – 1951. – Т. 4. – С. 6.

О наклономерных работах в Полтаве с 1948 по 1952 г. // Тр. 3-й Всесоюз. широтной конф. – К., 1954. – С. 113-118.

Земные приливы: Сб. ст. / Отв. ред. З.Н.Аксентьева. – К.: Наук. думка, 1966. – 191 с.: граф.

Вращательные и приливные деформации Земли: Материалы юбил. конф., Полтава, 9-12 окт. 1967 г. / Отв. ред. и авт. предисл. З.Н.Аксентьева. – 1970. – Вып. 1. – 386 с.: рис.; Вып. 2. – 156 с.: ил., карт.

Аксентьева Зінаїда Миколаївна // УРЕ. – 2-е вид. – К., 1985. – Т. 1. – С. 114.

Колчинский И.Г., Корсунь А.А., Родригес М.Г. Астрономы: Биограф. справ. – 2-е изд., доп. и перераб. – К., 1986. – 511 с.: портр.
Про З.М.Аксентьеву. – С. 13: портр.

[Некролог] // Вісн. АН УРСР. – 1969. – № 3. – С. 110: портр.

[Некролог] // Изв. АН СССР. Сер. "Физика Земли". – 1969. – № 9. – С. 116-117: портр.

Корсунь А.А. Её имя на карте Венеры // Зеркало недели. – 2000. – 4-10 марта.

АЛЬБИЦЬКИЙ
Володимир Олександрович

3(15) черв. 1891 – 15 черв. 1952

Народився в Кишиневі. 1909 р. вступив на фізико-математичне відділення Московського ун-ту. Вже на першому курсі вирішив займатися астрономією і став членом Московського гуртка любителів астрономії; з другого курсу слухав спеціальні курси з астрономії та брав участь у практичних заняттях в обсерваторії ун-ту. Учень В.К.Цераського. 1914 р. написав дипломний твір “Метод Хилла в теорії движениия Луны”, закінчив ун-т з дипломом першого ступеня і був залишений при ун-ті для підготовки до професорського звання. Член Московського т-ва любителів астрономії, неодноразово виступав з повідомленнями на зборах та колоквіумах.

У квітні 1915 р. за запрошенням О.Я.Орлова обійняв посаду обчислювача (пізніше був старшим обчислювачем) обсерваторії Новоросійського ун-ту. Того ж року склав магістерські іспити в Московському ун-ті. Працював в обсерваторії до 1922 р. У 1917-1920 рр. читав обов'язкові курси з астрономії на Одеських вищих жіночих курсах. 1919 р. став асистентом, а невдовзі викладачем кафедри астрономії та геодезії ун-ту, вів практичні заняття зі сферичної астрономії. 1920 р. викладав у Фізико-математичному ін-ті. З кінця 1922 р. і до кінця життя працював у Сімеїзькому відділенні Пулковської обсерваторії, у 1934-1936 рр. був її завідувачем. Завідував тамтешньою бібліотекою і до 1950 р. – лабораторією. Під час Великої Вітчизняної війни з частиною співробітників Сімеїзької обсерваторії працював в Абастуманській астрофізичній обсерваторії АН Грузинської РСР, після повернення до Криму брав активну участь у реконструкції обсерваторії.

Член комісії з променевих швидкостей та підкомісії зі спектрально-подвійних зірок Міжнародного астрономічного союзу. Захоплювався археологією, краєзнавством, був знавцем Криму.

Наукові праці – з класичних розділів астрономії та астрофі-

зики. У 1922-1928 рр. брав участь у фотографічних спостереженнях малих планет, відкрив значну кількість цих планет, дев'ять з них дістали назви (Ольберсія, Мусоргська, Комсомолія та ін.). У 1927-1929 рр. відкрив ряд змінних зірок. З 1928 р. майже цілком присвятив себе дослідженню променевих швидкостей зірок. Визначив радіальні швидкості понад 400 зірок. Разом з Г.А.Шайном склав унікальний каталог променевих швидкостей, що відрізняється великою точністю. Відкрив кілька десятків нових спектрально-подвійних зірок, зокрема зірку НД 161817 з однією з найбільших у Галактиці променевих швидкостей – 360 км/с. 1925 р. брав активну участь у монтажі 40-дюймового телескопа-рефлектора, що був на той час найбільшим у Радянському Союзі та третім за розміром у Європі. Провів на ньому близько двох тисяч нічних годин спостережень. 1934 р. разом з Г.А.Шайном отримав щілинні спектрограми яскравої нової зірки, що спалахнула того року. 1936 р. разом з Г.А.Шайном брав участь в експедиції (до Омська), яка проводила спостереження сонячного затемнення. Там за допомогою щілинного спектрографа були отримані високоякісні знімки спектра корони. З 1938 р. брав участь у масових спектроскопічних спостереженнях Сонця, що велися в СРСР за єдиною програмою. Розробив ряд астрономічних приладів.

Один з авторів підручника “Курс астрофізики и звездной астрономии” (1951).

[Бібліографія праць В.О.Альбицького] // Астрономия в СССР за сорок лет: 1917-1957. – М., 1960. – С. 391 (1 назва), 567 (5 назв.), 608 (5 назв.).

Альбицкий Владимир Александрович // БСЭ. – 2-е изд. – М., 1950. – Т. 2. – С. 166.

Колчинский И.Г., Корсунь А.А., Родригес М.Г. Астрономы: Биограф. справ. – 2-е изд., доп. и перераб. – К., 1986. – 511 с.: портр.

Про В.О.Альбицького. – С. 14: портр.

Шайн Г.А. В.А.Альбицкий: Некролог // Изв. Крым. астрофиз. обсерватории. – 1953. – Т. 10. – С. 3-7: портр.

БАБИЧЕВ
Федір Андрійович

20 берез. (1 квіт.) 1869 – 28 лип. 1914

Народився в Одесі. 1889 р. закінчив 2-у одеську гімназію та вступив на математичне відділення фізико-математичного ф-ту Новоросійського ун-ту. Учень О.К.Кононовича. У 1899-1913 рр. працював астрономом-спостерігачем Одеської обсерваторії, фотографував сонячні плями астрографом Кука та провадив спектроскопічні спостереження сонячних протуберанців за допомогою спектроскопа, змонтованого на 65-дюймовому рефракторі Кука. Вів практичні заняття зі студентами; з 1910 р. викладав сферичну та теоретичну астрономію, космографію та геодезію в Новоросійському ун-ті та на Вищих жіночих курсах. Вів практичні заняття з курсистками у 1-й народній обсерваторії, в організації якої 1902 р. брав активну участь.

Викладав математику в 5-й гімназії, жіночій гімназії О.С.Белен де-Баллю, на курсах для підготовки вчителів, був головою педагогічної ради жіночої гімназії А.В.Горевої. Член правління, скарбник Одеського педагогічного т-ва взаємодопомоги.

Був також завідувачем обсерваторії Російського т-ва пароплавства і торгівлі, де організував передавання сигналів точного часу, отримуючи сигнали з Ейфелевої башти.

Член математичного відділення Новоросійського т-ва природознавців з 1898 р., член лиманної комісії т-ва. Влітку 1895 р. разом з О.С.Васильєвим та О.П.Ганським брав участь у складанні точної карти Андріївського (Куяльницького) лиману.

Був членом книговидавничого т-ва "Матезис", брав участь у підготовці каталогів видавництва.

А.К.Кононович: Некролог // Отчет о состояниии и деятельности Императорского Новороссийского университета за 1910 г. – О., 1911. – С. 33-41.

Бабичев Ф.А.: [Некролог] // Ист. вестн. – 1914. – Кн. 9. – С. 1066.

Видавництво “Mathesis” (1904-1925): Матеріали до історії та каталог книг / Одес. держ. наук. б-ка ім. М.Горького; Авт.-упоряд. І.Е.Рікун. – К.: Кн. палата України, 2002. – 60 с.: ілюстр.

Про Ф.А.Бабичева. – С. 6, 8, 13, 37.

БЕРКЕВИЧ
Леопольд Хомич

15(27) груд. 1828 – 12(24) трав. 1897

Народився у Польщі в м. Седльце у сім'ї лікаря. 1845 р. закінчив гімназію в Любліні, склав іспити при Варшавських педагогічних курсах і був направлений як пансіонер Царства Польського до Петербурзького ун-ту. 1849 р. закінчив ун-т зі ступенем кандидата. Учень О.М.Савича. Був залишений для підготовки до професорського звання, але прийняв призначення на посаду молодшого помічника директора Варшавської астрономічної обсерваторії. Провадив там метеорологічні спостереження; одночасно читав фізику, хімію та математику в середніх навчальних закладах Варшави. У травні 1862 р. поїхав у наукове відрядження до Німеччини для підготовки до професорського звання. Працював там під керівництвом П.А.Ганзена, Й.Ф.Енке, Х.А.Ф.Петерса, написав роботу, присвячену руху астероїда Ніоба. Наприкінці 1864 р. повернувся до Петербурга, склав магістерські іспити, а наступного року захистив магістерську дисертацію “Исследование общей пертурбации планеты Юоны, происходящей от действия на нее планеты Юпитера”. Того ж року був призначений доцентом на кафедрі астрономії Новоросійського ун-ту, згодом очолив кафедру. 1868 р. захистив докторську дисертацію “Исследование движения планеты Юоны”, був обраний екстраординарним, а наприкінці 1869 р. – ординарним професором. Був першим викладачем астрономічних курсів в ун-ті, читав лекції зі сферичної тригонометрії та космографії, що відповідає сучасним загальним курсам сферичної та загальної астрономії, а також курси практичної та теоретичної астрономії. Крім того, читав геометричні курси на кафедрі чистої математики.

Під керівництвом вченого 1866 р. був створений кабінет астрономії. Багато сил та енергії віддав організації університетської астрономічної обсерваторії, проектуванню будівлі, знаходженню коштів: будівництво почалося 23 червня 1870 р., а

3 серпня 1871 р. головна споруда обсерваторії була прийнята правлінням ун-ту. Брав активну участь у придбанні необхідного обладнання, 1871 р. їздив до Тіфліса для організації доставки в обсерваторію меридіанного кола. Учасник VI з'їзду природознавців і лікарів (Петербург, 1880), підтримав пропозицію про проведення наступного, сьомого, з'їзду в Одесі, підкресливши, що Одеса з її ясним небом представляє інтерес для всіх, хто цікавиться природою. Залишивши ун-т 1882 р., переїхав спочатку у Вільно, потім до Петербурга. Помер у Рязані.

Л.Х.Беркевич – засновник вищої астрономічної освіти і астрономічних досліджень в Одесі, спеціаліст у галузі небесної механіки, розробляв теорію збуреного руху астероїдів.

Член Німецького та Російського астрономічних товариств.

Bahn-Bestimmung der Niobe (71) // AN. – 1863. – Bd. 59. – S. 17-22.

Исследование общей пертурбации планеты Юноны, происходящей от действия на нее планеты Юпитера, принимая первые степени пертурбационных масс: Рассуждение, написанное для получения степени магистра астрономии. – С.Пб.: Тип. АН, 1865. – IV,59 с.

Исследование движения планеты Юноны // ЗИНУ. – 1868. – Т. 2. – С. 1-64.

Berechnung der allgemeinen durch die Planeten Mars, Jupiter und Saturn bewirkten Störungen der Juno bei ausschliesslicher Berücksichtigung der ersten Grade der Störungsmassen // AN. – 1866. – Bd. 72. – S. 1-32, 145-176, 289-316.

Беркевич Леопольд Фомич // Венгеров С.А. Критико-биографический словарь русских писателей и ученых. – С.Пб., 1892. – Т. 3. – С. 83-85.

Каретников В.Г. Беркевич Леопольд Хомич // Професори Новоросійського (Одеського) університету: Біогр. слов.: У 4 т. – О., 2000. – Т. 2. – С. 85-88: фотогр.

Л.Ф.Беркевич: [Некролог] // Изв. Рус. астрон. о-ва. – 1897. – Вып. 6. – С. 441.

Корпун Я.Ю., Цесевич В.П. Александр Константинович Кононович, выдающийся украинский астрофизик, его предшественники и ученики // ИАИ. – М., 1956. – Вып. 2. – С. 289-352.

Каретников В.Г. Основатель обсерватории Л.Ф.Беркевич // Страницы истории астрономии в Одессе: Сб. ст. – О., 1995. – Ч. 2. – С. 7-14: портр.

Блок **Євген Едуардович**

28 квіт. (10 трав.) 1847 – 1910

Народився в Курляндії в сім'ї обер-офіцера. 1867 р. вступив до Дерптського ун-ту, 1870 р. закінчив його зі ступенем кандидата. Ще студентом протягом двох років був помічником директора обсерваторії ун-ту. У 1871-1872 рр. працював позаштатним астрономом Пулковської обсерваторії. 1871 р. склав магістерські іспити. 1873 р. за рекомендацією О.В.Струве був обраний астрономом-спостерігачем обсерваторії Новоросійського ун-ту. Того ж року захистив у Дерптському ун-ті магістерську дисертацію “До питання про теорію заломлення світла у системі призм”.

У листопаді й грудні 1874 р. був у відрядженні в Керчі, де провадив спостереження за проходженням Венери через диск Сонця. Наступного року брав участь в астрономічному з'їзді у Лейдені, зробив там замовлення на приладдя до меридіанного кола обсерваторії. Влітку 1876 р. відвідав у Лондоні у Південно-Кенсінгтонському музеї виставку наукового приладдя. Осінь 1877 р. та зиму 1878 р. провів у науковому відрядженні у Пулковській обсерваторії. У квітні 1880 р. брав участь у геодезичних роботах, які велися в азіатській частині Туреччини, що відійшла до Росії.

У Новоросійському ун-ті читав практичну астрономію (1873-1877), а також по кафедрі чистої математики – “Способ найменших квадратів” (1874-1877). Для обчислення азимута Полярної зірки склав таблиці, що є допоміжними для визначення часу пасажним інструментом способом Деллена, та видав їх 1875 р. у Петербурзі німецькою мовою. Був активним спостерігачем комет.

У 1879-1881 рр. виконував обов'язки помічника цензора з внутрішньої цензури в Одеському присутствії. З 1880 р. був членом попечительства Одеського реального училища Св.Павла. Наприкінці 1885 р. залишив роботу в обсерваторії за власним бажанням.

Активний член Одеського яхт-клубу.

Hilfstafeln zur Berechnung der Polaris-Azimuthen zunächst mit Rücksicht auf die Zeitbestimmung im Verticalen des Polarsternes. – St.-Pbg.: Druck. Akad. Wiss., 1875. – 39 s.

Über ein neues Repsold'sches Reflexionsinstrument // Vierteljahrsschrift der astronomischen Gesellschaft. – 1877. – Bd. 12. – S. 309-313.

ВІТКОВСЬКИЙ
Йосип (Йосип-Маріан-Матвій) Йосипович

9 (21) лют. 1892 – 1976

Народився в Одесі в родині лікаря. Початкову освіту здобув удома, 1910 р. закінчив із срібною медаллю 4-у одеську гімназію. У 1910-1914 рр. вчився на математичному відділенні фізико-математичного ф-ту Новоросійського ун-ту. Випускні іспити склав у березні 1916 р., твір з астрономії був присвячений способам обчислення власних рухів сонячних плям, одержав диплом 1-го ступеня і був залишений на два роки професорським стипендіатом по кафедрі астрономії. Цей термін було продовжено до липня 1919 р. Учень О.Я.Орлова. Одночасно викладав фізику та космографію у чоловічій гімназії М.С.Панченка. Працювати в обсерваторії почав ще студентом першого курсу, з січня 1917 до квітня 1919 р. був на посаді асистента. Вів службу часу, спостерігав та фотографував комети, пізніше зібраний ним матеріал був використаний К.Д.Покровським. 1917 р. надрукував допоміжні таблиці для обчислень орбіт комет.

1919 р. іммігрував до Польщі. Працював старшим асистентом Астрономічної обсерваторії Ягеллонського ун-ту (Краків), керованій Т.Банахевичем. 1922 р. зайняв штатну посаду ад'юнкта. 1928 р. захистив дисертацію "Покривання зірки 6 G Librae Юпітером та його супутником Ганімедом 12-13 серпня 1911 р.". З 1920 р. вів магнітні та сейсмологічні виміри на станції при обсерваторії. 1929 р. дістав звання професора та очолив Астрономічну обсерваторію Познаньського ун-ту. Під його керівництвом почалася інтенсивна розбудова обсерваторії, вона поповнилася новим обладнанням та інструментами, значно зросли фонди бібліотеки, налагодився обмін публікаціями з найкрупнішими обсерваторіями світу. Створив у Познані зразкову службу часу. У 1933-1935 рр. – декан математично-природничого ф-ту Познаньського ун-ту, у 1936-1938 рр. – заступник декана.

На початку Другої світової війни, коли до Познані підійшли німецькі війська, Вітковський увійшов до складу адміністративного комітету ун-ту, який мав організувати охорону університетського майна від розграбування. Був заарештований гестапо, але через десять днів його звільнили. Зміг переїхати до Кракова, де впродовж кількох місяців працював у Польському Червоному Хресті. За допомогою Т.Банахевича був прийнятий асистентом до обсерваторії; працював там до визволення міста. У ті роки продовжував наукову діяльність, екзаменував студентів, передавав метеорологічні дані підпільним військовим організаціям. У березні 1945 р. повернувся до Познані, знову очолив Астрономічну обсерваторію, доклав багато зусиль до поновлення її діяльності, зокрема для повернення параболічного дзеркала, вивезеного до Австрії. Були продовжені перервані війною фотографування малих планет та комет, спостереження покривання зірок Місяцем та затемнених зірок, 1949 р. (вперше у Польщі) був відкритий астероїд Познанія. 1945 р. почалася й активна педагогічна діяльність вченого, він очолив кафедру астрономії Познанського ун-ту. Під його керівництвом в обсерваторії щороку працювало близько 50 студентів, велася підготовка магістрів та докторів наук.

Після широтної конференції у Москві (1949), де було поставлено питання про організацію широтних спостережень у Польщі та співпрацю Познанської обсерваторії з широтною станцією в Іркутську, Вітковський очолив роботу з організації, будівництва та обладнання Широтної обсерваторії у Боровці (нині Астрогеодинамічна обсерваторія), був її директором у 1955-1965 рр.

У 1920-1953 рр. брав участь у 10 наукових експедиціях, зокрема у гравіметричній експедиції на трасі Гдиня-Варшава (1926), експедиції вимірів географічної довготи, організованій Геодезичним комітетом країн Балтії (1929), експедиціях із спостереження сонячних затемнень (1932, 1936, 1953). Був учасником близько 60 наукових міжнародних симпозіумів, конференцій, конгресів.

Багато часу вчений віддавав редакторській роботі, яка почалася ще 1920 р., у Краківській обсерваторії, у 1925-1955 рр. був заступником редактора, у 1956-1966 рр. – головним редактором заснованого Т.Банахевичем журналу "Acta Astronomica".

У 1946-1972 рр. редагував Іноземний бюллетень Польського товариства друзів науки (серія В).

Член-кореспондент Польської академії наук (з 1947), секретар Польського астрономічного т-ва (з 1920), член Французького астрономічного т-ва, Міжнародного астрономічного союзу та ін.

Вчитель багатьох польських астрономів, серед яких десять здобули докторський ступінь. Активний популяризатор астрономії, виступав з публічними лекціями в різних аудиторіях, на радіо і телебаченні.

Автор близько 170 праць з практичної та теоретичної астрономії, небесної механіки, геодезії, астрометрії, історії астрономії, популярної астрономії. Основні праці присвячені вивченню малих планет та комет, обчисленню їхніх орбіт, спостереженню та завбаченню покривання зірок Місяцем, завбаченню покривання Венери Місяцем, дослідженню змінних та затемнених зірок, проблемам обертального руху Землі.

Таблицы для решения уравнения Гаусса $\sin(z-q)=m \sin^4 z$ / Астрон. обсерв. ИНУ. – О., [1917]. – [4] с.

Служба широты в Польше // Тр. 11-й Всесоюз. астрометр. конф. – Л., 1955. – С. 193-195.

Широтные и долготные работы на астрономической станции Польской академии наук в Боровце // Тр. 14-й Астрометр. конф. – Л., 1960. – С. 95-102: ил.

Witkowski Józef // Encyklopedia Powszechna PWN. – Warszawa, 1976. – Vol. 4. - P. 663.

[Про Й.Й.Вітковського] // Encyklopedia popularna PWN. – Warszawa, 1982. – S. 858.

Witkowski Józef // Wielka Ilustrowana Encyklopedia Powszechna. – Kraków. – Vol. 18. - P. 158.

Kołaczek B. Józef Witkowski // Geodezja i kartografia. – 1976. – Vol. 24, № 4. – P. 223-224.

ДЮКОВ
Іван Олександрович

25 трав. (6 черв.) 1888 – 25 черв. 1961

Народився в с. Поречье, Кашинського повіту, Тверської губ., у сім'ї священика. 1912 р. закінчив математичне відділення фізико-математичного ф-ту Юр'євського ун-ту зі ступенем кандидата фізико-математичних наук. Ще студентом зацікавився астрономією, працював в обсерваторії ун-ту, 1911 р. разом з однокурсником Е.Бюсом вів спостереження метеорного потоку Персеїд із пунктів Тарту та Ельва. Впродовж кількох років працював у Ризі: викладав математику в гімназії Миколи I, фізику – в Ломоносовській жіночій гімназії. У вересні 1919 р. розпочав підготовку до професорського звання по кафедрі астрономії Новоросійського ун-ту. До 1921 р. працював молодшим астрономом астрономічної обсерваторії та викладав у Фізико-математичному ін-ті. Впродовж 1920-1921 рр. виконав 2500 астрометричних спостережень за допомогою меридіанного кола і визначив положення 125 біляполюсних зірок. Член Новоросійського т-ва природознавців; у грудні 1919 р. на засіданні т-ва прочитав доповідь “Спостереження Персеїд у 1918 і 1919 роках”.

1921 р. переїхав до Казані. У 1921-1941 рр. працював у Енгельгардтівській обсерваторії (спостерігач, професор). У 1921-1931 рр. виконав дві програми спостережень. В першій велися спостереження схилень 179 зірок фундаментального каталогу Ауверса; вони були використані при складанні нових каталогів – генерального каталогу Босса та третього фундаментального каталогу Німецького астрономічного т-ва. За другою програмою були проведені спостереження за відносними схиленнями 207 зірок для складання програми зірок зеніт-телескопа Полтавської гравіметричної обсерваторії. Виконав понад 1700 спостережень малих планет на 12-дюймовому рефракторі. У 1932-1933 рр. на меридіанному колі виконав роботу з визначення відносних схилень зірок.

У 1920-і роки брав участь у численних гравіметричних експедиціях. 1927 р., за пропозицією О.Я.Орлова, виконав гравіметричне поєднання Полтавської гравіметричної обсерваторії з Енгельгардтівською. У 1930-і роки працював над матеріалами варіометричної експедиції Енгельгардтівської астрономічної обсерваторії.

Викладав у Казанському ун-ті, професор, доктор фізико-математичних наук (1946), з 1937 р. очолював кафедру геодезії та гравіметрії, у 1947-1951 рр. очолював об'єднану кафедру астрономії, проректор з наукової роботи (1937-1938, 1941-1952). Читав описову, сферичну, теоретичну астрономію, спецкурси з вищої геодезії та картографії, техніки наукових обчислень, астрометрії, гравіметрії. У 1941-1958 рр. – директор Казанської міської астрономічної обсерваторії.

Заслужений діяч науки РСФСР (1947) і Татарської АРСР (1945). Очолював комісію з слабких зірок (з 1938) та Астрометричну комісію АН СРСР (1942-1946). Активний член ВАГТ, на I Всесоюзному астрономо-геодезичному з'їзді (Москва, 17-21 січ. 1934) був обраний до складу правління ВАГТ.

Основні праці – у галузі астрометрії та гравіметрії. Багато років займався абсолютними визначеннями схилень на меридіанному колі, написав монографію, присвячену порівнянню різних способів абсолютного визначення схилень на основі аналізу меридіанних спостережень, запропонував оригінальний меридіанний інструмент спеціально для визначення схилень шляхом виміру сум та різниць зенітних відстаней пар зірок.

Белькович И.В., Киселева В.Г. Иван Александрович Дюков: Астроном: Библиогр. материалы / Под общ. ред. К.П.Ситникова. – Казань: Татгосиздат, 1945. – 9 с.: портр.

[Бібліографія праць І.О.Дюкова] // Астрономия в СССР за сорок лет: 1917-1957. – М., 1960. – С. 398 (17 назв.), 426 (1 назв.), 496 (2 назв.), 570 (1 назв.), 688 (1 назв.).

Дюков Иван Александрович // БСЭ. – 2-е изд. – М., 1952. – Т. 15. – С. 354.

ЖАРДЕЦЬКИЙ
Венцеслав (В'ячеслав) Сигізмундович

3 (16) квіт. 1896 – 21 жовт. 1962

Народився в родині польського політичного діяча. У 1905-1913 рр. вчився в Рішельєвській гімназії (Одеса), яку закінчив із срібною медаллю. 1913 р. вступив на математичне відділення фізико-математичного ф-ту Новоросійського ун-ту. Учень О.Я.Орлова, який високо оцінив його дослідження спектра змінної зірки ета Орла, виконане у Пулковській обсерваторії влітку 1916 р. під керівництвом А.А.Белопольського. 1917 р. закінчив ун-т з дипломом 1-го ступеня і був залишений для підготовки до професорського звання по кафедрі астрономії та геодезії. Повинен був працювати протягом року в Пулковській обсерваторії, але революційні події в країні змусили його залишитися в Одесі. У грудні 1917 р. почав працювати в обсерваторії ун-ту і готуватися до магістерських іспитів. У квітні наступного року проводив порівняння хронометрів, а у січні й лютому 1919 р. – вивірення секстантів суден Чорноморського флоту. Обчислив попередню орбіту малої планети Schilles'a. У весняному семестрі 1918 р. слухав курс А.Д.Білімовича "Теорія пружності", а в осінньому – курс О.М.Ляпунова "Основи гідростатичної теорії фігури небесних тіл". Наступного року брав участь у копіюванні рукописів О.М.Ляпунова. Був залучений до коректування "Логарифмічних таблиць" А.Р.Орбинського та курсу теоретичної астрономії О.Я.Орлова. У 1918-1919 рр. виконував обов'язки помічника секретаря Математичного відділення Новоросійського т-ва природознавців. З кінця березня по кінець листопада 1919 р. був у Добровольчій армії, служив санітаром Червоного Хреста, начальником санітарного поїзда. Після повернення до Одеси поновив роботу в обсерваторії, почав викладати у Фізико-математичному ін-ті.

У другій половині 1920 р. емігрував. Оселився в Белграді. Викладав у Белградському ун-ті (з 1926 – доцент, з 1929 – екстраординарний, з 1939 – ординарний професор). 1929 р. під

керівництвом А.Д.Білімовича написав та захистив докторську дисертацію. Під впливом професора Белградського ун-ту академіка М.Міланковича виконав ряд праць з небесної механіки. Як член правління Російського наукового ін-ту (Белград) брав участь у роботі над “Матеріалами для бібліографії російських наукових праць за кордоном”. 1941 р. Белград було окуповано німецькими військами і вчений залишив ун-т. 1945 р. переїхав в Австрію до м. Граца, був професором фізики та астрономії ун-ту, у 1946-1947 рр. виконував обов'язки директора Ін-ту фізики та астрономії, у 1947-1949 рр. викладав геофізику у Вищій технічній школі.

1949 р. виїхав у США. До кінця життя був позаштатним науковим співробітником Ламонтської геологічної обсерваторії Колумбійського ун-ту, з 1951 р. – також професором Механічного коледжу цього ун-ту. Останні чотири роки життя як член Американського геофізичного союзу працював над проектом, метою якого було налагодження тісних міжнародних зв'язків у галузі геологічних наук.

Автор праць з небесної механіки; багаторічні дослідження підсумовані у монографії “Теорія небесних тіл” (1958). Вивчав також розповсюдження хвиль та сейсмологію, разом з М.Ірвінгом та Ф.Пресом написав книгу “Розповсюдження хвиль у тонких шарах” (1955). Зробив значний внесок у теорію зонального обертання Землі, про одержані результати доповів на Міжнародному конгресі математиків (Кембридж, США, 1950), остання стаття з цієї тематики “Періодичні полярні рухи та деформація земної кори” побачила світ за тиждень до смерті вченого.

Блискучий лектор, автор підручників “Гідромеханіка” (1933), “Теоретична фізика” (1940). Член Американського математичного т-ва, Американського геодезичного союзу, Нью-Йоркської академії наук.

Помер у м. Елкінсі (Західна Вірджінія). Щороку у Ламонтській обсерваторії читається лекція, присвячена пам'яті вченого.

Син ученого О.Жардецький – директор Станфордської лабораторії магнітного резонансу (США).

●
Исследование спектра переменной η Aquilae // Изв. Николаев. глав. астрон. обсерватории. – 1917. – № 83. – С. 213-227.

Recherches mathématiques sur l'évolution de la terre. – Belgrade, 1935. – VI, 202 p., 1 l. ill. (maps), diags.

Theories of figures of celestial bodies / Foreword by O.Struwe. – New York: Interscience Publishers, [1958]. – 186 p.: ill.

Кононович
Олександр Костянтинович

31 січ. (12 лют.) 1850 – 5 (18) трав. 1910

Народився в Таганрозі в сім'ї обер-офіцера митниці. 1867 р. закінчив Рішельєвську гімназію в Одесі і вступив на математичне відділення фізико-математичного ф-ту Новоросійського ун-ту; спеціалізувався з астрономії, виконав обчислення допоміжних таблиць для обсерваторії, вивчав літературу з затемнень. 1871 р. закінчив ун-т зі ступенем кандидата, був залишений професорським стипендіатом по кафедрі астрономії, а також склав іспити на звання учителя гімназії. 1873 р. склав магістерські іспити і на початку наступного року виїхав у наукове дворічне відрядження до Німеччини: слухав лекції Г.Гельмгольца з фізики в Берлінському ун-ті, працював у В.Ферстера в Берлінській обсерваторії та Обчислювальному ін-ті, слухав лекції з астрофізики Й.Целльнера. Останній керував його астрофотометричними спостереженнями, теоретичними дослідженнями Кононовича керував Е.Г.Брунс. За пропозицією А.Ауверса вчений виконав працю “Обчислення орбіти подвійної зірки γ Virginis”, яка стала складовою частиною магістерської дисертації. У 1876-1881 рр. О.К.Кононович викладав математику і фізику в Рішельєвській гімназії. 1876 р. надрукував першу частину магістерської дисертації “Способы вычисления орбит двойных звезд”, а чотири роки потому – другу: “Вычисление орбиты двойной звезды γ Virginis”. Захист магістерської дисертації “Определение орбит двойных звезд с приложением к вычислению орбиты γ Virginis” відбувся 1880 р. у Новоросійському ун-ті.

1881 р. вченого було затверджено на посаді доцента, завідувача кафедри астрономії та директора обсерваторії. Кононович майже тридцять років очолював обсерваторію, завдяки його зусиллям вона була обладнана необхідними приладами та інструментами, у тому числі й тими, які винайшов і виготовив механік Й.А.Тимченко, першою роботою якого для обсерваторії

було вдосконалення фотометра, другим винаходом був перший в Росії спектрогеліограф, а третім – ширококутний астрограф – фотографічний телескоп для фотографування неба, робота над останнім була припинена через смерть Кононовича, прилад був добудований вже після смерті Тимченка. В обсерваторії були створені умови, необхідні для проведення інтенсивної дослідницької роботи. 1892 р. вчений разом з М.Д.Цветіновичем почав регулярне спостереження протуберанців, а 1894 р. – фотографування сонячних плям, продовжене пізніше Ф.А.Бабичевим.

У березні 1883 р. вчений захистив докторську дисертацію “Фотометрические исследования планет Марса, Юпитера и Сатурна” (опоненти – М.О.Умов і Ф.Н.Шведов) і був обраний екстраординарним, а через три роки – ординарним професором кафедри астрономії та геодезії. Викладав теоретичну, сферичну, практичну астрономію, сферичну тригонометрію, теорію пертурбацій, сферичну геодезію. У червні 1906 р. дістав звання заслуженого професора. У 1884-1888 та 1892-1896 рр. був секретарем ф-ту, у 1897-1904 рр. – деканом, неодноразово виконував обов’язки ректора. У 1906-1910 рр. викладав астрономію на Вищих жіночих курсах. Член Новоросійського т-ва природознавців (з 1877), читав публічні лекції з астрономії. Брав участь у роботі VII з’їзду природознавців і лікарів (Одеса, 1883).

О.К.Кононович був одним з піонерів астрофізичних досліджень в Російській імперії, зробив ряд фотометричних вимірів Марса, Юпітера і Сатурна, вів регулярне фотографування поверхні Сонця та вимір положень сонячних плям (у колекції понад 1500 фотографій), систематично спостерігав протуберанці. Перші праці присвячені обчисленню орбіт подвійних зірок. Велике значення для розвитку астрономічних досліджень в Україні мала діяльність вченого як директора обсерваторії Новоросійського ун-ту, яка завдяки йому стала важливим науковим центром. Його учнями були М.Д.Цветінович, І.Ю.Тимченко, А.Р.Орбинський, М.М.Доніч, О.П.Ганський, В.В.Стратонов, О.С.Васильєв, Ф.А.Бабичев.

●
Способы вычисления орбит двойных звезд // ЗИНУ. – 1876. – Т. 18, ч. ученая. – С. 57-104; Т. 19, ч. ученая. – С. 1-38.

Независимое от исчисления Ламберта определение albedo белого картона // ЗМОНОЕ. – 1879. – Т. 2. – С. 1-54, 2 л. черт.

Вычисление орбиты двойной звезды γ Virginis // ЗИНУ. – 1880. – Т. 31, ч. ученая. – С. 175-206.

Закон отражения света различной длины волны от поверхности гипса // ЗИНУ. – 1880. – Т. 29, ч. ученая. – С. 107-129, 1 л. черт.

Фотометрические исследования планет Марса, Юпитера и Сатурна // ЗИНУ. – 1883. – Т. 37, ч. ученая. – С. 63-139.

Über die Albedodes Planeten Mars // AN. – 1884. – Bd. 109. – S. 185-192.

[Beobachtungen der Sonnenfinsterniss 1887 Aug. 18-19] // AN. – 1888. – Bd. 118. – S. 24-26.

[Спостереження затемнення Місяця 23/V 1891 г.] // AN. – 1892. – Bd. 129. – S. 88-90.

[Спостереження проходження Меркурія по диску Сонця 9/V 1891 р.] // AN. – 1892. – Bd. 129. – S. 85-88.

[Повідомлення про діяльність Одеської обсерваторії] // Изв. Рус. астрон. о-ва. – 1892. – № 1. – С. 176-178.

[Sonnenfinsternisse 23/V und 6/VI 1891] // AN. – 1892. – Bd. 129. – S. 85-90.

Сферическая астрономия: Лекции, чит. в 1892-1893 гг. – О., 1893. – 218 с.: черт.

Наблюдения над поверхностью Юпитера // Изв. Рус. астрон. о-ва. – 1894. – № 2. – С. 54-59.

Observations des protubérances solaires faites á l'observatoire d'Odessa du mois d'août 1892 jusqu'au mois d'août 1893 / Coaut.:

A.Orbinsky, N.Zwietinowitsch // ЗИНУ. – 1896. – Т. 69, ч. ученая. – С. 225-262, 6 табл.

Sur la résolution du système des équations linéaires á trois inconnues par la méthode des moindres carrés // ЗИНУ. – 1896. – Т. 69, ч. ученая. – С. 463-468.

Observations des protubérances solaires faites á l'observatoire d'Odessa du mois d'août 1893 jusqu'au mois de janvier 1897 // ЗИНУ. – 1900. – Т. 79, ч. ученая. – С. 261-346, XVI табл. черт.

Observations des protubérances solaires faites á l'observatoire d'Odessa du mois de janvier 1897 jusqu'au mois de janvier 1901 // ЗИНУ. – 1901. – Т. 84. – С. 1-52, XII табл. черт.

Observations des taches et des facules solaires faites á l'observatoire d'Odessa du mois septembre 1894 jusqu'au mois juin 1895 // ЗИНУ. – 1908. – Т. 95, ч. ученая. – С. 255-382, III табл.: черт.

Кононович Александр Константинович // БСЭ. – 3-е изд. – М., 1973. – Т. 13. – С. 34.

Кононович Олександр Костянтинович // УРЕ. – К., 1962. – Т. 7. – С. 164. – Те саме // УРЕ. – 2-е изд. – К., 1987. – Т. 2. – С. 138.

Колчинский И.Г., Корсунь А.А., Родригес М.Г. Астрономы: Биограф. справ. – 2-е изд., доп. и перераб. – К., 1986. – 511 с.: портр.
Про О.К.Кононовича. – С. 160: портр.

Волянська М.Ю., Каретников В.Г. Кононович Олександр Костянтинович // Професори Новоросійського (Одеського) університету: Біограф. слов. – О., 2000. – Т. 3. – С. 96-99: фотогр.

Кононович: Некролог // Ист. вестн. – 1910. – Т. 71, № 7. – С. 345.

Бабичев Ф.А. А.К.Кононович: Некролог // Отчет о состоянии и деятельности Императорского Новороссийского университета за 1910 г. – О., 1911. – С. 33-41.

Орбинский А.Р. О.К.Кононович: [Некролог] // Изв. Рус. астроном. о-ва. – 1911. – Вып. 17, № 2. – С. 33-37.

Корпун Я.Ю., Цесевич В.П. Александр Константинович Кононович, выдающийся украинский астрофизик, его предшественники и ученики // ИАИ. – М., 1956. – Вып. 2. – С. 289-352: фотогр.

Мельников О.А. К истории развития астроспектроскопии в России и в СССР // ИАИ. – М., 1957. – Вып. 3. – С. 9-258.

Про О.К.Кононовича. – С. 31: портр.

Корпун Я.Ю., Цесевич В.П. Директора обсерватории Л.Ф.Беркевич, А.К.Кононович // Страницы истории астрономии в Одессе: Сб. ст. – О., 1994. – Ч. 1. – С. 26-30.

Ляпін
Микола Михайлович

31 жовт. (12 листоп.) 1884 – 16 лип. 1963

Народився в Москві в купецькій сім'ї. 1901 р. закінчив там Олександрівське комерційне училище і був удостоєний звання особистого почесного громадянина. Того ж року вступив вільним слухачем на математичне відділення фізико-математичного ф-ту Московського ун-ту. 1904 р., ще до закінчення курсу, за пропозицією В.К.Цераського був прийнятий понадштатним астрономом до Пулковської обсерваторії, де працював під керівництвом С.К.Костинського і Ф.Ф.Вітрама. 1907 р. був змушений звільнитися через хворобу. 1910 р. склав екстерном іспити в Юр'євському ун-ті і дістав ступінь кандидата фізико-математичних наук. Короткий час викладав математику в середньому технічному училищі в Москві (1911) і в Кременчуцькому комерційному училищі (1911-1912). У 1912-1913 рр. продовжував освіту за кордоном, слухав у Парижі лекції з математики та механіки П.Е.Аппеля, Ж.В.Буссінеска, Е.Гурса, знайомився з англійськими обсерваторіями, оптико-механічними інститутами та університетами; був обраний членом Лондонського королівського астрономічного т-ва.

У вересні 1913 р. за клопотанням О.Я.Орлова був затверджений на посаді понадштатного асистента при кафедрі астрономії та геодезії Новоросійського ун-ту, а у грудні того ж року – на посаді астронома-спостерігача астрономічної обсерваторії. У серпні 1914 р. вів спостереження повного сонячного затемнення у Феодосії, де йому вдалося зробити чотири чудових фотографії сонячної корони. Детально дослідив меридіанне коло, хронометри та годинники обсерваторії.

Через революційні події 1917 р. не зміг у повному обсязі скласти магістерські іспити у Московському ун-ті.

У 1920-1922 рр. – віце-директор Одеської державної астрономічної обсерваторії, водночас викладач Фізико-математичного ін-ту та ОПІ.

Член математичного відділення Новоросійського т-ва природознавців, голова астрономічної секції Одеського відділення РТЛС (1921-1922).

У 1922-1924 рр. – професор кафедри астрономії Кримського ун-ту, з 1924 до 1953 р. очолював кафедру астрономії Ростовського ун-ту. Під час Великої Вітчизняної війни вчений організував роботу кафедри в м. Ош, Киргизької РСР, куди був евакуйований ун-т.

Автор близько 30 праць з астрометрії, практичної астрономії, небесної механіки та математики. 1906 р. на астрографі у Пулково вперше в Росії відкрив малу планету (1906 WD); це відкриття було підтверджене професором Гейдельберзького ун-ту М.Вольфом. У працях 1911 та 1912 рр. використав для обчислення орбіти комети “1910 а” метод Лапласа. Деякі праці з теоретичної механіки та навчальний посібник “Введение в механическую теорию фигуры Земли в связи с внутренним её строением” залишилися ненадрукованими. Велику увагу приділяв популяризації астрономії. Його учнями були відомі астрономи Д.Я.Мартинов, М.С.Ейгенсон, Є.Я.Перепьолкін.

[Бібліографія праць М.М.Ляпіна] // Математика в СССР за сорок лет: 1917-1957. – М., 1959. – Т. 2: Библиография. – С. 432-433 (4 назв.).

[Бібліографія праць М.М.Ляпіна] // Астрономия в СССР за сорок лет: 1917-1957. – М., 1960. – С. 404 (2 назв.).

Ляпин М.М. // Укр. мат. бібліографія. – К., 1963. – С. 218-219 (5 назв.).

Наблюдение Луны, Кратера Mösting A и больших планет репсольдовским меридианным кругом Одесской университетской обсерватории // ЗИНУ. Физ.-мат. ф-т. – 1914. – Вып. 4. – С. 25-48.

Исследование относительных достоинств хронометров и часов, принадлежащих Одесской университетской обсерватории // ЗИНУ. Физ.-мат. ф-т. – 1915. – Вып. 6. – С. 49-61.

Исследование систематических ошибок делений меридианного круга Одесской университетской обсерватории // ЗИНУ. Физ.-мат. ф-т. – 1915. – Вып. 6. – С. 1-32.

Исследование фигуры цапф меридианного круга Одесской университетской обсерватории // ЗИНУ. Физ.-мат. ф-т. – 1915. – Вып. 6. – С. 33-48.

Дейч А.Н. К биографии С.К.Костинского: (По архивным материалам) // ИАИ. – М., 1957. – Вып. 3. – С. 611-624.

Про М.М.Ляпина. – С. 618-619.

Батырев А.А. Николай Михайлович Ляпин: [Некролог] // Астрон. циркуляр. – 1963. – № 256. – С. 3-4.

МИХАЛЬСЬКИЙ
Микола Мар'янович

29 лип. (10 серп.) 1886 – 22 лют. 1942

Народився в с. Попова Гребля, Подільської губ. (нині с. Червона Гребля, Чечельницький р-н, Вінницька обл.), в родині залізничного службовця. Середню освіту здобув у 1-й київській гімназії. 1911 р. закінчив математичне відділення фізико-математичного ф-ту Київського ун-ту з дипломом I ступеня. Викладав у середніх навчальних закладах Катеринослава, зокрема в Катеринославському комерційному училищі. Брав участь у 2-му Всеросійському з'їзді викладачів математики (Москва, 27 груд. 1913 – 3 січ. 1914). Член Фізико-математичного т-ва при Київському ун-ті та Наукового т-ва при Катеринославському гірничому ін-ті.

З 1923 р. працював в Одеській астрономічній обсерваторії (з 1933 у складі ун-ту), був обчислювачем, ад'юнкт-астрономом, старшим науковим співробітником. У 1931-1934 рр. – також науковий співробітник Одеської філії Українського ін-ту математики, з 1936 р. працював на кафедрі астрономії. 1935 р. вченому за сукупністю праць було присвоєно звання професора. Читав лекції з теоретичної астрономії та небесної механіки.

У 1941 р. разом з університетом евакуювався до м. Майкопа, де очолив кафедру астрономії. Невдовзі захворів і помер.

М.М.Михальський – автор близько 50 праць з астрономії та математики. Основною галуззю наукових досліджень була небесна механіка, якою вчений зацікавився під впливом О.Я.Орлова. Досліджував рух великих планет та їхніх супутників, вивчав питання про визначення мас Юпітера та Сатурна за збуреннями, які вони викликають у русі астероїда Нестора Троянської групи, а також рух малих планет цієї групи. Провів докладне дослідження руху комети Понс-Віннеке та пов'язаних з нею метеорних потоків. Аналізуючи періодичне зближення цього метеорного рою з Юпітером, зробив висновок, що збурення,

викликані планетою у середній довготі рою, були причиною відхилення рою від зустрічей з Землею при поверненнях до Сонця у 1933 та 1939 роках. Він також встановив, що рої, які спостерігалися 1916 і 1927 р. не були ідентичними. Вчений був віртуозним обчислювачем, його математичні праці присвячені знаходженню способів спрощення та полегшення обчислень.

[Бібліографія праць М.М.Михальського] // Математика в СРСР за сорок лет: 1917-1957. – М., 1959. – Т. 2: Библиография. – С. 472 (4 назв.).

[Бібліографія праць М.М.Михальського] // Астрономія в СРСР за сорок лет: 1917-1957. – М., 1960. – С. 440 (11 назв), 478 (5 назв), 680 (1 назва).

Михальський М.М. // Укр. мат. бібліографія. – К., 1963. – С. 229 (6 назв).

Теория пленусов // Унив. изв. – К., 1915. – № 7: Науч. хроника. – С. 135-150.

Теория пленусов и ее применения // ВОФЭМ. – 1915. – № 631. – С. 164-169.

Обобщенные сочетания и размещения // ВОФЭМ. – 1916. – № 673-674. – С. 26-28.

Вековое неравенство долготы периоивия пятого спутника Юпитера. – [О.], 1928. – 44 с. – (Одес. астрон. обсерватория).

Збурення малої планети Ахіллес 588 за час 1906-1933 рр. // Тр. Одес. держ. ун-ту: Зб. астрон. обсерваторії ОДУ. – 1935. – Т. 1. – С. 15-27.

Орбіта малої планети Ахіллес 588 за спостереженнями 1906-1932 рр. // Тр. Одес. держ. ун-ту: Зб. астрон. обсерваторії ОДУ. – 1937. – Т. 2. – С. 21-36.

К появлению кометы Pons-Winneske в 1939 г. // Тр. Одес. держ. ун-ту: Зб. астрон. обсерваторії ОДУ. – 1940. – Т. 3. – С. 47-78.

Орбита малой планеты Гектор 624 по наблюдениям в 1907-1912 гг. // Тр. Одес. держ. ун-ту: Зб. астрон. обсерваторії ОДУ. – 1940. – Т. 3. – С. 31-46.

Волянська М.Ю., Каретніков В.Г. Михальський Микола Мар'янович // Професори Новоросійського (Одеського) університету: Біогр. слов. – О., 2000. – Т. 3. – С. 304-307: портр.

Михальський Н.М.: Некролог // Адыг. правда. – 1942. – 22 февр.

Михальський Николай Марьянович // За наук. кадри. – 1986. – 26 груд.

Олегов Г. Мастер небесной механики // Веч. Одесса. – 1987. – 3 янв.

Чуприна Р.И., Чевалкова Т.Н. Профессор Н.М.Михальский // Страницы истории астрономии в Одессе: Сб. ст. – О., 1995. – Ч. 2. – С. 26-28.

ОРБИНСЬКИЙ **Артемій Робертович**

3(15) серп. 1869 – 21 лют. 1928

Народився в Одесі. Син відомого одеського педагога, фінансиста, економіста, громадського діяча Р.В.Орбинського. 1887 р. закінчив Рішельєвську гімназію з золотою медаллю, 1892 р. – математичне відділення фізико-математичного ф-ту Новоросійського ун-ту з дипломом першого ступеня та золотою медаллю за твір “Пассажный инструмент и его приложения к определению географических координат”. Учень О.К.Кононовича, за його пропозицією був залишений професорським стипендіатом при ун-ті на три роки (1893-1895). В обсерваторії ун-ту спостерігав протуберанці та обробляв ці спостереження, фотографував супутники планет, брав участь в установці та дослідженні астрономічних інструментів.

Побував на практиці в Пулковській обсерваторії, допомагав А.А.Белопольському у вимірюваннях фотографій спектрів небесних світил, вимірював точні положення зірок, що входять у зоряне скупчення Гончих Псів, вів спостереження метеороного потоку Персеїд та спостереження на вертикальному колі та пасажному інструменті. Орбинський був одним із тих, хто закладав підґрунтя астрофізичних досліджень в Росії. 1895 р. запропонував новий оригінальний метод визначення променевих швидкостей зірок за спектрограмами, отриманими за допомогою призмової об'єктивної камери. Метод був випробований директором Потсдамської астрофізичної обсерваторії Г.К.Фогелем та застосований Г.А.Тиховим для визначення зміщення яскравих смуг у спектрі Нової зірки у сузір'ї Орла 1918 р.

З травня по вересень 1896 р. брав участь у Пулковській експедиції, яка провадила спостереження повного сонячного затемнення (с. Орловське на річці Амур).

У 1894-1912 рр. очолював Одеське відділення Пулковської обсерваторії, брав участь в організації роботи відділення, був спочатку позаштатним, а з 1901 р. – старшим астрономом об-

серваторії. Провів там ряд спостережень пасажним інструментом та вертикальним колом, зокрема спостерігав абсолютним методом прямі піднесення 400 зірок широкої екваторіальної зони. Слід відзначити, що точність результатів не поступалася точності пулковських спостережень. Всі роки існування відділення вів службу часу в Одесі. 1908 р., після смерті О.П.Ганського, був відряджений до Сімеїза для прийому обсерваторії, отримав там цікаві знімки комети Морхауза 1908 III і туманності Андромеди.

У 1899-1920 рр. працював у Новоросійському ун-ті (приват-доцент, 1917 р. обраний доцентом, 1920 р. – деканом фізико-математичного ф-ту), читав курси описової, сферичної, теоретичної та практичної астрономії, небесної механіки, геодезії, спецкурс з теорії збурень. У 1909-1920 рр. викладав також на Вищих жіночих курсах, був секретарем фізико-математичного ф-ту (1909-1911). У 1920-1921 рр. викладав астрономію у Фізико-математичному ін-ті; у 1921-1923 рр. – професор Ін-ту народної освіти. У 1920-1927 рр. – старший астроном Одеської астрономічної обсерваторії.

Був глибоко відданий своїй “alma mater”, 1893 р. подарував ун-ту 195 книг з бібліотеки батька, безкоштовно працював у фінансовій комісії ун-ту. Брав активну участь у житті міста, 1918 р. був товаришем міського голови, того ж року – членом організаційного комітету Політехнічного ін-ту (входив до складу фінансово-господарської комісії), членом правління, заступником голови правління Т-ва взаємного кредиту, головою педагогічної ради жіночої гімназії Г.Р.Березиної, брав участь у лекційному комітеті міської народної аудиторії.

А.Р.Орбинський зробив значний внесок у популяризацію науки, у розвиток книговидавничої справи в Одесі. Він був одним із засновників та активних співробітників книговидавничого т-ва “Mathesis” (1904-1925), здійснив переклад та наукове редагування близько тридцяти книг. Після закриття “Матезису” заснував власне видавництво наукової літератури “Омега” (1926-1928).

У 1921-1922 рр. був одним з редакторів відділу фізико-математичних і технічних наук “Журнала чистого и прикладного знання”.

Член Російського відділення Міжнародного союзу з дослі-

дження Сонця і математичного відділення Новоросійського т-ва природознавців (з 1895).

Nouvelle méthode de détermination des vitesses radiales des étoiles // AN. – 1895. – Bd. 138. – S. 9-12.

Observations des protubérances solaires faites à l'observatoire d'Odessa du mois d'août 1892 jusqu'au mois d'août 1893 / Coaut.: A.Kononowitsch, N.Zwietenowitsch // ЗИНУ. – 1896. – Т. 69, ч. ученая. – С. 225-262, 6 табл.

Die totale Sonnenfinsterniss am 9 August 1896. Über die Orientirung des Spectrographenspaltes für das von einem Heliostaten reflectirte Sonnenbild // Изв. Имп. АН. – 1897. – Т. 6. – С. 307-310.

Beobachtungen der Leoniden 1898 // AN. – 1898. – Bd. 148. – S. 153-154.

Die Odessaer Altheilung der Nicolai-Hauptstern-warte / Mitaut. O.Backlund. – St.-Pbg.: Druck. Akad. Wiss., 1899. – 18 s.: photogr.

Одесское отделение Николаевской главной астрономической обсерватории // ВОФЭМ. – 1901. – № 294. – С. 121-126.

La Succursale Malzof Simeis / Préf. O.Backlund. – St.-Pbg.: L'Imprimerial "Slovo", 1910. – 16 p., 2 f. ill. – (Observatoire Central Nicolas Poulkovo).

О.К.Кононович: [Некролог] // Изв. Рус. астрон. о-ва. – 1911. – Вып. 17, № 2. – С. 33-37.

Таблицы 4-значных логарифмов для школы и кабинета. – О.: Mathesis, 1919. – 20 с.

[Про А.Р.Орбинського] // Воронцов-Вельяминов Б.А. Очерки истории астрономии в России. – М., 1956. – С. 342-344: портр.

Видавництво "Mathesis" (1904-1925): Матеріали до історії та каталог книг / Одес. держ. наук. б-ка ім. М.Горького; Авт.-упоряд. І.Е.Рікун. – К.: Кн. палата України, 2002. – 60 с.: ілюстр.

Про А.Р.Орбинського. – С. 7, 9, 10, 13, 37.

ОРЛОВ
Олександр Якович

25 берез. (6 квіт.) 1880 – 28 січ. 1954

Народився у Смоленську в сім'ї священика. 1898 р. закінчив гімназію у Воронежі і вступив на математичне відділення фізико-математичного ф-ту Петербурзького ун-ту. Зацікавився астрономією; вивчав її під керівництвом С.П.Глазенапа, О.М.Жданова та астронома-спостерігача ун-ту М.О.Тачалова, надрукував кілька наукових статей. 1902 р. одержав диплом першого ступеня і був залишений при ун-ті для підготовки до професорського звання.

З початку 1903 і до середини 1905 р. був у науковому відрядженні за кордоном, вивчав у Сорбонні та Коллеж де Франс астрономію, математику і механіку, небесну механіку - в Лундському ун-ті (Швеція) під керівництвом директора обсерваторії К.-В.Шарльє, півроку працював у Геттінгенському ун-ті, де виконав низку праць з сейсмології під керівництвом Е.Віхерта.

Після повернення до Росії зайнявся розробкою питань сейсмології, не залишаючи теоретичної та практичної астрономії. У серпні 1905 р. був призначений другим позаштатним асистентом Юр'євської обсерваторії. Брав участь у сейсмічних спостереженнях та їх обробці, виступав із доповідями на засіданнях Постійної центральної сейсмічної комісії, редагував її бюлетні, став активним членом Т-ва природознавців при Юр'євському ун-ті (з 1906). Навесні 1906 р. комісія відрядила вченого для вивчення та усунення недоліків у роботі п'яти сейсмічних станцій на Кавказі. Наприкінці 1906 р. був призначений обчислювачем Пулковської обсерваторії, виконав спостереження зірок на зеніт-телескопі, ця річна серія широтних спостережень була першою серед праць вченого у галузі досліджень руху полюса. Наступного року став астрономом-спостерігачем Юр'євського ун-ту, а на початку 1909 р. – завідувачем Юр'євської сейсмічної станції та представником ун-ту в Постійній центральній сейсмічній комісії. З другого семестру 1909 р. як

приват-доцент почав читати курси лекцій з теорії сейсмічних приладів, небесної механіки та геодезії, керував практичними заняттями з гравіметрії та геодезії.

Продовжуючи сейсмологічні дослідження, вчений набув досвіду роботи з легкими маятниками Цельнера-Репсольда без згасання, які застосовувалися для запису сейсмічних коливань. У нього виникла думка використати їх для вивчення припливних коливань прямовисної лінії, завдяки цьому вдалося провести дуже точні ряди спостережень, що створили епоху в історії розвитку проблеми земних припливів. Ці дослідження стали основою магістерської дисертації “Первый ряд наблюдений с горизонтальными маятниками в Юрьеве над деформациями Земли под влиянием лунного притяжения”, яку вчений захистив 1910 р. в Петербурзькому ун-ті.

Наступного року вчений брав участь у Міжнародному сейсмологічному з'їзді у Манчестері, там він виступив з доповіддю про спостереження деформацій земної кулі і був обраний членом спеціальної комісії з вивчення припливних деформацій Землі. Того ж року відвідав Йерську обсерваторію Чиказького ун-ту в зв'язку з роботою з вивчення руху матерії у кометних хвостах. Вчений почав вивчення комет 1909 р. і присвятив цьому питанню 7 статей.

На Міжнародному сейсмологічному з'їзді була відзначена важливість створення земноприпливної станції у Сибіру. О.Я.Орлов запропонував організувати таку станцію у Томську. Восени 1911 р. під його керівництвом почалося її будівництво, систематичні спостереження почалися у вересні 1912 р. Влітку та восени того ж року вчений брав участь у гравіметричній експедиції Російського астрономічного т-ва до Західного Сибіру.

13 жовтня 1912 р. О.Я.Орлов був призначений екстраординарним професором по кафедрі астрономії і геодезії Новоросійського ун-ту та директором обсерваторії ун-ту. Провів велику реорганізаційну роботу в обсерваторії, добився розширення штату, оновив особистий склад, залучив студентів до наукової роботи. Під його керівництвом були виявлені та оброблені багаторічні ряди спостережень, зокрема вісімнадцятирічний ряд спостережень сонячних плям в Одесі. Вчений організував чистку, ремонт та дослідження інструментів обсерваторії, залучив до цієї роботи Й.А.Тимченка, який привів у задовільний стан

меридіанне коло. При обсерваторії була створена механічна майстерня, завдяки чому були відремонтовані вертикальне коло, пасажний інструмент і шестидюймовий рефрактор Кука. Вченому вдалося добитися виділення коштів на будівництво павільйонів та нової будівлі обсерваторії, він також створив при обсерваторії бібліотеку.

1915 р. вчений захистив у Петроградському ун-ті докторську дисертацію “Результаты юрьевских, томских и потсдамских наблюдений над лунно-солнечными деформациями Земли” і був затверджений ординарним професором ун-ту. Читав курси сферичної, практичної й теоретичної астрономії, небесної механіки, вищої геодезії, спецкурс з теорії кометних хвостів. Були надруковані “Лекции по сферической астрономии” (1915) та “Курсы теоретической астрономии” (1920-1921). Вів практикум із студентами, постійно залучав їх до наукової роботи. У 1913-1919 рр. вчений викладав також на Вищих жіночих курсах, на економічному ф-ті ОПІ, у 1920-1921 рр. – у Фізико-математичному ін-ті, у 1924-1927 рр. – на ф-ті профосвіти ІНО.

У 1916 й 1917 рр. разом з Д.В.П'яковським здійснив гравіметричні експедиції на Алтай для визначення сили тяжіння. У 1919-1921 рр. за пропозицією Морського відомства очолив роботу з відновлення триангуляційної мережі по берегах Чорного моря від Дністра до Дніпра, організував складання та видання морських астрономічних щорічників. За його ініціативою в Одесі та на її околицях було проведено повторне високоточне нівелювання з метою вивчення зсувів та боротьби з ними.

Член Новоросійського (з 1913) і Одеського (з 1923) товариств природознавців. Доставив у Петроград до Академії наук рукописи О.М.Ляпунова, виступив з доповіддю на спеціальному засіданні т-ва, присвяченому пам'яті видатного вченого (14 березня 1920 р.). Систематично виступав з доповідями на засіданнях т-ва.

У квітні 1917 р. брав участь у 1-му Всеросійському з'їзді астрономів. У 1919-1924 рр. вчений суміщав роботу в Одесі з організаційною та викладацькою діяльністю у Києві: був обраний професором Київського ун-ту, деканом геодезичного ф-ту Військово-інженерної академії. У 1919-1922 рр. був академіком ВУАН, створив астрономо-геодезичне обчислювальне бюро.

З кінця 1924 р. Орлов почав працювати над організацією

Полтавської гравіметричної обсерваторії, очолював її у 1926-1934 (за сумісництвом) та у 1938-1951 рр. У 1934-1938 рр. працював у Державному астрономічному ін-ті ім. П.К.Штернберга та Геодезичному ін-ті в Москві. У 1939-1941 рр. очолював Карпатську астрономічну обсерваторію.

Брав активну участь в організації евакуації Полтавської обсерваторії до Іркутська у 1941 р. та налагодженні там широтних та гравіметричних досліджень та реевакуації до Полтави у 1944 р.

1944 р. короткий час очолював Головну астрономічну обсерваторію АН СРСР у Пулково, але відмовився від цієї посади, щоб організувати Головну астрономічну обсерваторію АН УРСР, був її першим директором (1944-1948, 1950-1951).

О.Я.Орлов – автор 140 монографій, статей, повідомлень. Перші статті були надруковані 1901 р., а над останньою він працював у день смерті.

У науковому доробку основними є дві теми: спостереження припливних коливань прямовисної лінії та рух полюсів. Праці, присвячені змінам широт та руху полюсів Землі, почали з'являтися друком в останні роки перебування вченого на посаді директора Одеської обсерваторії, згодом вивчення цих явищ стає для нього основним. В результаті широтних спостережень він виявив повільні неполярні зміни широт, розробив спосіб вилучення цих змін та їх виключення (спосіб Орлова). Обчислив координати полюсів Землі, вільні від цих повільних змін широт, для інтервалу часу з 1892 по 1952 в системі середнього полюса епохи спостережень (в системі Орлова). Розробив спосіб визначення координат полюсів за спостереженням на одній станції. Цей спосіб застосовувався радянською службою широти, до організації якої вчений доклав багато зусиль. Орлов виконав також роботи з дослідження тривісності земного еліпсоїда, вікового руху полюсів Землі, з виявлення місячних напівмісячних змін широти, визначення коефіцієнта головного члена нутації по схиленню та ін. Підсумок його широтних досліджень був підведений у книзі "Служба широти" (1958). За ініціативою вченого була створена Комісія з широти при Астрометричній комісії Астрономічної ради АН СРСР, очолював її до 1952 р. Близько 30 років вивчав земні припливи нахиломірним способом, провів велику роботу з організації спостережень над

припливними деформаціями Землі. У працях з кометної астрономії запропонував новий метод обчислення геліоцентричних координат частинок кометного хвоста чи кометної хмари. Під його керівництвом був оброблений 18-річний ряд спостережень сонячних плям, проведених в Одесі, в результаті чого були визначені елементи сонячного екватора та вивчені власні рухи сонячних плям по широті.

Член-кореспондент АН СРСР (1927), академік АН УРСР (1939), заслужений діяч науки УРСР (1951).

В одеський період учнями вченого були З.М.Аксентьєва, І.І.Вітковський, І.О.Дюков, В.С.Жардецький, Д.В.П'яковський, М.М.Стойко-Раділенко. Син Б.О.Орлов – відомий астроном.

Избранные труды: В 3 т. / Редкол.: З.Н.Аксентьева и др.; Вступ. ст. З.Н.Аксентьевой. – К.: Изд-во АН УССР, 1961.

Т. 1. – 355 с.: ил. – Из содерж.: Аксентьева З.Н. Очерк жизни и творчества Александра Яковлевича Орлова (1880-1954). – С. 7-33: фот.; Список трудов А.Я.Орлова. – С. 33-37 (14 назв.); Библиогр. – С. 31-32 (22 назв.).

Т. 2. – 320 с.: черт.

Т. 3. – 243 с.: ил.

Орлов Александр Яковлевич // БСЭ. – 3-е изд. – М., 1974. – Т. 18. – С. 517-518.

Орлов Олександр Якович // УРЕ. – 2-е вид. – К., 1982. – Т. 8. – С. 60: портр. – Те саме // УРЕС. – 2-е вид. – К., 1987. – Т. 2. – С. 587.

Колчинский И.Г., Корсунь А.А., Родригес М.Г. Астрономы: Биограф. справ. – 2-е изд., доп. и перераб. – К., 1986. – 511 с.: портр.

Про О.Я.Орлова. – С. 239-240: портр.

Каретніков В.Г., Волянська М.Ю. Орлов Олександр Якович // Професори Новоросійського (Одеського) університету: Біогр. слов.: У 4 т. – О., 2000. – Т. 3. – С. 370-372: фотогр.

Записка об ученых трудах проф. А.Я.Орлова // Изв. АН СССР. – 1927. – Т. 21, № 18. – С. 1431-1435.

Аксентьева З.Н. Александр Яковлевич Орлов: Некролог // Тр. Полтав. гравиметр. обсерватории. – 1955. – Т. 5. – С. 3-16: портр.

Аксентьева З.Н. Жизнь и деятельность Александра Яковлевича Орлова (1880-1954) // Тр. 11-й Всесоюз. астрометр. конф. – Л., 1955. – С. 178-184.

Медунин А.Е. Развитие гравиметрии в России. – М.: Наука, 1967. – 223 с.: ил.

Изучение земных приливов. Деятельность О.Я.Орлова. – С. 134-140.

Дычко И.А., Булацен В.Г., Баленко В.Г. Работы А.Я.Орлова по гравиметрии и их развитие в Полтавской обсерватории // Геодинамика и астрометрия: Основания, методы, результаты: Сб. ст., посвящ. 100-летию со дня рождения А.Я.Орлова. – К., 1980. – С. 52-58.

Матвеев П.С. Развитие идей А.Я.Орлова по изучению приливных наклонов земной поверхности в работах Полтавской гравиметрической обсерватории // Геодинамика и астрометрия: Основания, методы, результаты: Сб. ст., посвящ. 100-летию со дня рождения А.Я.Орлова. – К., 1980. – С. 27-52: фот.

Федоров Е.П. Александр Яковлевич Орлов: Жизнь, творчество, научное наследие // Геодинамика и астрометрия: Основания, методы, результаты: Сб. ст., посвящ. 100-летию со дня рождения А.Я.Орлова. – К., 1980. – С. 7-24.

Федоров Е.П. Александр Яковлевич Орлов: (К 100-летию со дня рождения) // Земля и Вселенная. – 1980. – № 5. – С. 42-44: фот.

Цесевич В.П. Деятельность А.Я.Орлова в Одессе // Геодинамика и астрометрия: Основания, методы, результаты: Сб. ст., посвящ. 100-летию со дня рождения А.Я.Орлова. – К., 1980. – С. 24-27.

Депенчук Л.П., Зосимович И.Д. О первом избрании А.Я.Орлова в Украинскую академию наук // Очерки истории естествознания и техники. – 1990. – № 38. – С. 55-60: портр.

Волянская М.Ю., Мандель О.Е. Одесский период жизни выдающегося астронома А.Я.Орлова // Страницы истории астрономии в Одессе: Сб. ст. – О., 1994. – Ч. 1. – С. 41-44.

ПОКРОВСЬКИЙ *Костянтин Доримедонтович*

11 (24) трав. 1868 – 5 листоп. 1944

Народився у Нижньому Новгороді в сім'ї священика. 1887 р. закінчив нижегородську гімназію і вступив на математичне відділення фізико-математичного ф-ту Московського ун-ту. Учень Ф.О.Бредіхіна. По закінченні ун-ту (1891) був призначений позаштатним асистентом Астрономічної обсерваторії ун-ту, очолював там службу часу, провадив спостереження покривання зірок Місяцем, затемнення супутників Юпітера, метеори тощо. У 1890-1895 рр. завідував невеликою приватною обсерваторією Ф.Швабе. Робота в обсерваторії, яка знаходилася в центрі Москви і яку відвідувала численна публіка, познайомила його з запитамі любителів астрономії і виявила хист до популяризації. 1893 р. був відряджений до Пулковської обсерваторії, де вів спостереження на меридіанному колі під керівництвом Г.Я.Ромберга.

1895 р. був обраний на посаду астронома-спостерігача Юр'євського ун-ту, вів спостереження сріблястих хмар (склав спеціальну інструкцію для проведення спостережень та вимірів сріблястих хмар), фотографічне спостереження комет та планет за допомогою рефрактора та спостереження метеорів. Викладацька діяльність вченого почалася 1896 р. там само. Крім астрономічних курсів, викладав основи математичного аналізу, аналітичну механіку (на хімічному відділенні), елементарну математику (на математичному). Викладав фізику та астрономію у приватній гімназії Треффнера. 1898 р. був у відрядженні в Обчислювальному ін-ті в Берліні, там він знайомився з методикою меридіанних спостережень, відвідав також обсерваторії та майстерні відомих оптиків і механіків у Страсбурзі, Парижі та Лейдені.

1902 р. захистив у Московському ун-ті магістерську дисертацію "Происхождение периодических комет. Ч. 1. Завлечение комет в члены Солнечной системы". Був у науковому відрядженні

дженні в Берліні (1904), вивчав походження комет. 1907 р. став екстраординарним професором Юр'євського ун-ту, наступного року – завідувачем астрономічної обсерваторії ун-ту. Розробив план будівництва та обладнання нової обсерваторії, ознайомився з астрономічними обсерваторіями у Килі та Бергедорфі, побував у майстернях Репсольдів, Цейсса та Гейде. Плани модернізації обсерваторії не були повністю реалізовані, цьому завадила Перша світова війна, але все ж вдалося зробити досить багато. У квітні 1912 р. Покровський організував експедицію на станцію Кеєні Балтійської залізниці для спостереження кільцеподібного сонячного затемнення, у серпні 1914 р. – експедицію до Феодосії для спостереження повного сонячного затемнення. У ці роки розкрився популяризаторський хист вченого, його популярні лекції з астрономії збирали таку аудиторію, що для них виділявся актовий зал ун-ту. З лекціями він також виїжджав до Петербурга, Москви, Риги, Мітави, Саратова, Нижнього Новгорода.

У 1915-1916 рр. К.Д.Покровський організував евакуацію обсерваторії спочатку до Нижнього Новгорода, потім до Пермі. У листопаді 1915 р. захистив у Московському ун-ті докторську дисертацію “Строение хвоста кометы 1910 I” і наступного року був призначений ординарним професором по кафедрі астрономії Юр'євського ун-ту. У липні 1916 р. був призначений ректором Пермського відділення Петроградського ун-ту, а наступного року, коли відділення було реорганізоване у Пермський ун-т, став його ректором. 1918 р. звільнився з посади за власним бажанням. Наступного року брав участь у науковій експедиції на Алтай, у 1919-1920 рр. викладав у Томському ун-ті. У вересні 1920 р. був обраний старшим астрономом Пулковської обсерваторії, у 1930-1932 рр. працював заступником директора обсерваторії. На 15-дюймовому рефракторі вів регулярні спостереження комет та малих планет, спостерігав візуально-подвійні зірки, спостерігав супутник Нептуна на 30-дюймовому рефракторі. У 1924-1928 рр. керував практичними заняттями з астрономії слухачів Військово-інженерної академії та Московського межового ін-ту (нині Московський ін-т інженерів геодезії, аерофотозйомки і картографії – МІІГАіК), надрукував підручник “Курс практической астрономии для маркшейдеров, геодезистов и географов” (1932). У 1931-1934 рр. викладав астрономію в Ле-

нінградському гірничому ін-ті, у 1933-1934 – і в Педагогічному ін-ті ім. О.І.Герцена.

1927 р. вченого обрано членом-кореспондентом АН СРСР.

У вересні 1934 р. Покровського було призначено директором астрономічної обсерваторії ОДУ. Робота обсерваторії велася по відділах: астрометрія, небесна механіка, спостереження Сонця. Сам вчений провадив мікрометричні спостереження комет, малих планет та подвійних зірок, поверхонь великих планет та деталей будови найбільш яскравих комет, а також систематичні спостереження покривання зірок Місяцем.

1936 р. вчений очолив експедицію для спостереження повного сонячного затемнення у с. Венгеровому, Омської обл. Він зробив шість дуже вдалих знімків внутрішньої корони з метою вивчення її будови та розподілу яскравості.

К.Д.Покровський був активним членом РТЛС, брав участь в організації та проведенні I та II Всеросійських з'їздів любителів світознавства, членом редакції журналу "Мироведение", членом правління ВАГТ*, з 1934 р. – головою правління Одеського відділення ВАГТ, організував видавничу діяльність відділення. Очолював підсекцію астрономів секції математиків при Одеському обласному та міському методкабінетах. Провадив велику просвітницьку роботу, читав лекції в установах Одеси й Херсона, у військових частинах. З 1939 р. був головою правління Одеського будинку вчених, 1940 р. обраний головою комісії з побудови планетаріїв в Україні при АН УРСР.

Брав активну участь у громадському житті міста, у 1934-1939 рр. був членом Одеської міськради, 1935 р. – делегатом III Надзвичайного з'їзду Рад Одеської області.

Під час Великої Вітчизняної війни залишався в Одесі, продовжував очолювати обсерваторію, завдяки його зусиллям її майно та бібліотека були збережені. У 1942-1943 рр. викладав у ліцеї при Ун-ті Трансністрії (у приміщенні школи № 50).

10 травня 1944 р. вченого було заарештовано за обвинуваченням у зраді Вітчизні (ст. 54-1 "а" УК УРСР), витримав 26 допитів. Помер у в'язниці НКВС. Реабілітовано К.Д.Покровського 1993 р.

Автор близько 200 публікацій, спеціаліст у галузі кометної

* Російською: ВАГО.

та метеорної астрономії, один з найбільш активних спостерігачів комет. 1913 р. за його знімками Г.М.Неуймін першим в Росії відкрив комету. Розробив небесномеханічні методи визначення орбіт хмарних утворень у хвостах комет. Виконав (разом з Г.А.Шайном) дуже цінне обчислення теоретичних кометних радіантів і зіставлення їх з метеорними. Активний популяризатор астрономії, автор книги “Путеводитель по небу: Практическое руководство к астрономическим наблюдениям невооруженным глазом и малой трубой” (видання 1894 – премія Російського астрономічного т-ва, 1897, 1906, 1923), великої кількості популярних брошур та статей, автор підручників з космографії для середньої школи та підручника з практичної астрономії для вищої, ряду публікацій з історії астрономії. Друкувався у ВОФЭМ, співпрацював з видавництвом “Матезис”.

У 1924-1931 рр. – голова ради Асоціації астрономів РРФСР (до 1928 – Всеросійський астрономічний союз), почесний член Російського астрономічного т-ва, Московського гуртка любителів астрономії, Нижегородського гуртка любителів фізики та астрономії.

Учнями вченого були Т.Я.Роотсмьяе, Г.А.Шайн, М.П.Барабашов, Б.О.Воронцов-Вельямінов, в Одесі – К.К.Горяїстов, О.М.Шульберг.

Пам'яті К.Д.Покровського була присвячена наукова конференція, що відбулася в ОДУ 1994 р.

[Бібліографія праць К.Д.Покровського] // Астрономія в СРСР за сорок лет: 1917-1957. – М., 1960. – С. 384 (1 назва), 389 (1 назва), 408 (2 назви), 465 (1 назва), 501 (5 назв.), 516 (1 назва), 574 (1 назва), 611 (1 назва), 652 (2 назви), 684 (1 назва), 695 (5 назв).

[Бібліографія праць К.Д.Покровського] // Астрономія на Україні: (1918-1962): Бібліогр. покажч. – К., 1965. – С. 11-12, 52-53, 75, 83.

Чуприна Р.И., Смирнов В.А. Список трудов профессора К.Д.Покровского // Страницы истории астрономии в Одессе: Сб. ст. – О., 1994. – Ч. 1. – С. 61-67.

Покровский Константин Доримедонтович // Большая энцикл. – С.Пб., 1896. – Т. 15. – С. 353.

Покровский Константин Доримедонтович // БСЭ. – М., 1940. – Т. 45. – С. 856.

Покровский, Константин Доримедонтович // Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Юрьевского, бывшего Дерптского, университета за сто лет его существования (1802-1902). – Юрьев, 1902. – Т. 1. – С. 340-342.

Каретников В.Г., Волянська М.Ю. Покровський Костянтин Доримедонтович // Професори Новоросійського (Одеського) університету: Біограф. слов.: У 4 т. – О., 2000. – Т. 3. – С. 452-455: портр.

Желнин Г.А. Астрономическая обсерватория Тартуского (Дерптского, Юрьевского) университета: 1805-1948: Ист. очерк // Публикации Тартус. астрофиз. обсерватории. – 1969. – Т. 37. – С. 1-235: ил.

Гл. VII. Обсерватория при директоре К.Д.Покровском: 1908-1918 гг. – С. 99-120: ил.

Смирнов В.А., Чуприна Р.И. Константин Доримедонтович Покровский // Земля и Вселенная. – 1992. – № 2. – С. 50-51: портр.

Волянская М.Ю., Мандель О.Е. Из истории астрономии в Одессе. К.Д.Покровский // Страницы истории астрономии в Одессе: Сб. ст. – О., 1994. – Ч. 1. – С. 68-72.

От звезд до тюрьмы... // Одес. вестн. – 1994. – 30 июня.

Памяти Покровского // Одес. вестн. – 1994. – 23 июня.

Покровский К.Д. Жизнеописание // Страницы истории астрономии в Одессе: Сб. ст. – О., 1994. – Ч. 1. – С. 58-61.

Смирнов В.А., Чуприна Р.И. Последний период жизни К.Д.Покровского // Страницы истории астрономии в Одессе: Сб. ст. – О., 1994. – Ч. 1. – С. 75-81.

Чуприна Р.И., Смирнов В.А. Константин Доримедонтович Покровский // Видные ученые Одессы. – О., 1995. – Вып. 6. – С. 3-7.

Малинова Г.Л. Трудная тема: (На материале архивно-следственных дел № 14019-п и 26277-п архива УСБУ в Одес. обл.) // Одес. мартиролог. – О., 1999. – Т. 2. – С. 750-772.

Про К.Д.Покровського. – С. 761-763, 767-768.

Смирнов В.А. Покровский, Варнеке, Соколов и другие: изменники или жертвы трагедии? // Жертвы войны и мира: Ст., очерки, эссе, мемуары... - О., 2000. – С. 137-152.- Те саме // Смирнов В.А. Реквием XX века. – О., 2001. – С. 159-179: фот.

П'ЯСКОВСЬКИЙ
Дмитро Володимирович

4(16) серп. 1891-18 берез. 1970

Народився в Києві в сім'ї вчителя. У 1908-1912 рр. вчився в Одеському реальному училищі. Після його закінчення вступив на математичне відділення фізико-математичного ф-ту Новоросійського ун-ту. Учень О.Я.Орлова. 1916 р. закінчив ун-т з дипломом першого ступеня і був залишений на кафедрі астрономії та геодезії для підготовки до професорського звання. У 1916 та 1917 рр. разом з О.Я.Орловим брав участь у гравіметричній експедиції з визначення сили тяжіння на Алтаї. За допомогою маятників Штюкрата вони визначили силу тяжіння в семи пунктах Гірського Алтаю. 1919 р. був призначений асистентом кафедри астрономії та геодезії Новоросійського ун-ту; того ж року під керівництвом О.Я.Орлова разом із М.М.Стойком-Раділенком проводив зйомку прибережної смуги для Гідрографічного управління Чорного та Азовського морів. Викладав у Фізико-математичному ін-ті (1919-1920), читав математику та геодезію в ОПІ (1919-1922). У 1919-1920 рр. працював також на сейсмологічній станції в Одесі, 1919 р. записав землетрус.

У 1920-1931 рр. працював в Одеській астрономічній обсерваторії: молодший астроном, старший астроном, заступник директора з наукової роботи. Провадив спостереження на меридіанному колі та пасажному інструменті, фотографував сонячні плями на астрографі Кука, а також малі планети і комети для визначення їхніх положень.

У 1922-1924 рр. за дорученням Комісаріату шляхів сполучення разом з О.Я.Орловим провів дослідження осідання та крену биків зруйнованого залізничного моста через річку Південний Буг біля с. Гур'ївка. У 1924 та 1925 рр. за дорученням О.Я.Орлова і за запропонованим ним методом рівномірного розподілення прунктів по місцевості виконав визначення сили тяжіння в Московській області, де у другій половині XIX ст. було виявлено значні відхилення прямовисної лінії від її нормально-

го положення. Результати досліджень Московської гравітаційної аномалії вчений виклав у монографії, що побачила світ 1929 р. Виступав з доповідями на засіданнях Новоросійського т-ва природодослідників.

У 1931-1944 рр. вчений працював у Державному астрономічному ін-ті ім. П.К.Штернберга на посаді дійсного члена, займався розв'язанням теоретичних і практичних задач гравіметрії, питаннями застосування та вдосконалення фотографічних методів в астрономічній практиці. 1932 р. очолив експедицію з визначення сили тяжіння у Кузнецькому басейні (береги річки Томь). 1936 р. у складі експедиції ін-ту виїжджав до Кустаная для спостереження повного сонячного затемнення.

1941 р. ін-т було евакуйовано до Свердловська, де вчений продовжив наукову діяльність: працював у службі часу, вів спостереження на пасажному інструменті. Працював він також у Службі Сонця, яка була створена у 1942 р. з метою прогнозування "радіопогоди" для забезпечення армійського радіозв'язку. У 1944-1953 рр. за запрошенням директора астрономічної обсерваторії Київського ун-ту С.К.Всехсвятського очолив її астрометричний відділ. Брав активну участь у відновленні та дослідженні меридіанного кола, організував роботу на ньому, вів спостереження малих планет та Урана, багато зробив для удосконалення методики спостережень. У 1945-1962 рр. був професором кафедри астрономії ун-ту, читав лекції з загальної, зоряної, практичної, сферичної астрономії та з історії астрономії. 1964 р. був виданий його підручник "Курс сферической астрономии".

Популяризатор астрономії, член ВАГТ, очолював декілька експедицій зі спостереження повних сонячних затемнень, організованих ВАГТ, 1975 р. обраний почесним членом товариства.

Автор понад 30 праць з гравіметрії, астрометрії, історії астрономії. 1954 р. запропонував простий та витончений метод для дослідження гнуття астрономічних інструментів за допомогою пентапризми. Написав перше докладне дослідження з історії астрономії у Київському ун-ті.

●

[Бібліографія праць Д.В.П'ясковського] // Астрономія в СРСР за сорок лет: 1917-1957. – М., 1960. – С. 409 (4 назви), 620 (3 назви), 695 (2 назви).

[Бібліографія праць Д.В.П'ясковського] // Астрономія на Україні: (1918-1962 рр.): Бібліогр. покажч. – К., 1965. – С. 10-11 (3 назви), 14 (1 назва), 31-32 (4 назви), 51 (1 назва), 59 (1 назва), 83 (1 назва), 91 (1 назва).

Точные наблюдения осадки и крена быков бывшего железнодорожного моста через Южный Буг у с. Гурьевки с 1922 по 1924 г. / Соавт. А.Я.Орлов. – К.: Тип. им. Ленина, 1924. – 24 с., 1 л. черт.: табл.

●

Осипов А.К. Профессор Д.В.Пясковский: [Краткий очерк жизни и деятельности] // Страницы истории астрономии в Одессе: Сб. ст. – О., 1995. – Ч. 2. – С. 22-25. – Библиогр.: с. 25 (10 назв).

СТОЙКО-РАДІЛЕНКО
Микола Михайлович

2 (14) трав. 1894 – 14 верес. 1976

Народився в Одесі в селянській родині, жив з батьками у с. Великий Буялик, Одеського повіту, Херсонської губ. (нині с. Благоеве, Іванівського р-ну, Одеської обл.). У 1903-1912 рр. вчився у 5-й одеській гімназії, у 1912-1916 рр. – на математичному відділенні фізико-математичного ф-ту Новоросійського ун-ту. Учень О.Я.Орлова, ще студентом за його пропозицією обчислив елементи повного сонячного затемнення 21 серпня 1914 р. для України, виконав гармонічний аналіз для знаходження місячно-сонячних припливних коливань виска за спостереженнями з горизонтальними маятниками в Юр'єві та Томську для докторської дисертації Орлова, обчислив орбіту потоку Лірид за спостереженнями 1914 р.; написав дипломну працю “Применение крутильных весов в геодезии”. Відредагував курс лекцій Орлова зі сферичної астрономії, виданий 1915 р. літографським способом. Став одним із засновників студентського математичного гуртка, першим головою якого був обраний Орлов. У 1916-1917 рр. вчився в артилерійському училищі, закінчив його з офіцерським званням. У березні 1918 р. став професорським стипендіатом по кафедрі астрономії. Того ж року, після смерті видатного математика О.М.Ляпунова, йому було доручено зняти копії з рукописів вченого, написаних французькою мовою, для відправки до Петрограда в Академію наук, що й було виконано.

За дорученням О.Я.Орлова у 1918-1919 рр. виконав обчислення елементів орбіти малої планети 588 Ахіллеса з групи Троянців та комети Делавана (1914 V). Влітку 1919 р. під керівництвом Орлова разом з Д.В.П'ясковським проводив зйомку прибережної смуги для Гідрографічного управління Чорного і Азовського морів. У ті ж роки брав участь у редагуванні курсу теоретичної астрономії, який Орлов читав для професорських стипендіатів.

У січні 1920 р. склав магістерські іспити і виїхав у наукове відрядження у Францію, де і залишився; слухав у Парижі лекції Ж.Адамара. У 1924-1964 рр. працював у Міжнародному бюро часу в Парижі (1924-1944 – астроном, 1944-1964 – директор), у 1944-1964 рр. очолював службу часу Паризької обсерваторії.

Член бюро довгот у Парижі, член-кореспондент Академії прикладних наук у Варшаві, член багатьох наукових товариств. Лауреат премій Французької АН, Бельгійської королівської академії наук, літератури, образотворчих мистецтв та музики (1950), Французького астрономічного т-ва (премія ім. П.Ж.С.Жансена, 1969).

Основні наукові праці присвячені вивченню нерівномірності обертання Землі, руху полюсів Землі та визначенню Всесвітнього часу. 1936 р. першим виявив сезонні варіації швидкості обертання Землі навколо своєї осі: досліджуючи хід кількох маятникових годинників, установив, що у січні Земля обертається повільніше, ніж у липні.

Вычисление орбиты потока Лирид в 1914 году // ЗИНУ. Физ.-мат. ф-т. – 1915. – Вып. 5. – С. 1-2.

Сигналы времени // Астрон. циркуляр. – 1955. – № 164. – С. 26; 1957. – № 178. – С. 25-26; № 186. – С. 26; № 187. – С. 26; 1958. – № 189. – С. 28; № 190. – С. 29; № 191. – С. 29.

Воспоминания о Новороссийском университете и об Одесской астрономической обсерватории // ИАИ. – 1969. – Вып. 10. – С. 245-250. – Те саме // Страницы истории астрономии в Одессе: Сб. ст. – О., 1994. – Ч. 1. – С. 36-40.

Колчинский И.Г., Корсунь А.А., Родригес М.Г. Астрономы: Биограф. справ. – 2-е изд., доп. и перераб. – К., 1986. – 511 с.: портр.

Про М.М.Стойка-Раділенка. – С. 298: портр.

ЦВЕТІНОВИЧ
Микола Дмитрович

14(26) лют. 1860 – 193?

Народився в Одесі в дворянській сім'ї. 1878 р. закінчив Рішельєвську гімназію і вступив на математичне відділення фізико-математичного ф-ту Новоросійського ун-ту. Учень О.К.Кононовича. 1882 р. закінчив ун-т з золотою медаллю за твір "Определение высоты центра Одесской обсерватории над уровнем моря" та ступенем кандидата. Був залишений на два роки професорським стипендіатом, вивчав динамічну астрономію та астрометрію. У липні 1885 р. був допущений до випробування як виконуючий обов'язки астронома-спостерігача, а у жовтні – затверджений на цій посаді. У 1892-1897 рр. під керівництвом О.К.Кононовича разом з Ф.А.Бабичевим та А.Р.Орбинським провів успішні спектроскопічні спостереження у світлі червоної водородної смуги сонячних протуберанців на спектроскопі, який було змонтовано на 6,5-дюймовому рефракторі Кука. У 1894-1899 р. вів фотографування сонячних плям.

Брав участь у роботі ІХ з'їзду російських природознавців і лікарів (Москва, 1894), член Новоросійського т-ва природознавців.

Втратив зір, можливо, внаслідок нещасного випадку під час спостережень Сонця. 1899 р. пішов у відставку.

Observations des protubérances solaires faites à l'observatoire d'Odessa du mois d'août 1892 jusqu'au mois d'août 1893 / Coaut.: A.Kononowitsch, A.Orbinsky // ЗИНУ. – 1896. – Т. 69, ч. ученая. – С. 225-262, 6 табл.

ЦІММЕРМАН
Микола Володимирович

20 берез. (1 квіт.) 1890 – 14 лют. 1942

Народився в Одесі в сім'ї математика, професора Новоросійського ун-ту В.І.Ціммермана. 1908 р. закінчив із золотою медаллю 2-у одеську гімназію і вступив на математичне відділення фізико-математичного ф-ту Новоросійського ун-ту. 1912 р. закінчив ун-т із золотою медаллю за студентську роботу "Точное геометрическое нивелирование и определение высоты Астрономической обсерватории". За поданням А.Р.Орбинського був залишений на два роки для підготовки до професорського звання по кафедрі астрономії. Виконав спостереження Сонця за допомогою геліографа. 1915 р. термін було продовжено на рік з відрядженням до Пулковської обсерваторії. За клопотанням О.А.Баклунда залишився при кафедрі астрономії ще на один рік. Водночас був позаштатним астрономом Пулковської обсерваторії. Вів спостереження на пулковському зеніт-телескопі за розробленою разом з Б.В.Нумеровим новою розширеною програмою, в яку ввійшли 105 зоряних пар і яка потребувала безперервного спостереження повного циклу коливань широти. Провів понад 3000 спостережень широти, а потім склав каталог схилень зірок із списку цієї програми. У 1915-1917 рр. вів пулковську службу часу.

З 1917 р. працював у Миколаївському відділенні Пулковської обсерваторії, де продовжив спостереження на пасажному інструменті, які в 1914-1917 рр. провадив П.І.Яшнов. Результатом цієї роботи став Миколаївський каталог прямих піднесень зірок 1915 р. У 1922-1929 рр. був також старшим астрономом Одеської астрономічної обсерваторії, на основі 5500 своїх спостережень на меридіанному колі визначив точні схилення 345 зірок пулковських широтних програм. У 1929-1934 рр. вів на пулковському меридіанному колі спостереження опорних зірок у зоні схилень $+45^{\circ}$ - $+60^{\circ}$ за міжнародною програмою Каталогів AG (Німецького астрономічного т-ва); склав каталог цих зірок.

1930 р. разом з Л.Л.Маткевичем виконав визначення різниці довгот Пулково–Москва.

1932 р. на Першій астрометричній конференції (Пулково) було прийнято рішення про створення повного каталогу положення всіх зірок до 6-ї зоряної величини із схиленнями від -10° до $+90^\circ$. Потреба у цьому каталозі виникла у зв'язку з розвитком в СРСР астрономо-геодезичних робіт з визначення географічних координат. Роботу над створенням каталогу очолили М.В.Ціммерман. Спостереження та обробка провадилися за єдиним розробленим ним планом на п'яти обсерваторіях (Пулково, Москва, Казань, Миколаїв, Ташкент) з 1934 по 1939 р. Всі спостереження з прямого піднесення у Пулковській обсерваторії вчений виконав разом з М.М.Мусселіусом. 1941 р. він успішно закінчив вивід остаточних місць зірок для каталогу. Роботу над каталогом перервала війна та смерть вченого. Завершена вона була його учнями Б.О.Орловим та А.А.Немиро. "Каталог 2957 ярих звезд со склонениями от -10° до 90° ", відомий також під назвою "Каталог геодезических звезд", побачив світ 1948 р. За цю працю Академія наук посмертно присудила вченому премію ім. Ф.О.Бредіхіна. Цей каталог мав велике значення для служби часу при визначенні астрономічних пунктів, він став імпульсом для здійснення грандіозної праці зі створення каталогу точних положень слабких зірок.

М.В.Ціммерман був головою астрометричної комісії Астрономічної ради АН СРСР (з 1937);,,, керівником астрометричного відділу Пулковської обсерваторії (з 1938).

Професор, завідувач створеної 1937 р. кафедри астрометрії Ленінградського ун-ту. Читав сферичну та практичну астрономію, спецкурс з фундаментальної астрометрії, вів літню астрометричну практику. Автор розділу з астрометрії підручника "Введение в практическую астрономию" (1936).

Помер під час блокади Ленінграда.

[Бібліографія праць М.В.Ціммермана] // Астрономия в СССР за сорок лет: 1917-1957. – М., 1960. – С. 397 (1 назв.), 413 (6 назв.), 415 (1 назв.), 419 (1 назв.), 427 (1 назв.), 698 (2 назв.).

Определение высоты астрономической обсерватории Новороссийского университета над уровнем моря // ЗИНУ. Физ.-мат. ф-т. – 1914. – Вып. 4. – С. 49-60.

Определение элементов солнечного экватора по наблюдениям в Одессе с Константиновским гелиографом // ЗИНУ. Физ.-мат. ф-т. – 1915. – Вып. 6. – С. 1-41.

Колчинский И.Г., Корсунь А.А., Родригес М.Г. Астрономы: Биограф. справ. – 2-е изд., доп. и перераб. – К., 1986. – 511 с.: портр.
Про М.В.Циммермана. – С. 361-362: портр.

[Николай Владимирович Циммерман] // Астрон. календарь: Перемен. часть. 1965. – М., 1964. – С. 279-280.

Масевич А.Г., Терентьева А.К. Лауреаты премии АН СССР имени Ф.А.Бредихина // ИАИ. – 1987. – Вып. 19. – С. 219-255: портр.
Про М.В.Циммермана. – С. 223-225: портр.

Показчик абрєвіатур

- АН – Академія наук
БСЭ – Большая Советская Энциклопедия
ВАГТ – Всесоюзне астрономо-геодезичне товариство
ВОФЭМ – Вестник опытной физики и элементарной математики
ВУАН – Всеукраїнська академія наук
ГГО – Головна геофізична обсерваторія
ЖРФХО – Журнал Русского физико-химического общества
ЖЭТФ – Журнал экспериментальной и теоретической физики
ЗИНУ – Записки Императорского Новороссийского университета
ЗМОНОЕ – Записки математического отделения Новороссийского общества естествоиспытателей
ИАИ – Историко-астрономические исследования
ИМЕН – История и методология естественных наук
ИМИ – Историко-математические исследования
ИНУ – Императорский Новороссийский университет
ІНО – Інститут народної освіти
МДУ – Московський державний університет
МІІГАіК – Московський інститут інженерів геодезії, аерофотозйомки і картографії
НАНУ – Національна академія наук України
НДІ – науково-дослідний інститут
ОДУ – Одеський державний університет
ОПІ – Одеський політехнічний інститут
РТЛС – Російське товариство любителів світознавства
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
УРЕ – Українська Радянська Енциклопедія
УРЕС – Український Радянський Енциклопедичний Словник
УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка
УФН – Успехи физических наук
ФІАН – Фізичний інститут АН СРСР
ЦРЛ – Центральна радіолабораторія
АН – Astronomische Nachrichten
PWN – Panstwowe Wydawnictwo Naukowe

Показчик основної використаної літератури

Азарнова Т.А., Шемець Н.О. Астрономія на Україні: (1918-1962 рр.): Бібліогр. показч. / За ред. І.Г.Колчинського. – К.: Наук. думка, 1965. – 163 с.

Астрономическая обсерватория им. В.П.Энгельгардта: (НИИ при Казан. гос. ун-те): Краткое описание. – Казань, 1934. – 7 с.: ил.

Астрономия в СССР за сорок лет: 1917-1957. – М.: Гос. изд-во физ.-мат. лит., 1960. – 728 с.

Белозеров С.Е. Очерки истории Ростовского университета. - Ростов н/Д: Изд-во Рост. ун-та, 1959. – 362 с.

Борисова О.Ф., Бушева М.М., Рапопорт Р.М. Систематичний показчик до “Записок Новоросійського університету за 1867-1919 рр.” // Праці Одес. держ. ун-ту. – 1957. – Т. 147: Бібліогр. сер., вип. 1. – С. 31-102.

Бучинский П. Краткий очерк возникновения и научной деятельности Новороссийского общества естествоиспытателей // Зап. Новорос. о-ва естествоиспытателей. – 1911. – Т. 37. – С. I-XLVII.

Воронцов-Вельяминов Б.А. Очерки истории астрономии в России. – М.: Гос. изд-во технико-теорет. лит., 1956. – 371 с.: ил.

Воронцов-Вельяминов Б.А. Очерки истории астрономии в СССР. – М.: Гос. изд-во физ.-мат. лит., 1960. – 228 с.

Годичный отчет о деятельности Одесского общества естествоиспытателей за 1924 год // Зап. Одес. о-ва естествоиспытателей. – 1927. – Т. 43. – С. 71-73.

Годичный отчет о деятельности Одесского общества естествоиспытателей за 1925 год // Зап. Одес. о-ва естествоиспытателей. – 1927. – Т. 43. – С. 73-75.

Дахия С.А. “Журнал элементарной математики” и “Вестник опытной физики и элементарной математики” // ИМИ. – М., 1956. – Вып. 9. – С. 537-612.

Доклады, прочитанные в заседаниях Новороссийского и Одесского обществ естествоиспытателей // Зап. Одес. о-ва естествоиспытателей. – 1927. – Т. 43. – С. 23-29.

Желнин Г.А. Астрономическая обсерватория Тартуского (Дерптского, Юрьевского) университета: 1805-1948: Ист. очерк // Публикации Тартуской астрофизической обсерватории им. В.Струве. – 1969. – Т. 37. – С. 1-235: ил.

Звіт про діяльність Одеського товариства природознавців за 1926 та 1927 рр. // Зап. Одес. т-ва природодослідників. – 1929. – Т. 45. – С. 10-14.

Історія Одеського університету за 100 років. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1968. – 423 с.: ілюстр.

Колчинский И.Г., Корсунь А.А., Родригес М.Г. Астрономы: Биограф. справ. – 2-е изд., доп. и перераб. – К.: Наук. думка, 1986. – 511 с.: портр.

Кордун Г.Г. Становлення і розвиток радянської фізики. – К.: Вища шк., 1977. – 224 с.

Лаврова Н.Б. Библиография русской астрономической литературы: 1800-1900 гг. / Под ред. Д.Я.Мартынова и П.Г.Куликовского. – М.: Изд-во МГУ, 1968. – 386 с. – (Тр. Гос. астрон. ин-та им. П.К.Штернберга; Т. 37).

Лебедев В. К переименованию Новороссийского общества естествоиспытателей // Зап. Одес. о-ва естествоиспытателей. – 1927. – Т. 43. – С. 3-4.

Луцкий В.К. История астрономических общественных организаций в СССР: (1888-1941 гг.) – М.: Наука, 1982. – 261 с.: ил.

Маркевич А.В. Двадцатипятилетие Императорского Новороссийского университета: (Ист. записка) // ЗИНУ. – 1890. – Т. 53. – С. 1-734.

Нариси з історії фізики в Росії: Посіб. для студ. і вчителів / Під ред. А.К.Тімірязєва. – К.: Рад. шк., 1951. – 436 с.: ілюстр.

Наука и научные работники СССР. Ч. 6. Научные работники СССР без Москвы и Ленинграда. – Л.: Изд-во АН СССР, 1928. – 810 с.

Наукові установи та організації УСРР. – Х.: Вид. Держ. План. Коміс. УСРР, 1930. – 404 с.

Очерки истории отечественной астрономии: С древнейших времен до начала XX в. / Редкол.: И.А.Климишин (отв. ред.) и др. – К.: Наук. думка, 1992. – 512 с.: ил.

Очерки педагогической и научной деятельности ученых периода становления института: (1918-1930 гг.) / Одес. политехн. ин-т. – О.,

1984. – 120 с.: фот. – Машинопись.

Павлюк М.В. Періодичні видання Одеського (Новоросійського) університету за 90 років // Праці Одес. держ. ун-ту. – 1957. – Т. 147: Бібліогр. сер., вип. 1. – С. 7-30.

Перель Ю.Г. Вопросы астрономии на съездах русских естествоиспытателей и врачей // Астрон. журн. – 1953. – Т. 30, вып. 3. – С. 353-365.

Развитие астрономии в СССР: 1917-1967. – М.: Наука, 1967. – 475 с.: ил.

Развитие физики в России: Очерки / Сост. А.Ф.Кононков; Под ред. А.С.Предводителя, Б.И.Спаского. – М.: Просвещение, 1970.

Т. 1: От начала XVIII в. до Великой Октябрьской социалистической революции. – 415 с.: ил., портр.

Т. 2: От Великой Октябрьской социалистической революции до нашего времени. – 447 с.: ил., портр., карт.

Развитие физики в СССР: В 2 кн.: Сб. ст. / Гл. ред. Л.А.Арцимович. – М.: Наука, 1967.

Кн. 1. – 451 с.: ил.

Кн. 2. – 363 с.: ил.

Розвиток фізичних наук на Україні: Бібліогр. покажч. – К.: Наук. думка, 1969-1970.

Ч. 1: Загальні питання. Теоретична фізика. Акустика. Електрика і магнетизм. Оптика. Молекулярна фізика. – 1969. – 365 с.

Ч. 2: Фізика твердого тіла. Кристалографія. – 1969. – 419 с.

Ч. 3: Ядерна фізика. Радіофізика. – 1970. – 256 с.

Савчук В.С. Естественнаучные общества юга Российской империи: вторая половина XIX – начало XX в. – Д.: Вид-во ДГУ, 1994. – 231 с.

Саратовский университет: 1909-1959 / Саратов. гос. ун-т. – Саратов, 1959. – 291 с.

Страницы истории астрономии в Одессе: Сб. ст. / Под ред. В.Г.Каретникова. – О., 1994-1997.

Ч. 1. – 1994. – 112 с.

Ч. 2. – 1995. – 103 с.: ил.

Ч. 3. – 1996. – 136 с.: фот.

Ч. 4. – 1997. – 208 с.

Теми науково-дослідної роботи державних університетів, науково-дослідних, педагогічних і учительських інститутів УРСР на 1939 рік. – К., 1940. – 224 с.

Турьшев И.К. История развития методики физики в России / Владимир. гос. пед. ин-т. – Владимир, 1974-1975.

Вып. 1: Учебная и методическая литература по физике в дореволюционной средней школе. – 1974. – 231 с.

Вып. 2: Методы преподавания физики в дореволюционной средней школе. Общественное движение за реформу преподавания физики. – 1975. – 172 с.

Українська математична бібліографія. 1917-1960 / АН УРСР. Ін-т математики. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 382 с.

Ученые записки Московского государственного университета: Юбил. сер. Вып. 52. Физика. – 1940. – 236 с.

Физико-математический факультет: Док. очерк / Одес. гос. пед. ин-т. – О., 1986. – 43 с. – Машинопись.

Физико-математический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805-1905) / Под ред. И.П.Осипова, Д.И.Багалея. – Х., 1908. – VI, 357, 248, XIV с., [18] л. портр.

Храмов Ю.А. Развитие исследований по физике на Украине в физических институтах (1926-1976гг.) / Ин-т теорет. физики АН УССР. – К., 1978. – 71 с. – Препринт.

Храмов Ю.А. Физики: Биогр. справ. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Наука, 1983. – 400 с.: портр.

Шульга М.С. Хронологічний довідник вітчизняної фізики. – К.: Вища шк., 1980. – 256 с.

Показчик імен

- Авенаріус М.П. – 18
Аганін М.А. – 48, 70, 72
Адамар Ж. – 155
Аксентьев Б.М.
Аксентьев Г.М. – 107
Аксентьева З.М. – 144, 145
Альперін М.М. – 13
Альтберг В.Я. – 25
Андронов О.О. – 49
Антонов-Романовський В.В. -
28
Аппель П.Е. – 38, 131
Аркадьєв В.К. – 25, 83
Ауверс А. – 126
- Бабичев Ф.А. – 127, 129
Бавер В.І. – 64
Базилевич М.А. – 100
Баклунд О.А. (Backlund O.) –
139, 157
Баленко В.Г. - 145
Балсейро Дж.А. – 14
Бальц М.А. – 8
Банахевич Т. – 118, 119
Барабашов М.П. – 149
Батырев А.А. – 133
Бауман Р.Н. – 36
Бачинський О.Й. – 83, 85
Бекетов М.М. – 57
Беле де-Баллю О.С. – 111
Белецький Ф.А. – 10
Белькович И.В. - 122
Березін С.І. – 47
Березіна Г.Р. – 138
Беркевич Л.Ф. – 130
Берлага Р.Я. – 96
- Бете Х. – 13
Беленький С.З. – 78
Белопольський А.А. – 123,
137
Білімович А.Д. – 123, 124
Благовидова О.М. – 92
Блохінцев Д.І. – 77
Блумбах Ф.И. – 72
Богословський Є.В. – 32
Болотовский Б.М. – 79
Бор Н. – 12
Боргман І.І. – 15
Бракенгеймер А.І. – 8
Браун К.Ф. – 47
Брашман М.Д. – 68
Бредіхін Ф.О. – 80, 146
Бріллюєн Л. – 49
Брунс Е.Г. – 126
Бугаєв М.В. – 80
Булацен В.Г. - 145
Бурксер Є.С. – 36
Буссінеск Ж.В. – 131
Бюс Е. – 121
- Вавілов С.І. – 28
Вайль Е.И. – 46
Вайсенберг А.О. – 105
Ваксман Ю.Ф. – 26
Варбург Е. – 23, 38
Варич Л. – 37, 96
Васильєв О.С. – 111, 127
Вебер Г. – 47, 89
Вейнберг Б.П. – 47, 100, 102
Вейнберг В.Б. – 17
Вейнберг П.І. – 15
Векштейн Ю.Г. – 13
Вельштейн Г. - 89

- Венгеров С.А. – 114
 Веселовський К.А. – 33
 Видинська С.І. – 89
 Вісковатова О.А. – 106
 Вітковський І.І. – 144
 Вітрам Ф.Ф. – 131
 Вітт О.А. – 49
 Віхерт Е. – 140
 Власов Л.В. – 7
 Воларович М.П. – 102
 Волжин В.О. – 60
 Волянская М.Ю. – 129, 136,
 144, 145, 150
 Вольф М. – 132
 Воронцов-Вельяминов Б.О. –
 149
 Всехсвятський С.К. – 152
- Гавіолі Е. – 13
 Ганзен П.А. – 113
 Ганський О.П. – 111, 127, 138
 Гаухман Р.П. – 25, 85
 Гезехус Н.А. – 63
 Гейзенберг В. – 12
 Гельмгольц Г. (Helmholtz H.) –
 20, 66, 81, 126
 Гецельд А.Е. – 89
 Гінзбург В.Л. – 77, 78
 Глазенап С.П. – 140
 Голуб С.І. – 26
 Гольдгаммер Д.О. – 69
 Горелик Г.Е. – 52
 Горелик Г.С. – 49
 Горєва А.В. – 111
 Горяїстов К.К. – 149
 Горячева Р.И. – 78
 Гохман Х.І. – 65
 Грицай Т. – 37, 96
 Гроссман Л.З. – 4
- Гуло Д.Д. – 85
 Гурвич Л.Г. – 47
 Гурвич О.Г. – 47
 Гурс Е. – 131
- Давидов О.С. – 77
 Давідов А.Ю. – 80
 Дашевський Я.Б. – 13
 Де-Метц Г.Г. – 82, 85, 100,
 102
 Де-Метц М.Г. – 20
 Дейч А.Н. – 133
 Демидов К.К. – 10
 Депенчук Л.П. – 145
 Дивильковський М.А. – 49
 Доніч М.М. – 127
 Дорман І.В. – 105
 Драбкин А. – 64
 Друде П. – 30
 Дычко І.А. – 145
 Дюков І.О. – 144
 Дьяченко М.Г. – 102
- Ейгенсон М.С. – 132
 Ейнштейн А. (Einstein A.) –
 14, 48, 78
 Ельзассер В. – 13
 Енке Й.Ф. – 113
 Енш Р.Г. (Jensch R.G.) – 11
 Еренгафт Ф. – 12
- Жардецький В.С. – 144
 Жардецький О. – 4, 124
 Жданов О.М. – 140
 Желнин Г.А. – 150
 Жижневський Є.К. – 60
- Заєць Г.М. – 27
 Заєць Х.В. – 27

- Занчевський І.М. – 82
Зейлігер Д.М. – 82
Златовратський М.М. – 87
Золотарев А.Е. – 26, 88, 102
Зоммерфельд А. – 39
Зосимович І.Д. – 145
- Иволгин А. – 64
Ильин И.И. – 26, 88, 102
- Иваненко Д.Д. – 77
Івлєв В.Ф. – 92
Інгве В. – 4, 104
Ірвінг М. – 124
- Йоффе А.Ф. – 13, 34
- Каган В.Ф. – 85, 89
Каменєва В.О. – 64
Камерлінг-Оннес Г. – 23
Камінська А.В. – 8
Капустин Н.П. – 36
Каретніков В.Г. – 114, 115,
129, 136, 144, 150
Кассо Л.А. – 71, 83
Кастерін М.П. – 5, 31, 39, 48
Кац М.Л. – 103, 104
Кежоян А. – 64
Келдиш Л.В. – 77
Кирилов Є.А. – 10, 13, 24, 25,
26, 27, 34
Киселева В.Г. – 122
Кіренський Л.В. – 92, 93
Кірхгоф Г. – 81
Кір'яков П.О. – 25
Класс Й.А. – 27, 29, 103, 104
Клоссовський О.В. – 26, 31,
59, 69, 102
Клягина Л.И. – 36
- Ковнер М.А. – 28, 29
Коллі А.Р. – 83
Коллі Р.А. – 30
Колчинский И.Г. – 108, 110,
129, 144, 155, 159
Комптон А.Х. – 103
Кон Е.Г. – 47
Кондогурі В.В. – 3, 25, 95, 96
Кононович О.К.
(Kononowitsch A.) – 31, 47,
111, 137, 139, 156
Копп Т.Є. – 89
Кордун Г.Г. – 22
Корню М.А. – 58, 60
Корольова Н.Л. – 14
Корпун Я.Ю. – 115, 130
Корсунь А.А. – 108, 110, 129,
144, 155, 159
Костинський С.К. – 131, 133
Кравец Т.П. – 17
Кравец Я.М. – 92
Крейман Ф.І. – 30
Криволапов Ф.Г. – 102
Крішнан К. – 50
Кудін А.С. – 13
Кудінова Л.Ю. – 72, 88
Кузнєцов В.Д. – 17
Кундт А. – 18, 68, 69
- Лазарев П.П. – 24, 32, 85
Ландсберг Г.С. – 49, 50
Лапшин В.І. – 97
Лашкар'єв В.Є. – 40
Лебедєв П.М. – 5, 30, 31
Леви С.М. – 102
Лейте-Лопес – 13
Ленард Ф. – 5
Леонтович М.О. – 49, 50, 51
Ливанов В.А. – 52

- Ливанова А.М. – 52
Лігін В.М. – 98
Лінник В.П. – 40
Ліпман Г. – 58
Ломмель Е. – 68
Лоренц Г. – 24
Луки Л.Г. – 26, 88, 102
Любимов М.О. – 80
Ляпунов О.М. – 123, 142, 154
- Магнус Г.Г. – 97
Малинова Г.Л. – 150
Маляров В.В. – 13
Маляров В.І. – 10
Манакін Л.А. – 28
Мандель О.Е. – 145, 150
Мандельштам І.Г. – 47
Мандельштам Л.І. – 53, 54,
55, 76, 89, 90
Марков М.О. – 77
Мартинов Д.Я. – 132
Масевич А.Г. – 159
Маскар Н. – 58
Матвеев П.С. – 145
Маткевич Л.Л. – 158
Медунин А.Е. – 145
Меліков П.Г. – 31
Мельников О.А. – 130
Мечников І.І. – 80
Мигулин В.В. – 56
Мирний П. – 61
Миронович В.К. – 72
Міланкович М. – 124
Міхневич Г.Л. – 25, 35
Молодцов-Бадаєв В.О. – 34
Морозов Ю.І. – 44, 58
Муро Т. – 58
Мусселіус М.М. – 158
Мякєнко К.Л. – 89
- Наследов Д.М. – 40
Немиро А.А. – 158
Нернст В. – 30
Неуймін Г.М. – 149
Никитин С.Я. – 105
Новаковський М.С. – 46
Нумеров Б.В. – 157
- Оболенський В.М. – 32, 60
Олегов Г. – 136
Орбинський А.Р. (Orbinsky A.)
– 123, 127, 129, 156,
157
Орбинський Р.В. – 137
Орлов Б.О. – 144, 158
Орлов О.Я. – 106, 109, 118,
122, 123, 131, 134,
151, 153, 154
Осипов А.К. – 153
Острянин Д.Х. – 46
- Павлюк М. – 37, 96
Панченко М.С. – 118
Папалексі М.Д. – 48, 49, 50,
51, 76, 90
Парфіонович І.А. – 28
Пасальський П.Т. – 16
Педаєв Д.К. – 60
Пекар С.І. – 77
Перепьолкін Є.Я. – 132
Перрен Ж. – 13
Петерс Х.А.Ф. – 113
Петров В.Н. – 64
Петров П.П. – 84
Петрушевський Ф.Х. – 97
Пильчиков Д.П. – 57
Пильчиков М.Д. – 47, 98
Пистелькорс А. – 93
Планк М. – 38

- Плачинда В.П. – 63, 64
 Подашевский М.Н. – 36
 Покровський К.Д. – 118
 Полякова Н.Л. – 64
 Попов І.П. – 60
 Попова-Кьяндская Е.А. – 64
 Попруженко С.Г. – 60
 Предводителев А.С. – 72, 85
 Прес Ф. – 124
 Приблуда І.З. – 4
 Пуанкаре А. – 38
 П'яковський Д.В. – 142, 144
- Райнов Т.И. - 25
 Раман Г. – 50
 Релей Дж. – 49
 Ритов С.М. – 49, 51, 52, 55
 Рікун І.Е. – 112, 139
 Роговский Е.А. – 63
 Родригес М.Г. - 108, 110, 129,
 144, 155, 159
 Ройх Й.Л. – 28
 Романюк К.Б. – 48
 Ромберг Г.Я. – 146
 Роотсмяе Т.Я. - 149
 Рудая И.М. – 17
 Руссьян Ц.К. – 82
- Савич О.М. – 113
 Сахаров А.Д. – 77
 Сеченов І.М. – 80
 Сидоров М.К. – 28, 29
 Ситников К.П. – 122
 Сікора Й.Й. – 60
 Сітте К. – 12
 Скоропадський П. – 89
 Скроцький Г.В. – 13
 Слешинський І.В. – 31 47, 82
 Слудський Ф.О. – 80, 81
- Смирнов В.А. – 93, 149, 150
 Смолин Р.П. – 93
 Советов С.А. – 7
 Соколов О.П. – 23, 31
 Соловьев А.А. - 25
 Соломонюк Р.Є. – 27
 Станкевич І.В. – 69
 Стойко-Раділенко М.М. –
 144, 151
 Столетов О.Г. – 23, 68, 80,
 81, 82
 Страдынь Я.П. – 7
 Стратонов В.В.– 127
 Стрелков С.П. – 49
 Струве О.В. (Struwe O.) –
 116, 125
 Суслов Г.К. – 38, 40, 48, 90
- Талько-Гринцевич Е.А. – 4
 Тамм І.Е. – 48, 49, 50
 Тахтарова Н.С. – 102
 Тачалов М.О. – 140
 Тепляков Г.М. - 25
 Терентьева А.К. – 159
 Тесла Н. - 20
 Тимченко І.Ю. - 82
 Тимченко Й.А. – 126, 127,
 141
 Тихов Г.А. – 137
 Томсон Дж.Дж. – 5, 53
 Точидловський І.Я. – 60, 63,
 70, 72, 102
 Троицкая В.А. – 105
 Тронов М.В. – 17
 Туровер Я.М. – 26
 Турышев И.К. – 102
 Тучин В.В. (Tuchin V.V.) – 29

- Умов М.О. – 8, 21, 30, 31, 59,
68, 71, 86, 87, 127
- Федоров Е.П. - 145
Фейнберг Є.Л. – 77, 78
Фермі Е. – 13
Ферстер В. – 126
Філіппов М.І. – 49
Фогель Г.К. – 137
Фон Гірш-Брамм С.А. - 89
Фрадкін Ю.С. – 77
Франк І.М. – 77
Фрідман О.О. – 6
- Хайкін С.Е. – 49
Хмиров Д.Д. – 39, 83
Хорслі Л. – 12
Храмов Ю.А. – 63
- Цветінович
М.Д.(Zwietinowitsch
М.) – 127, 129, 139
Целльнер Й. – 126
Цераський В.К. – 109, 131
Цесевич В.П. – 115, 130, 145
Цивчинський А.Ф.
(Ziwtschinsce F.) – 10, 11
Цитович М.М. – 18
Ціммерман В.І. – 47, 82, 157
Цінгер В.Я. – 80, 81
Цомакіон Б.Ф. – 48,
Цомакіон Г.Ф. – 92
Цомакіон Н.О. - 92
Цомакіон Ф.М. – 89, 100
- Чевалкова Т.Н. – 136
Чернюк О.К. – 3, 34, 35
Чистяков Н.С. – 93
- Чуприна Р.И. – 136, 149, 150
Шайн Г.А. – 110, 149
Шарльє К.-В. – 140
Швабе Ф. – 146
Шведов Ф.М. – 8, 15, 18, 21,
59, 80, 94, 127
Шведова Н.Я. – 98
Шейн Е. – 4, 104
Шейн М.Г. – 10, 27, 29
Шимков А.П. – 44, 57
Шольп О.Г. – 89
Шпольский Э.В. – 85
Штрум Л.Я. – 41
Шубін С.П. – 49, 77
Шульберг О.М. – 149
Шумлянський І.І. – 93
Шут М.І. – 4
Шутак Д.Л. (Schutak D.L.) –
11
- Щеглов М.П. – 42
Щеголев Е.Я. – 56
Щербаков Ф.П. – 34
- Ю.Д.К. – 17
Юкава Х. – 77
- Яковлев Г.Н. – 7
Янковський А.К. – 41
Янковський К.П. – 22
Яносси Л. –
Яшнов П.І. – 157
- Davidovich N. – 14
Kolaczek B. - 120
Nussenzweig H.M. – 14
Scharpiro M.J. – 36

ЗМІСТ

Від упорядника 3

ФІЗИКИ

<i>АЛЬТБЕРГ Віпгелъм Якович</i>	5
<i>БАЗИЛЕВИЧ Михайло Андрійович</i>	8
<i>БАРБАУМОВ Наум Йосипович</i>	10
<i>БЕК Гвідо (Жозефович)</i>	12
<i>ВЕЙНБЕРГ Борис Петрович</i>	15
<i>ДЕ-МЕТЦ Георгій Георгійович</i>	18
<i>КАСТЕРІН Микола Петрович</i>	23
<i>КАЦ Марко Львович</i>	27
<i>КОЛЛІ Андрій Робертович</i>	30
<i>КОНДОГУРІ Володимир Всеволодович</i>	33
<i>КОРДИШ Леон Йосипович</i>	38
<i>ЛАПШИН Василь Іванович</i>	42
<i>МАНДЕЛЬШТАМ Леонід Ісакович</i>	47
<i>ПАПАЛЕКСІ Микола Дмитрович</i>	53
<i>ПИЛЬЧИКОВ Микола Дмитрович</i>	57
<i>ПРИБЛУДА Зіновій Ісакович</i>	65
<i>СТАНКЕВИЧ Борис В'ячеславович</i>	68
<i>ТАЛЬКО-ГРИНЦЕВИЧ Петро Антонович</i>	73
<i>ТАММ Ігор Євгенович</i>	76
<i>УМОВ Микола Олексійович</i>	80
<i>ХМИРОВ Дмитро Дмитрович</i>	86
<i>ЦОМАКІОН Борис Федорович</i>	89
<i>ЦОМАКІОН Федір Михайлович</i>	94
<i>ЧЕРНЮК Олександр Купріянович</i>	95
<i>ШВЕДОВ Федір Никифорович</i>	97
<i>ШЕЙН Марсель Генріхович</i>	103

АСТРОНОМИ

<i>АКСЕНТЬЄВА Зінаїда Миколаївна</i>	106
<i>АЛЬБИЦЬКИЙ Володимир Олександрович</i>	109
<i>БАБИЧЕВ Федір Андрійович</i>	111
<i>БЕРКЕВИЧ Леопольд Хомич</i>	113
<i>БЛОК Євген Едуардович</i>	116

<i>ВІТКОВСЬКИЙ Йосип Йосипович</i>	118
<i>ДЮКОВ Іван Олександрович</i>	121
<i>ЖАРДЕЦЬКИЙ Венцеслав Сигізмундович</i>	123
<i>КОНОНОВИЧ Олександр Костянтинович</i>	126
<i>ЛЯПІН Микола Михайлович</i>	131
<i>МИХАЛЬСЬКИЙ Микола Мар'янович</i>	134
<i>ОРБИНСЬКИЙ Артемій Робертович</i>	137
<i>ОРЛОВ Олександр Якович</i>	140
<i>ПОКРОВСЬКИЙ Костянтин Доримедонтович</i>	146
<i>П'ЯСКОВСЬКИЙ Дмитро Володимирович</i>	151
<i>СТОЙКО-РАДІЛЕНКО Микола Михайлович</i>	154
<i>ЦВЕТІНОВИЧ Микола Дмитрович</i>	156
<i>ЦІММЕРМАН Микола Володимирович</i>	157
Показчик абревіатур	160
Показчик основної використаної літератури	161
Показчик імен	165

Науково-довідкове видання

ВЧЕНІ ВУЗІВ ОДЕСИ

Біобібліографічний довідник

В и п у с к І
Природничі науки
1865-1945

Ч а с т и н а 4
Фізики. Астрономи

У п о р я д н и к
Інна Емільівна Рікун

Комп'ютерна верстка
Т.В.Іванова

Редакційно-видавничий відділ
Одеської державної наукової
бібліотеки імені М.Горького
65026 Одеса-26, вул. Пастера, 13

Підписано до друку 01.12.03
Формат паперу 60x84 1/16
Друк офсетний
Обл.-вид. арк. 8,19
Тираж 100 прим.
Замовлення №

Ротапринт ОДНБ імені М.Горького
270026 Одеса-26, вул. Пастера, 13

165 166 167 168 169 170 171 172 173